

UNIVERSITY OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

**BULLETIN
OF POSTGRADUATE
EDUCATION**

collection of scientific papers

Social and Behavioral Sciences Series

Issue 12(41)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 12(41)

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 052, 053

Шифр галузі: 07; код спец.: 073; Шифр галузі: 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
Серія «Соціальні та поведінкові науки» (психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
Серія «Управління та адміністрування» (державне управління 281) (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

IndexCopernicus;

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor

CiteFactor;

Google Scholar;

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Норвезький Реєстр наукових журналів

**Київ
2020**

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22086-11986P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 5 від 10 квітня 2020 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>;

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>;

В'ячеслав Супрун, канд. екон. наук, доцент, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Людмила Антонова, д-р наук з держ. управління, проф.; *Валентина Гошовська*, д-р політ. наук, проф.; *Олег Клокар*, д-р екон. наук, доцент; *Олександр Санніков*, д-р психол. наук, доцент; *Інна Семенець-Орлова*, канд. політ. наук, доцент; *Зінаїда Смутчак*, д-р екон. наук, доцент; *Сильвія Платанія*, PhD, доцент Катанійського ун-ту (Катанія, Італія); *Тодосієвич Боян*, ст. науковий співробітник Ін-ту соціальних досліджень (Белград, Республіка Сербія); *Зуєвичюте Вайва*, д-р наук, проф. факультету суспільної безпеки Ун-ту ім. Миколаса Ромериса (Каунас, Республіка Литва).

Асоційовані редактори:

Олена Алейнікова, д-р наук з держ. управ., проф.; *Галина Бевз*, д-р психол. наук, проф.; *Микола Белопольський*, д-р екон. наук, проф.; *Ірина Бондаревська*, канд. психол. наук, доцент; *Олександра Брюховецька*, д-р психол. наук, доцент; *Наталія Волянук*, д-р психол. наук, проф.; *Лариса Гаєвська*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Ніна Діденко*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Євген Карташов*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Альфред Кураташвілі*, д-р екон., філос. і юр. наук, проф., Грузія; *Тетяна Лукіна*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Павло Лушин*, д-р психол. наук, проф.; *Алла Москальова*, канд. психол. наук, доцент; *Володимир Олійник*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Катерина Романенко*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Наталія Торба*, канд. психол. наук, доцент; *Лавінія Бетеа*, д-р психол. наук, проф. («Aurel Vlaicu» University of Arad, Румунія); *Галя Герчева*, д-р психол. наук, проф. (м. Варна, Республіка Болгарія); *Юджин Йорданеску*, PhD, проф. Університету Сібіу ім. Лучіана Благі (Сібіу, Румунія); *Соня Карікова*, д-р хабілітований, проф. (Банська Бистриця, Словацька Республіка); *Беата Косова*, д-р хабілітований, проф. (Банська Бистриця, Словацька Республіка); *Рамона Лілі*, д-р екон. наук, проф., «Aurel Vlaicu» University of Arad (Румунія); *Дилбар Мухамедова*, д-р психол. наук, проф. (Ташкент, Республіка Узбекистан); *Різа Перманделі*, директор науково-дослідного Центру досліджень соціальних репрезентацій в Індонезії (Джакарта, Республіка Індонезія); *Гразина Ригал*, д-р хабілітований, проф. (Ченстохова, Республіка Польща); *Наргіза Халілова*, канд. психол. наук, доцент (Ташкент, Республіка Узбекистан); *Елена Хорска*, д-р екон. наук хабілітований, проф. (Нітра, Словацька Республіка).

Технічний редактор: Яніна Васильченко

Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. — Київ: Юстон, 2020. — Вип. 12(41). — 220 с. — (Серія «Соціальні та поведінкові науки») (психологічні 053, Категорія «Б»).

ISBN 978-617-7854-17-2

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-17-2

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2020

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

Collection of scientific papers

Issue 12(41)

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 052, 053

Area Code: 07; spec code: 073; Area Code: 28; spec code: 281

Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1) Social and Behavioral Sciences Series (psychological 053) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4) Management and Administration Series (public administration 281) (Category «B»)

Edition is indexed:

IndexCopernicus;

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Edition is indexed: Google Scholar;

National Library of them V. I. Vernadsky

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Norwegian Register of Scientific Journals

**Kyiv
2020**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 5 dated 10 April 2020)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Prof. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>;

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Prof. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Prof., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Prof. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Liudmila Antonova, Doctor of Sciences in Public Administr., Prof.; **Valentina Goshovska**, Doctor of Political Science, Prof.; **Oleg Klokar**, Doctor of Economics, Associate Prof.; **Alexander Sannikov**, Doctor of Sciences in Psychology; **Inna Semenets-Orlova**, PhD of Political Science, Associate Prof.; **Zinaida Smutchak**, Doctor of Economics, Associate Prof.; **Silvia Platania**, PhD, University of Catania Department of Educational Sciences-Section of Psychology (Catania, Italy); **Bojan Todosijevic**, senior researcher Institute of Social Sciences (Belgrade, Serbia); **Zuzevichiute Viva**, Ph.D., Professor (Kaunas, Republic of Lithuania).

Associate editors:

Olena Aleinikova, Doctor of Science in Public Administr. Prof.; **Halyna Bevz**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Mykola Belopolsky**, Doctor Econ. Sciences, Prof.; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Oleksandra Briukhovetska**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Prof.; **Nataliia Volianiuk**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Larysa Gaevska**, Doctor of Science in Public Administr., associate Prof.; **Nina Didenko**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Eugene Kartashov**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Alfred Kuratashvili**, Dr. Econ., Philosophy. and Jur. Sciences, Prof. (Georgia); **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Pavlo Lushyn**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Vladimir Oliylyk**, Doctor of Science in Public Administr., associate Prof.; **Katerina Romanenko**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Natalia Torba**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Lavinia Betea**, Doctor of Sciences in Psychology hab., Prof. (Romania); **Halia Hercheva**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof. (Varna, Bulgaria); **Eugen Iordanescu**, PhD, Prof., Lucian Blaga University (Sibiu, Romania); **Sonia Karikova**, Doctor hab., Prof. (Banska Bystrica, Slovak Republic); **Beata Kosova**, Doctor hab., Prof. (Banska Bystrica, Slovak Republic); **Ramona Lily**, Dr. Econ. Sciences, Prof., Aurel Vlaicu University of Arad (Romania); **Dilbar Mukhamedova**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof. (Tashkent, Republic of Uzbekistan); **Risa Permanadeli**, Director of the Research Center for Social Representations Studies in Indonesia (Indonesia); **Grazina Rigal**, Dr. Habilitated, Prof. (Czestochowa, Republic of Poland); **Nargis Khalilova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof. (Tashkent, Republic of Uzbekistan); **Elena Khorska**, Dr. Econ. Habilitated Sciences, Prof. (Nitra, Slovak Republic).

Technical Editor: Yanina Vasilchenko

Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. — Kyiv: Yuston, 2020. — Issue 12(41). — 220 p. — (Social and Behavioral Sciences Series) (psychological 053, Category «B»).

ISBN 978-617-7854-17-2

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-17-2

© SIHE «University of educational management», 2020

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

*Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 052, 053
Шифр галузі: 07; код спец.: 073; Шифр галузі: 28; код спец.: 281*

Social and Behavioral Sciences Series

*Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 052, 053
Area Code: 07; spec code: 073; Area Code: 28; spec code: 281*

ЗМІСТ

Відомості про авторів 8

ПСИХОЛОГІЯ

Ольга Боковець. Мотивація досягнення у студентів із різним інноваційним потенціалом [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-10-27](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-10-27) 10

Богдан Бортун. Теоретична операціоналізація поняття «конструктивна конфліктність» особистості [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-28-46](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-28-46) 28

Наталія Волянчук, Георгій Ложкін, Андрій Колосов. Поведінкові патерни професійного самопочуття тренера [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-47-62](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-47-62) 47

Катерина Колос, Олена Дем'янчук. Використання модифікованих таблиць попфельрейтера як один із інноваційних методів корекційної роботи [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-63-80](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-63-80) 63

Владислав Папуша. Суб'єктність як фактор психологічної сепарації особистості [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-81-97](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-81-97) 81

Ольга Саннікова, Олександр Санніков. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-98-123](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-98-123) 98

ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ

Валентина Іванова. Конкуренція та інноваційна активність як складові моделі інтенсивного розвитку економіки [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-124-141](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-124-141) 124

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Ігор Дунаєв, Александр Кудь. Конструювання майбутнього для України: від інтуїтивного пророцтва до наукового синтезу [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-142-159](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-142-159) 142

Альфред Кураташвили. Теорія неосуществимости «демократии» и необходимость усиления роли государственного управления в интересах народа [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-160-182](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-160-182) 160

В'ячеслав Супрун. Механізми формування ефективної системи управління в освіті України на основі європейського досвіду [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-183-218](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-183-218) 183

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

Olga Bokovets. Achievement motivation in students with different innovative potential https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-10-27	10
--	----

Bohdan Bortun. Theoretical operationalization of the concept «constructive conflict» of personality https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-28-46	28
--	----

Nataliia Volianiuk, Georgiy Lozhkin, Andriy Kolosov. Behavioral patterns of coach professional well-being https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-47-62	47
--	----

Kateryna Kolos, Elena Demianchuk. Use modified poppeller's tables as one of the innovative correction working methods https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-63-80	63
--	----

Vladyslav Papusha. Subjectivity as a factor of psychological separation of personality https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-81-97	81
---	----

Olha Sannikova, Oleksandr Sannikov. Tolerance to uncertainty as a predictor of decision-making by the person https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-98-123	98
---	----

ECONOMY, MANAGEMENT

Valentina Ivanova. Competition and innovative activity as a basis of the intensive economic development model https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-124-141	124
--	-----

PUBLIC ADMINISTRATION

Igor Dunayev, Alexander Kud. Designing the future for Ukraine: from intuitive prophecy towards scientific synthesis https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-142-159	142
--	-----

Alfred Kuratashvili. Theory of the impracticability of «democracy» and the necessity for to strengthen role of state management in the interests of the people https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-160-182	160
---	-----

Vyacheslav Suprun. Mechanisms of formation effective management systems in education of Ukraine on the basis of european experience https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-183-218	183
--	-----

Відомості про авторів

Боковець Ольга Ігорівна, викладач кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Київ, Україна.

Бортун Богдан Олександрович, викладач кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського». Київ, Україна.

Воляннюк Наталія Юрївна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського». Київ, Україна.

Дем'янчук Олена Олексіївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», Житомирської обласної ради. Житомир, Україна.

Дунаєв Ігор Володимирович, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри економічної політики та менеджменту Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України; директор ГО «Науково-дослідний центр економіко-правових рішень у сфері застосування технологій розподіленого реєстру». Харків, Київ, Україна.

Іванова Валентина Василівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Колос Катерина Ростиславівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри комп'ютерних наук Державного університету «Житомирська політехніка». Житомир, Україна.

Колосов Андрій Борисович, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії поточного та оперативного контролю підготовки національних команд Державного науково-дослідного інституту фізичної культури і спорту. Київ, Україна.

Кудь Александр Александрович, генеральний директор ТОВ «Сімкорд», аспірант Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. Харків, Україна.

Кураташвілі Альфред Анзоревич, доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор у галузі суспільних наук, Засновник і Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Засновник і Президент Міжнародної Академії Політичного менеджменту, Засновник і Президент Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук, Академік Академії політичних наук США, засновник і головний редактор Міжнародного наукового журналу «Прогрес» і Міжнародного наукового журналу «Проблеми Юриспруденції», Член Федерації журналістів. Тбілісі, Грузія.

Ложкін Георгій Володимирович, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського». Київ, Україна.

Папуша Владислав В'ячеславович, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Рівне, Україна.

Санніков Александр Ілліч, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри теорії та методики практичної психології ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, Україна.

Саннікова Ольга Павлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та диференціальної психології ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, Україна.

Супрун В'ячеслав Васильович, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту освіти та права Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Information about the authors

Olga Bokovets, Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Kyiv, Ukraine.

Bohdan Bortun, Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Kyiv, Ukraine.

Nataliia Volianiuk, Doctor of Psychology, professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Kyiv, Ukraine.

Elena Demianchuk, Candidate of pedagogical sciences, Senior Lecturer in Psychology Municipal Institution «Zhytomyr Regional Institute Postgraduate Teacher Education», Zhytomyr Regional Council. Zhytomyr, Ukraine.

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Economic Policy and Management of the Kharkov Regional Institute of Public Administration of NAPU under the President of Ukraine; Director of the Public Association «Research Center for Economic and Legal Solutions in the Application of Distributed Register Technologies». Kharkiv, Kyiv, Ukraine.

Valentina Ivanova, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Kateryna Kolos, Doctor of Pedagogical Sciences (IT in Education), Professor Zhytomyr Polytechnic State University, Department of Computer Sciences. Zhytomyr, Ukraine.

Andriy Kolosov, Senior researcher, PhD State Scientific Institute of Physical Culture and Sport of Ukraine Laboratory of current and operative control of National teams' performance Head of laboratory. Kyiv, Ukraine.

Alexander Kud, General Director of Simkord LLC, graduate student of the Kharkov National Economic University. Kharkiv, Ukraine.

Alfred Kuratashvili, Doctor of Economic Sciences, Doctor of Sciences in Philosophy & Law, Professor in the field of Social Studies, Founder and President of the International Academy of Social-Economic Sciences, Founder and President of the International Academy of Political Management, Founder and President of the International Academy of Juridical Sciences, Full Member of the New York Academy of Sciences, Academician of the Academy of Political Sciences of the USA, Founder and Editor-in-Chief of the International Scientific Journal «Progress» and the International Scientific Journal «Problems of Jurisprudence», Member of the Federation of Journalists. Tbilisi, Georgia.

Georgiy Lozhkin, Doctor of Psychology, Professor Department Psychology and Pedagogy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Kyiv, Ukraine.

Vladyslav Papusha, PhD, Senior teacher of department of Pedagogics, Psychology and correction education, Rivne Regional Institute of Postgraduate Teacher Education. Rivne, Ukraine.

Oleksandr Sannikov, Doctor of Psychology, senior researcher, associate Professor, Department of Theory and Methodology of Applied Psychology, State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky». Odessa, Ukraine.

Olha Sannikova, Doctor of Psychology, professor, head of General and Differential Psychology Department, State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky». Odessa, Ukraine.

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of economics, associate professor Professor of the Department of Management education and law Central Institute of Postgraduate Education SIHE «University of Educational Management», Kyiv, Ukraine.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-10-27](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-10-27)
УДК 159.9:378.14-057.875 (045)

Боковець Ольга Ігорівна,

викладач кафедри психології і педагогіки

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6283-8971>

obkovets@ukr.net

МОТИВАЦІЯ ДОСЯГНЕННЯ У СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМ ІННОВАЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Анотація. Дослідження внутрішніх механізмів активності суб'єктів, що здатні до створення нового у науці та техніці, є надзвичайно актуальним. У статті представлені результати емпіричного дослідження, спрямованого на діагностування мотивації досягнення у студентів технічного профілю із різним інноваційним потенціалом. У ході дослідження встановлено, що мотивація досягнення, як домінування стійких мотивів прагнення до успіху, є тим внутрішнім ресурсом інноваційного потенціалу особистості, що спонукає до реалізації власних потенцій, здібностей, можливостей у інноваційній діяльності. З'ясовано, що мотивація досягнення має різний рівень сформованості у визначених групах студентів. Найбільші показники мотивації досягнення на високому рівні констатовано в інноваторів, а найменші – у консерваторів. Середнє значення мотивації досягнення у актуалізованих і потенційних інноваторів відповідає параметрам середнього рівня. Емпірично встановлено, що на рівень прояву мотивації досягнення у визначених групах досліджуваних, впливає чимало чинників. Спільним є те, що мотивація досягнення в усіх студентів технічного профілю, більшою мірою, обумовлена усвідомленою саморегуляцією довільної активності, що проявляється у здатності планувати, продумувати власні дії та поведінку, оцінювати значимі зовнішні та внутрішні обставини для досягнення поставлених цілей. Окрім того, аналіз виявлених статистично значущих взаємозв'язків мотивації досягнення із емпіричними показниками інноваційного потенціалу особистості показав, що при наявності високого рівня мотивації досягнення, у консерваторів може прослідковується обережність, розсудливість, ригідність, орієнтація на стабільність, аніж ризикованість, що відрізняє їх від інших груп досліджуваних.

Ключові слова: мотивація досягнення; мотив прагнення до успіху; мотив уникнення невдач; інноваційний потенціал особистості; студенти технічного профілю.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Результативність у будь-якій діяльності залежить від внутрішніх механізмів активності суб'єкта, тобто його мотивації. Відповідно, у центрі уваги постає питання вивчення того, чому одні особистості досягають успіхів у інноваційній діяльності, стають першопрохідцями, а інші – ні. Саме розуміння причин і спрямованості такої поведінки збільшує можливості для повноцінного використання ресурсів, необхідних для розвитку та реалізації інноваційного потенціалу особистості. Для студентів технічного університету дане питання набуває особливої актуальності, оскільки сучасна система освіти спрямована на розкриття у них науково-технічної творчості та підприємницьких здібностей, що загалом сприяє створенню, впровадженню та поширенню чогось нового, унікального, на користь суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження мотивації, що спонукає особистість до інноваційної діяльності, розглядається науковцями з позиції зовнішньої та внутрішньої детермінації. До зовнішніх мотивів відносять соціальні (статус, прагнення проявити себе, визнання їх розробок і проектів) та фінансові (заохочення, винагорода), а до внутрішніх – пізнавальні (можливість чомусь навчитися) та особистісні (прагнення до самовираження) [1], [2].

Мотивація інноваторів передбачає більше, ніж просто її зовнішню складову. Зокрема, згідно теорії очікуваної тривалості, винагорода для інноваторів є стимулом лише у тому випадку, якщо вона відповідає тим зусиллям, які належним чином дозволили успішно виконати поставлене завдання [3]. Самомотивація, як прагнення займатися обраною справою, у інноваторів зазвичай настільки сильна, що вже її самої достатньо як мотиваційного чинника якісної та продуктивної роботи, натомість фінансові та організаційні чинники є вторинними [4, с. 65].

Дослідники [5], [6] також наголошують на позитивному взаємозв'язку внутрішньої мотивації особистості з результативністю її інноваційної діяльності. Суб'єкти більш здатні проявляти свою креативність і творчість у випадку, коли їм це подобається, аніж тоді, коли вони змушені це зробити.

Теоретичний аналіз сучасних наукових джерел надав змогу зробити висновок, що провідна роль у спонуканні до інноваційної діяльності належить внутрішній мотивації особистості, що відповідає високому рівню мотивації досягнення.

Незважаючи на значний науковий інтерес до проблем зовнішньої та внутрішньої мотивації інноваторів, мало вивченим залишається питання впливу мотивації досягнення на успішність реалізації особистості в інноваційній діяльності.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у презентуванні результатів діагностування мотивації досягнення у студентів із різним інноваційним потенціалом.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. Виокремити рівні прояву мотивації досягнення.
2. Виявити статистично значущі зв'язки між мотивації досягнення та емпіричними показниками інноваційного потенціалу особистості.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Одним із основних видів мотивації, що спонукає особистість до певної діяльності, активізує цілеспрямоване залучення та посилює схильність до досягнення бажаного результату, є мотивація досягнення. При цьому під мотивацією, у цілому, розуміється конструкт, що використовується для інтерпретації причин, спрямованості та механізмів поведінки особистості.

Феномену мотивації досягнення присвячено чимало праць [7], [8], [9], у яких започатковано розуміння мотивації досягнення, як стійкого прагнення до очікуваного успіху, що передбачає тривале та постійне залучення у роботу, спрямованість на певний кінцевий результат за рахунок мобілізації психічних ресурсів і підвищення активності. Вона пов'язана з успішністю застосування власних здібностей, намірами справлятися з чимось складним, подоланням труднощів і перешкод, а також із перевершенням як самого себе, так і – інших.

Мотивація досягнення визначає потенційні можливості особистості, повноту й інтенсивність особистого внеску у науково-технічний прогрес, пасивність або активність суб'єкта у професійній діяльності, накреслює своєрідну «траєкторію» руху соціально-психологічних настановлень, визначає розвиток фахівця у професійному сенсі, форми вияву та міру його творчої активності [10, с. 57].

Рівень прояву та особливості мотивації досягнення залежать від багатьох факторів. До того ж досліджуваний феномен значно впливає на психологічні параметри протікання діяльності, зокрема, процесуальний та результативний. З одного боку, мотивація досягнення визначає успішність виконання значущих для особистості завдань, а з іншого – безліч змінних визначають рівень, стійкість і специфіку мотивації досягнення [11, с. 6].

У рамках нашого дослідження мотивація досягнення розглядається у контексті складної інтегративної сукупності внутрішніх і зовнішніх ресурсів, що визначає здатність особистості до створення, освоєння та впровадження нового, унікального на користь суспільства та забезпечує її саморозвиток і самодостатність.

У попередній роботі [12] нами представлено психологічну структуру інноваційного потенціалу особистості, яка включає п'ять компонентів і відповідні емпіричні показники: 1) мотиваційний – мотивація досягнення та ситуативна самоактуалізація; 2) когнітивний – провідна когнітивна модальність (метафоризація, образне мислення, символізація, вербалізація, абстрагування, рефлексивність, ручні навички) та фактор В «інтелект»; 3) креативний – творчий потенціал і фактор М «практичність – розвинена уява»; 4) емоційно-вольовий – локалізацію контролю (загальна інтернальність, інтернальність у галузі досягнення, невдач, здоров'я, сімейних стосунках і виробничих відносинах), фактор С «емоційна стійкість – емоційна нестійкість» і фактор F «стриманість – експресивність»; 5) регулятивний – індивідуальний стиль саморегуляції (планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкість, самостійність) та фактор MD «адекватність самооцінки».

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Вибірку становили 177 студентів 2–5 курсів технічного профілю КПІ ім. Ігоря Сікорського, з яких – 145 юнаків і 32 юнки. Вибіркову сукупність поділено на чотири групи: 1) «інноватори» (10%) – ті, що вважають себе інноваторами та мають об'єктивні результати; 2) «актуалізовані інноватори» (18%) – ті, що не вважають себе інноваторами, але мають об'єктивні результати; 3) «потенційні інноватори» (25%) – ті, що вважають себе інноваторами, але не мають об'єктивних результатів; 4) «консерватори» (43%) – ті, які не вважають себе інноваторами та не мають об'єктивних результатів.

Розподіл досліджуваних за рівнем прояву інноваційного потенціалу на вищезазначені групи здійснювався на підставі суб'єктивних та об'єктивних критеріїв. Суб'єктивний критерій відображав оцінювання студентами себе з позиції інноватора. Об'єктивним критерієм слугували досягнення студентів у науково-інноваційній діяльності, зокрема, високі результати та участь у різного роду інноваційних проектах.

Для вивчення домінуючих мотивів у студентів технічного профілю використано модифікований тест-опитувальник мотивації досягнення (автор А. Меграбян, модифікація М. Магомед-Емінова) [13], згідно з яким визначається: мотивація уникнення невдач (від 76 до 164 балів), мотивація прагнення до успіху (від 165 до 210 балів). При мотивації на прагнення до

успіху, особистість вибирає адекватний для себе рівень домагань та, власне, прагне досягти конструктивних і позитивних результатів у певній діяльності. При мотивації на уникнення невдач, навпаки, – особистість прагне уникати невдачі у певних ситуаціях, що пов'язані з оцінюванням результатів її діяльності іншими.

Рівень мотивації досягнення визначає наскільки особистість здатна докладати зусилля для досягнення поставленої мети. Зокрема, високий рівень мотивації досягнення пов'язаний з домінуванням мотивів прагнення до успіху. Середній рівень мотивації досягнення характеризується певною збалансованістю, тобто приблизно однаковим вираженням обох мотивів у кожної особистості. Низький рівень мотивації досягнення визначає домінування мотивів уникнення невдач.

Для вимірювання емпіричних показників інноваційного потенціалу особистості у досліджуваних використано такі методики: 1) «Діагностика ситуативної самоактуалізації» (Т. Дубовицька) [14]; 2) «Діагностика структури сигнальних систем» (Е. Зеер, А. Павлова, Н. Садовнікова) [15]; 3) «Який Ваш творчий потенціал?» [12]; 4) «Рівень суб'єктивного контролю» (Є. Бажин, Є. Голинкіна, А. Еткінд) [16]; 5) «Стиль саморегуляції поведінки» (В. Моросанова) [17]; 6) «Багатофакторне дослідження особистості» (Р. Кеттелл) [18].

З метою вимірювання індивідуальних якостей особистості, необхідних для досягнення високих результатів у інноваційній діяльності, окрім методики Р. Кеттелла, використано також методику «Діагностика рівня рефлексивності» (А. Карпов, В. Пономарьова) [19] та «Діловий шанс» (О. Єрмолаєва) [20].

Результати проведених методик опрацьовано завдяки статистичному аналізу з наступною якісною інтерпретацією за допомогою програми SPSS. Для виявлення статистично значущих відмінностей між визначеними групами досліджуваних використано t-критерій Стюдента для незалежних вибірок із негомогенними дисперсіями, коефіцієнт кореляції Спірмена.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Першочергове завдання полягало у виокремленні рівнів прояву мотивації досягнення у визначених групах досліджуваних. Отримані результати подано на рисунку.

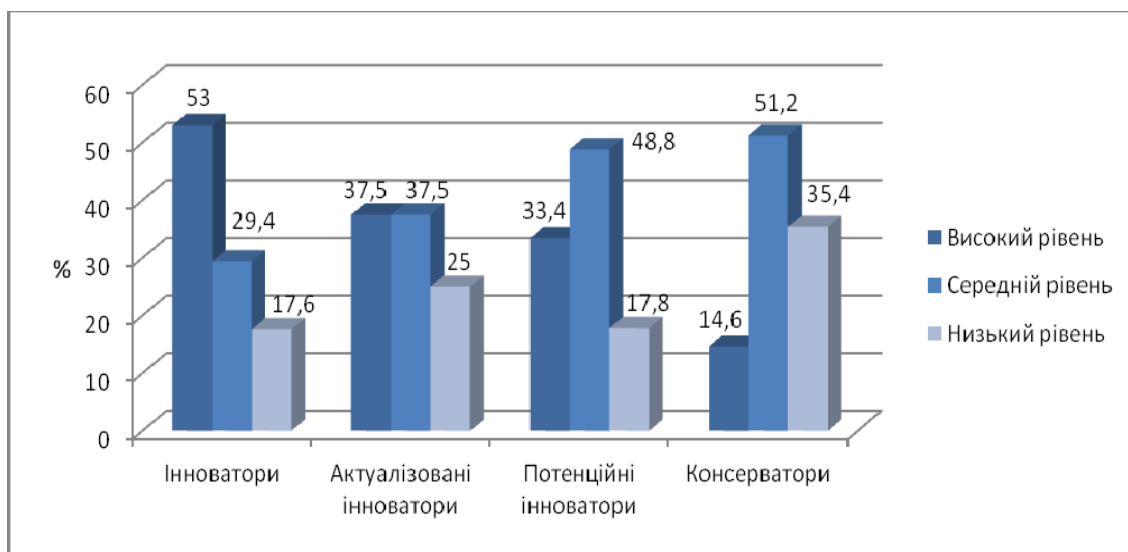

Рис. Рівні прояву мотивації досягнення у визначених групах досліджуваних

Із результатів, представлених на рисунку, випливає, що мотивація досягнення має різний рівень сформованості у визначених групах студентів. Найбільші показники мотивації досягнення на високому рівні констатовано в інноваторів (53%), найменші – у консерваторів (14,6%). Відповідно, в актуалізованих інноваторів мотиви прагнення до успіху прослідковуються у 37,5% респондентів, а в потенційних інноваторів – 33,4% досліджуваних.

Для студентів із високим рівнем мотивації досягнення характерним є орієнтація на досягнення високої мети; адекватний рівень домагань, або ж помірно завищений; отримання задоволення як від самого процесу, так і від результатів діяльності. Вони вирізняються надмірною наполегливістю, впевненістю, самостійністю, ініціативністю, вимогливістю і відповідністю високим стандартам. Їхній оптимістичний погляд на життя сприяє активізації певної діяльності навіть у ситуації невдачі. До того ж студенти, з даним типом мотивації, оптимістично реагують на перешкоди чи труднощі, що виникають під час досягнення успіху, не здатні відчувати страх перед невдачею, а сприймають її як наслідок недостатніх власних зусиль.

Слід наголосити, що досліджувані з домінуванням мотивів прагнення до успіху, здатні реально оцінювати власні здібності та можливості, постійно ставити нові цілі в умовах конкурентності. Окрім рішучості у невизначених ситуаціях, у них прослідковується схильність до обережного ризику. Так, із позиції дослідників Д. Макклелланда [7] та Х. Хекхаузена [9], високий рівень прагнення до успіху сприяє досягненню вагомих і значущих результатів у підприємницько-інноваційній діяльності, оскільки

саме у сфері бізнесу важливим раціональний, «розумовий» ризик, а також автономне прийняття рішень, антиципація.

Майже у половини консерваторів (51,2%) встановлено середній рівень мотивації досягнення. До того ж узгодженість і збалансованість мотивів прагнення до успіху та уникнення невдач у потенційних інноваторів становить 48,8%, в актуалізованих інноваторів – 37,5% в інноваторів – 29,4%. Сюди відносимо тих студентів, у яких прагнення до успіху чи уникнення невдачі є рівномірними, а тому перевага одного з них залежить саме від зусиль особистості у конкретній ситуації. Як правило, вони обирають середній рівень складності завдань, але, на відміну від високо мотивованих осіб, характеризуються меншим проявом ініціативності, наполегливості та орієнтації на успіх. Окрім того, досліджувані з середнім рівнем мотивації досягнення є залежними від зовнішніх стимулів: здатні адекватно сприймати критику та похвалу. Також їм властива незалежність, працьовитість, прихильність обраній діяльності.

Домінування прагнення уникати невдачі (низький рівень мотивації досягнення) у консерваторів складає 35,4%, в актуалізованих інноваторів – 25%, у потенційних інноваторів – 17,8%, і в інноваторів – 17,6%. Ці результати свідчать про те, що дана категорія студентів здатна ставити перед собою, як правило, занадто високий, або ж надмірно низький рівень домагань. Як результат, зазнавши невдачі, така особистість втрачає віру та впевненість у можливість досягти успіху. До того ж досліджувані з низьким рівнем мотивації переконані, що їхній успіх є результатом везіння, а неуспіх – результатом недостатньо розвинених здібностей. З цього випливає, що в осіб, які прагнуть уникати невдачі, спостерігається домінування зовнішньої мотивації над внутрішньою.

Окрім вищезазначеного, студенти з мотивами уникнення невдач більше зосереджуються не на власних силах, а – на можливих труднощах, сумнівах, що супроводжується недостатньою наполегливістю, сумлінністю, самоефективністю, а також підвищеною тривожністю. Страх зазнати невдачі, зокрема, знецінення особистості як іншими, так і самим собою, а також боязнь негативних наслідків, уникання прийняття відповідальних рішень, може призвести до захисних стратегій поведінки [21]. Загалом це призводить до песимістичного погляду на життя, пасивності та байдужості досліджуваних щодо власних успіхів і результатів.

За допомогою застосування t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок із негомогенними дисперсіями встановлено статистично значущі відмінності у прояві мотивації досягнення між такими групами студентів: інноватори та консерватори ($p < 0,05$); актуалізованими інноваторами та консерваторами ($p < 0,05$); потенційними інноваторами та консерваторами ($p < 0,01$). Слід зазначити, що між групами інноваторів, актуалізованих і

потенційних інноваторів статистично значущих відмінностей не встановлено. З цього випливає, що при фокусуванні уваги лише на високому та низькому рівнях мотивації досягнення, у всіх студентів визначених групах, окрім консерваторів, спостерігається домінування мотивів прагнення до успіху над мотивами уникнення невдач.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що мотивація досягнення, як домінування мотивів прагнення до успіху, є тим внутрішнім ресурсом інноваційного потенціалу, що спонукає особистість до реалізації себе в інноваційній діяльності.

Наступне завдання полягало у встановленні статистично значущих кореляційних зв'язків між мотивацією досягнення та емпіричними показниками інноваційного потенціалу у визначених групах досліджуваних.

Для початку розглянемо значущі результати кореляційного аналізу у групі інноваторів, що представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки мотивації досягнення з емпіричними показниками інноваційного потенціалу в інноваторів

Емпіричні показники	r	p
Образність мислення	0,616	0,01
Фінансовий ризик	0,608	0,01
Моделювання	0,544	0,05
Фактор MD «адекватність самооцінки»	0,543	0,05
Програмування	0,525	0,05
Загальний рівень саморегуляції	0,506	0,05
Інтернальність у галузі досягнень	0,506	0,05
Гнучкість	0,504	0,05
Стать	-0,484	0,05
Рівень домагань	0,484	0,05

Як видно з рис. 1, мотивація досягнення у інноваторів корелює із образністю мислення ($r = 0,616$; $p \leq 0,01$), що характеризується оперуванням уявленнями та наочними образами. У результаті такого когнітивного процесу інноватори здатні розширювати запас ідей, осмислювати їх по-новому, породжувати нові, часто абстрактні, образи з унікальним смисловим навантаженням. Саме такий спосіб представлення думок й ідей надає змогу зробити певний образ зрозумілим та доступним для широкого загалу.

Рівень мотивації досягнення у досліджуваних визначається фінансовим ризиком ($r = 0,608$; $p \leq 0,01$). Це можна пояснити тим, що інноватори у можливій ситуації успіху оцінюють ймовірність ризику

фінансових втрат, на основі якого вільно та відповідально приймають рішення. Тобто, аби перевірити запропоновану гіпотезу, спробувати реалізувати щось нове, інноватор схильний вкладати матеріальні ресурси у ризиковану справу. На цьому наголошує також Х. Хекхаузен [9]: висока потреба у досягненні успіху призводить до розрахункового ризику. Слід наголосити, що при цьому, інноватори самостійно готові нести відповідальність за такого роду прийняте ними рішення.

Мотивація досягнення у групі інноваторів корелює із загальним рівнем саморегуляції ($r = 0,506$; $p \leq 0,05$), а також із такими регуляторними процесами, як моделювання ($r = 0,544$; $p \leq 0,05$), програмування ($r = 0,525$; $p \leq 0,05$), гнучкість ($r = 0,504$; $p \leq 0,05$). З цього випливає, що у осіб, мотивованих на успіх, зростає рівень сформованості усвідомленої саморегуляції довільної активності, що супроводжується здатністю продумувати власні дії і поведінку, оцінювати значимі зовнішні та внутрішні обставини для досягнення поставлених цілей, гнучко та адекватно реагувати на зміну умов. Саме інноватори спроможні формувати власний стиль саморегуляції, який дозволить компенсувати вплив небажаних особистісних і характерологічних якостей, що перешкоджають досягненню поставленої мети.

Окрім того, мотивація досягнення у групі інноваторів корелює з фактором MD «адекватність самооцінки» ($r = 0,543$; $p \leq 0,05$) та рівнем домагань ($r = 0,484$; $p \leq 0,05$). З огляду на це, можна зробити висновок, що чим вищий рівень мотивації досягнення, тим інноватор більше схильний переоцінювати власні здібності, потенції та можливості. Логічно, що при зростанні мотивації досягнення, у інноваторів зростає також ступінь складності завдання, який обирається ними на основі оцінювання власних здібностей та можливостей.

Рівень мотивації досягнення у студентів-інноваторів обумовлюється також інтернальність у галузі досягнень ($r = 0,506$; $p \leq 0,05$), як здатністю успішно досягати своєї мети в майбутньому, що передбачає контроль над емоційно значущими подіями як у власному житті, так і в інноваційній діяльності. З огляду на цей виявлений зв'язок, можна зробити висновок, що високий рівень досягнення у інноваторів пов'язаний із розумінням успіху як результату власних зусиль і здібностей, а невдачі – як результату недостатніх зусиль.

До того ж мотивація досягнення у сфері науки, техніки та інновацій більше притаманна юнакам, аніж юнкам ($r = -0,484$; $p \leq 0,05$).

Наступний крок полягав у аналізі виявлених кореляційних залежностей у групі актуалізованих інноваторів, що наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки мотивації досягнення з емпіричними показниками інноваційного потенціалу в актуалізованих інноваторів

Емпіричні показники	r	p
Ситуативна самоактуалізація	0,486	0,01
Стать	-0,482	0,01
Ініціативність	0,463	0,01
Програмування	0,455	0,01
Моделювання	0,451	0,01
Рівень домагань	0,445	0,05
Абстрагування	0,351	0,05

Із табл. 2 видно, що найбільший коефіцієнт кореляції у актуалізованих інноваторів встановлений між мотивацією досягнення та ситуативною самоактуалізацією ($r = 0,486$; $p \leq 0,01$). З аналізу на пряму зв'язку випливає, що чим вищий рівень мотивації досягнення, тим більше актуалізовані інноватори схильні проявляти активність, здібності, прагнення до успіху в конкретній ситуації. Встановлена залежність між мотивацією досягнення та ініціативністю ($r = 0,463$; $p \leq 0,01$), свідчить про те, що мотивація досягнення обумовлюється схильністю самостійно висувати нові ідеї чи пропозиції, знаходити вихід із певної ситуації.

Окрім того, на мотивацію досягнення у актуалізованих інноваторів позитивно впливають такі регуляторні процеси, як: здатність усвідомлено продумувати послідовність власних дій з метою досягнення поставлених цілей ($r = 0,455$; $p \leq 0,01$); здатність виділяти зовнішні та внутрішні умови досягнення цілей як у поточній ситуації, так і у майбутній перспективі ($r = 0,451$; $p \leq 0,01$).

Як і у групі інноваторів, мотивація досягнення у актуалізованих інноваторів корелює із рівнем домагань ($r = 0,445$; $p \leq 0,05$), з якого випливає, що чим нижчий рівень домагань, тим нижчий рівень мотивації досягнення.

Напрямо виявленого кореляційного зв'язку мотивації досягнення із абстрагуванням ($r = 0,351$; $p \leq 0,05$) вказує на те, що при зростанні мотивів прагнення до успіху, у досліджуваних зростає здатність мислено виділити та відокремити суттєві властивості предметів чи явищ від інших, другорядних.

Можна припустити, що при домінуванні мотивів прагнення до успіху, актуалізовані інноватори спрямовують власні зусилля на досягнення основної мети, не звертаючи уваги на складності та перешкоди.

До того ж у актуалізованих інноваторів, як і в інноваторів, мотивація досягнення обернено корелює зі статтю ($r = -0,482$; $p \leq 0,01$). Ці результати

дозволяють зробити висновок, що мотивація досягнення у інноваційній діяльності, як і у інноваторів, властива більше юнакам, аніж юнкам.

Далі зупинимося на аналізі виявлених кореляційних зв'язків у групі потенційних інноваторів, що представлені у табл. 3.

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки мотивації досягнення з емпіричними показниками інноваційного потенціалу у потенційних інноваторів

Емпіричні показники	r	p
Ініціативність	0,471	0,01
Оцінювання результатів	0,461	0,01
Загальний рівень саморегуляції	0,450	0,01
Символізація	0,405	0,01
Моделювання	0,401	0,01
Ситуативна самоактуалізація	0,375	0,05
Творчий потенціал	0,359	0,05
Рефлексія спілкування і взаємодії з іншими людьми	0,318	0,05
Інтернальність у галузі досягнень	0,308	0,05

Із даних, наведених у табл. 3, випливає, що психологічними детермінантами мотивації досягнення у потенційних інноваторів, як і у вищерозглянутих групах досліджуваних, є такі: ініціативність ($r = 0,471$; $p \leq 0,01$); загальний рівень саморегуляції ($r = 0,450$; $p \leq 0,01$); моделювання ($r = 0,401$; $p \leq 0,01$); ситуативна самоактуалізація ($r = 0,375$; $p \leq 0,05$); інтернальність у галузі досягнень ($r = 0,308$; $p \leq 0,05$).

Встановлений кореляційний зв'язок між мотивацією досягнення та оцінюванням результатів ($r = 0,461$; $p \leq 0,01$) вказує на те, що чим більше потенційні інноватори схильні до адекватного оцінювання результатів власної поведінки та діяльності, тим вищий рівень мотивації досягнення.

Мотивація досягнення у потенційних інноваторів позитивно корелює із символізацією ($r = 0,405$; $p \leq 0,01$) як здатністю використовувати символи для позначення чи передачі певних явищ, заміщуючи одні образи іншими ідеалізованими утвореннями.

Заслужовує на увагу встановлений кореляційний зв'язок мотивації досягнення із творчим потенціалом ($r = 0,359$; $p \leq 0,05$). З огляду на це, можна зробити висновок, що творче самовираження, що полягає у здатності до самостійної творчості, дослідницької діяльності та генерації незвичних, оригінальних ідей, позитивно впливає на мотивацію досягнення.

Окрім того, мотивація досягнення у потенційних інноваторів корелює із рефлексією спілкування і взаємодії з іншими людьми ($r = 0,318$; $p \leq 0,05$). Зокрема, це свідчить про те, що мотивація досягнення детермінує

здатність до самосприйняття змісту власної психіки, її аналізу, а також здатність до розуміння психіки інших людей за допомогою механізмів проєкції, ідентифікації, емпатія. Із домінуванням прагнення до успіху, у потенційних інноваторів зростає здатність спрямовувати власну активність на думки іншої людини.

Логіка нашого дослідження потребує аналізу кореляційних зв'язків у групі консерваторів, що наведені у табл. 4.

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки мотивації досягнення з емпіричними показниками інноваційного потенціалу у консерваторів

Емпіричні показники	r	p
Загальний рівень саморегуляції	0,432	0,01
Фактор G «Низька – висока нормативність поведінки»	0,415	0,01
Символізація	0,362	0,01
Оцінювання результатів	0,346	0,01
Програмування	0,335	0,01
Рефлексивність	0,305	0,01

Як видно з табл. 4, найбільший коефіцієнт кореляційного зв'язку у студентів-консерваторів встановлено між мотивацією досягнення та загальним рівнем саморегуляції ($r = 0,432$; $p \leq 0,01$). Окрім того, мотивація досягнення, як і у вищерозглянутих групах досліджуваних, детермінована символізацією ($r = 0,362$; $p \leq 0,01$), оцінюванням результатів ($r = 0,346$; $p \leq 0,01$), програмуванням ($r = 0,335$; $p \leq 0,01$).

Помірний прямий кореляційний зв'язок встановлено між мотивацією досягнення та фактором G «низька нормативність поведінки – висока нормативність поведінки» ($r = 0,415$; $p \leq 0,01$). З цього випливає, що орієнтування на досягнення успіху у консерваторів призводить до високої нормативності поведінки, що базується на усвідомленому дотриманні загальноприйнятих моральних норм і супроводжується зростанням ділової спрямованості, наполегливості та відповідальності у вирішенні поставлених питань, а також стабільності та совісності.

Окрім того, ретельне продумування власних дій та переосмислення їх по-новому у консерваторів позитивно впливає на мотивацію досягнення ($r = 0,378$; $p \leq 0,01$).

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що при наявності високого рівня мотивації досягнення, для реалізації очікуваних результатів консерватори схильні тримати все під контролем, зокрема, заздалегідь ретельно продумувати, програмувати, оцінювати власну поведінку та діяльність. Однак, поряд із цим, у них може прослідковується

обережність, розсудливість, ригідність, орієнтація на стабільність, аніж ризикованість, що відрізняє їх від інших груп досліджуваних.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, презентовані результати діагностування мотивації досягнення у визначених групах досліджуваних надали змогу зробити висновок, що домінування мотивів прагнення до успіху є визначальним ресурсом розвитку мотиваційного компоненту інноваційного потенціалу особистості. Високий рівень мотивації досягнення домінує лише в інноваторів, а у інших групах студентів – середній. Рівень прояву та особливості мотивації досягнення у визначених групах досліджуваних залежать від багатьох чинників. Спільним є те, що мотивація досягнення у інноваційній діяльності в усіх студентів технічного профілю більшою мірою обумовлена процесами саморегуляції. Однак встановлено, що, інноватори, актуалізовані інноватори та потенційні інноватори відрізняються від консерваторів за характером взаємозв'язків мотивації досягнення із емпіричними показниками інноваційного потенціалу. Зокрема, при наявності високого рівня мотивації досягнення у консерваторів може прослідковується обережність, розсудливість, ригідність, орієнтація на стабільність, аніж ризикованість, що загалом відрізняє їх від інших груп досліджуваних.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшого вивчення полягають у науковому обґрунтуванні та розробці програми розвитку мотиваційного компоненту інноваційного потенціалу особистості для актуалізованих інноваторів, потенційних інноваторів, консерваторів.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Е. А. Быкова, «Формирование мотивации к инновационной деятельности у студентов – будущих педагогов», *Перспективы науки и образования*, № 4 (40), с. 102–115, 2019. DOI: 10.32744/pse.2019.4.9.
- [2] T. Khavenson, D. Koroleva, and A. Lukina, «The four motives of educational innovators», *Higher school of economics research paper, No. WP BRP 52/EDU/201*, 2019.
- [3] J. F. Fairbank, and S. Williams, «Motivating creativity and enhancing innovation through employee suggestion system technology», *Creativity and Innovation Management*, № 10(2), pp. 68–74, 2001. DOI: 10.1111/1467-8691.00204.
- [4] О. М. Ястремська, О. І. Бардадим, *Мотивація креативності новаторів*. Харків, Україна: Вид. ХНЕУ, 2013.

- [5] C. Fischer, C. P. Malycha, and E. Schafmann, «The Influence of intrinsic motivation and synergistic extrinsic motivators on creativity and innovation», *Frontiers in Psychology*, 10:137, 2017. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.00137.
- [6] F. G. Barroso-Tanoira, «Motivation for increasing creativity, innovation and entrepreneurship. An experience from the classroom to business firms». *Journal of Innovation Management*, JIM 5, 3, s. 55–74, 2017. DOI: 10.24840/2183-0606_005.003_0005.
- [7] Д. Макклелланд, *Мотивация человека*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2007.
- [8] А. Маслоу, *Мотивация и личность*. Санкт-Петербург, Россия: Евразия, 1999.
- [9] Х. Хекхаузен, *Психология мотивации достижения*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2001.
- [10] А. М. Губіна, «Концепція дослідження мотивації досягнення успіху у професійному самовизначенні студентів технічних спеціальностей», *Вісник Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. Психологія*, № 47, с. 50–58, 2014.
- [11] О. Б. Тапалова, «Мотивация достижения в норме и при психической патологии (на казахстанской выборке)», дис. д-ра наук; Харьковский нац. ун-т имени В. Н. Каразина. Харьков, 2016.
- [12] О. І. Боковець, «Основні парадигмальні позиції дослідження структурної організації інноваційного потенціалу особистості», *Вісник післядипломної освіти*, № 3(32), с. 20–33, 2017. (Серія «Соціальні та поведінкові науки»).
- [13] Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, и Г. М. Мануйлов, *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва, Россия: Изд-во института психотерапии, 2002.
- [14] Т. Д. Дубовицкая, «Методика диагностики ситуативной самоактуализации личности: контекстный подход», *Психологический журнал*, № 5(26), с. 70–78, 2005.
- [15] Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, и Н. О. Садовникова, *Профориентология: теория и практика*. Москва, Россия: Академ. проект, 2004.
- [16] Е. Ф. Бажин, Е. А. Голынкина, и А. М. Эткин, «Метод исследования уровня субъективного контроля», *Психологический журнал*, № 3(5), с. 18–27, 1984.
- [17] В. И. Моросанова, И. Н. Бондаренко, *Диагностика саморегуляции человека*. Москва, Россия: Когито-Центр, 2015.
- [18] А. Б. Неурова, О. С. Капінус, та Т. Л. Грицевич, *Діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості*. Львів, Україна: НАСВ, 2016.

- [19] А. В. Карпов, и В. В. Пономарева, *Психология рефлексивных механизмов управления*. Москва, Россия: Институт психологии РАН, 2000.
- [20] Е. П. Ермолаева, *Оценка реализации профессионала в системе «человек-профессия-общество»*. Москва, Россия: Институт психологии РАН, 2001.
- [21] R. Birney, H. Burdick, and R. Teevan, *Fear of failure*. New York, USA, 1969.

ACHIEVEMENT MOTIVATION IN STUDENTS WITH DIFFERENT INNOVATIVE POTENTIAL

Olga Bokovets,

Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy,

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».

Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6283-8971>

obokovets@ukr.net

Abstract. The research of the motivational sphere of the subjects of innovative activity is extremely relevant. The article presents the results of diagnosing the achievement motivation of students of technical profile with different innovative potential of a personality. As a result of research, it is established that the achievement motivation, as the dominance of sustainable motives for success, is that internal resource of innovative potential of a personality, which leads to the realization of own potentials, abilities, opportunities in innovative activity. It is found that achievement motivation has different levels of formation in certain groups of students. The highest indicators of achievement motivation at a high level were found in innovators and the lowest in conservatives. The average value of achievement motivation of actualized and potential innovators corresponds to the parameters of the average level. It has been empirically established that many factors influence the level of manifestation and peculiarities of achievement motivation in each of the identified groups of subjects. The achievement motivation in all students of the technical profile is, to a greater extent, conditioned by the conscious self-regulation of arbitrary activity, which is manifested in the ability to plan, think of their own actions and behavior, and evaluate significant external and internal circumstances in order to achieve the set goals. However, the nature of the statistically significant relationship of achievement motivation with empirical indices of the innovative potential of a personality showed that high level of achievement motivation in conservatives is conditioned caution, discretion, rigidity, a focus on stability rather than riskiness that sets them apart from other groups of subjects.

Keywords: achievement motivation; a motive for success; a motive for avoiding failures; the innovative potential of a personality; students of technical profile.

МОТИВАЦИЯ ДОСТИЖЕНИЯ У СТУДЕНТОВ С РАЗЛИЧНЫМ ИННОВАЦИОННЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ

Боковец Ольга Игоревна,

преподаватель кафедры психологии и педагогики,

Национального технического университета Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского».

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6283-8971>

obokovets@ukr.net

Аннотация. Исследование внутренних механизмов активности субъектов, способных к созданию нового в науке и технике, является чрезвычайно актуальным. В статье представлены результаты эмпирического исследования, направленного на диагностирование мотивации достижения у студентов технического профиля с различным инновационным потенциалом. В ходе исследования установлено, что мотивация достижения, как доминирование устойчивых мотивов стремления к успеху, является тем внутренним ресурсом инновационного потенциала личности, который побуждает к реализации собственных потенций, способностей, возможностей в инновационной деятельности. Выяснено, что мотивация достижения имеет разный уровень проявления у определенных групп студентов. Наибольшие показатели мотивации достижения на высоком уровне констатировано в инноваторов, а наименьшие – у консерваторов. Среднее значение мотивации достижения в актуализированных и потенциальных инноваторов соответствует параметрам среднего уровня. Эмпирически установлено, что на уровень проявления мотивации достижения в определенных группах испытуемых, влияет множество факторов. Общим является то, что мотивация достижения во всех студентов технического профиля, в большей степени, обусловлена осознанной саморегуляцией произвольной активности, которая проявляется в способности планировать, продумывать свои действия и поведение, оценивать значимые внешние и внутренние обстоятельства для достижения поставленных целей. Кроме того, анализ выявленных статистически значимых взаимосвязей мотивации достижения с эмпирическими показателями инновационного потенциала личности показал, что при наличии высокого уровня мотивации достижения у консерваторов может проследиваться осторожность, благоразумие,

ригидность, ориентация на стабильность, чем рискованность, что отличает их от других групп исследуемых.

Ключевые слова: мотивация достижения; мотив стремления к успеху; мотив избегания неудач; инновационный потенциал личности; студенты технического профиля.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] E. A. Bykova, «Formirovanie motivacii k innovacionnoj deyatel'nosti u studentov – budushchih pedagogov», Perspektivy nauki i obrazovaniya, № 4(40), s. 102–115, 2019. DOI: 10.32744/pse.2019.4.9.
- [2] T. Khavenson, D. Koroleva, and A. Lukina, «The four motives of educational innovators», Higher school of economics research paper, No. WP BRP 52/EDU/201, 2019.
- [3] J. F. Fairbank, and S. Williams, «Motivating creativity and enhancing innovation through employee suggestion system technology», Creativity and Innovation Management, № 10(2), pp. 68–74, 2001. DOI: 10.1111/1467-8691.00204.
- [4] O. M. Yastremska, O. I. Bardadym, Motyvatsiia kreatyvnosti novatoriv. Kharkiv, Ukraina: Vyd. KhNEU, 2013.
- [5] C. Fischer, C. P. Malycha, and E. Schafmann, «The Influence of intrinsic motivation and synergistic extrinsic motivators on creativity and innovation», Frontiers in Psychology, 10:137, 2017. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.00137.
- [6] F. G. Barroso-Tanoira, «Motivation for increasing creativity, innovation and entrepreneurship. An experience from the classroom to business firms». Journal of Innovation Management, JIM 5, 3, s. 55–74, 2017. DOI: 10.24840/2183-0606_005.003_0005.
- [7] D. Makklelland, Motivaciya cheloveka. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2007.
- [8] A. Maslou, Motivaciya i lichnost'. Sankt-Peterburg, Rossiya: Evraziya, 1999.
- [9] H. Hekkhauzen, Psihologiya motivacii dostizheniya. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2001.
- [10] A. M. Hubina, «Kontseptsiiia doslidzhennia motyvatsii dosiahnennia uspikhu u profesiinomu samovyznachenni studentiv tekhnichnykh spetsialnostei», Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho un-tu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia, № 47, s. 50–58, 2014.
- [11] O. B. Tapalova, «Motivaciya dostizheniya v norme i pri psihicheskoy patologii (na kazahstanskoj vyborke)», dis. d-ra nauk; Har'kovskij nac. un-t imeni V. N. Karazina. Har'kov, 2016.

- [12] O. I. Bokovets, «Osnovni paradyhmalni pozytsii doslidzhennia strukturnoi orhanizatsii innovatsiinoho potentsialu osobystosti», Visnyk pisliadyplomnoi osvity, № 3(32), s. 20–33, 2017. (Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky»).
- [13] Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, и Г. М. Мануйлов, *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва, Россия: Изд-во института психотерапии, 2002.
- [14] T. D. Dubovickaya, «Metodika diagnostiki situativnoj samoaktulizacii lichnosti: kontekstnyj podhod», Psihologicheskij zhurnal, № 5(26), s. 70–78, 2005.
- [15] E. F. Zeer, A. M. Pavlova, i N. O. Sadovnikova, *Proforientologiya: teoriya i praktika*. Moskva, Rossiya: Akadem. proekt, 2004.
- [16] E. F. Bazhin, E. A. Golyunkina, i A. M. Etkind, «Metod issledovaniya urovnya sub"ektivnogo kontrolya», Psihologicheskij zhurnal, № 3(5), s. 18–27, 1984.
- [17] V. I. Morosanova, I. N. Bondarenko, *Diagnostika samoregulyacii cheloveka*. Moskva, Rossiya: Kogito-Centr, 2015.
- [18] A. B. Neurova, O. S. Kapinus, ta T. L. Hrytsevych, *Diahnostyka indyvidualno-psykholohichnykh vlastyvostei osobystosti*. Lviv, Ukraina: NASV, 2016.
- [19] A. V. Karpov, i V. V. Ponomareva, *Psihologiya refleksivnyh mekhanizmov upravleniya*. Moskva, Rossiya: Institut psihologii RAN, 2000.
- [20] E. P. Ermolaeva, *Ocenka realizacii professionala v sisteme «chelovek-professiya-obshchestvo»*. Moskva, Rossiya: Institut psihologii RAN, 2001.
- [21] R. Birney, H. Burdick, and R. Teevan, *Fear of failure*. New York, USA, 1969.

*Стаття надійшла до редакції
06 квітня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-28-46](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-28-46)
УДК 159.923:159.964.21](045)

Бортун Богдан Олександрович,
викладач кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України
«КПІ імені Ігоря Сікорського».
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0882-6432>
bortun.bohdan@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНА ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «КОНСТРУКТИВНА КОНФЛІКТНІСТЬ» ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню методологічних основ процедури теоретичної операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність» особистості. Операціоналізація поняття «конструктивна конфліктність» спрямована на пошук сутності і наведення емпіричних доказів існування цього словосполучення й послідовне наповнення його теоретичним змістом. Рух за лінією теоретичної операціоналізації феномена розпочато з методології, а не з конкретної теорії, яка спроможна не лише реалізувати власний пояснювальний потенціал, але й обмежити мислення дослідника вихідною аксіоматикою. Методологічним підґрунтям для визначення поняття «конструктивна конфліктність» виступає феномен конфліктності. Виявлено, що конфліктність є неодмінною властивістю особистості, яка виявляється у своєрідному емоційному тяжінні до періодичної драматизації стосунків і посиленні міжособистісного напруження. Конфліктність, як будь-яке конфліктне явище, доцільно розглядати крізь призму дихотомічного, полярного характеру. По відношенню до конфліктності можна виокремити два полюси, з одного боку це деструктивна, а з іншого конструктивна конфліктність. Численні дослідження, пов'язані з проблемами конфлікту, «підживлюють» здебільшого внутрішні передумови та прояви деструктивної конфліктності. З'ясовано, що дотепер не існує єдиного дослідницького підходу до тлумачення поняття «конструктивна конфліктність», яке не має чітких меж та означень. Суттєвим моментом операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність» є акцент на позитивному, прагматичному аспекті конфліктності, що сприяє соціальній сміливості, здатності впевнено та аргументовано вирішувати протиріччя. Змістовий аналіз дефініцій, які мають семантичну схожість уможливив значно розширити горизонти для розуміння, а отже чіткої операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність». Здійснений аналіз дозволив з'ясувати вузлові аспекти

дослідження проблеми конструктивної конфліктності. Теоретична операціоналізація поняття «конструктивна конфліктність» уможливила розуміння її як інтегративної здатності особистості до розгорнутої категоризації предмета конфлікту і рефлексії його наслідків, генерування нових сенсів в конфліктній ситуації, трансформації будь-якого протиріччя в позитивне русло, контекстуального визначення ефективної стратегії поведінки.

Ключові слова: конфліктність; теоретична операціоналізація; емпіричні індикатори; конструктивна конфліктність; інтегративна здатність.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Динаміка розвитку науки, як і динаміка явищ, які досліджуються нею, знаходить своє відображення в поняттях, які вказують на суттєві ознаки предметів та явищ об'єктивного світу. Сутнісними характеристиками поняття є зміст (сукупність головних ознак предмета, відображеного у понятті) і обсяг (множина предметів, що містить ці ознаки). Фіксуючи суттєві ознаки, характеристики дійсності, а також наукові проблеми, поняття утворюють певну систему на рівні окремих наук, їх груп, філософських категорій [1]. Відтак, проблемне поле наукового дослідження повинне включати аналіз різних точок зору і підходів до визначення «конструктивної конфліктності» як ключового поняття роботи. Саме в еkleктичній орієнтації, об'єднанні ідей різних авторів і наукових напрямів, вбачається найкраща можливість для з'ясування змісту й виокремлення емпіричних індикаторів, критеріїв і умов розвитку конструктивної конфліктності.

Огляд наукових джерел свідчить про те, що дотепер не існує єдиного дослідницького підходу до тлумачення поняття «конструктивна конфліктність», яке не має чітких меж та означень. Конструктивна конфліктність розглядається в межах ситуаційного [2], системного [3] та метакогнітивного [4] підходів.

У процесі визначення психологічного змісту будь-якого психічного феномена необхідно враховувати стратегічний аспект – основу, схему, план, враховуючи які можна здійснити вказану процедуру. В. Клочко й О. Краснорядцева [5] виокремлюють щонайменше три стратегічні лінії, які реалізують дослідники під час зустрічі з новим для науки поняттям. На їх погляд всі три стратегії мають свої переваги й обмеження. Зокрема, елементаристська стратегія, яка передбачає з'ясування параметрів дослідження явища шляхом виокремлення його складових елементів, які є набором психічних або особистісних функцій, ознак, не позбавлена ризику довільного включення в систему віртуальних і неважливих показників.

Концептуалістська стратегія в основі якої лежить певна теорія, якої дотримується і розвиває дослідник може здійснювати обмежувальний вплив. Комплексна стратегія передбачає комбінований розгляд досліджуваного явища з різних точок зору. Найскладнішим тут постає питання про підґрунтя виокремлення багатовимірного простору, в якому варто виділити лінії, грані, аспекти, здатні виступати в якості операційних індикаторів феномена.

Відтак, рух за лінією операціоналізації феномена доцільно розпочати з методології, а не з конкретної теорії, яка спроможна не лише реалізувати власний пояснювальний потенціал, але й обмежити мислення дослідника вихідною аксіоматикою [5]. Методологічним підґрунтям для визначення поняття «конструктивна конфліктність» обрано феномен конфліктності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етимологія дефініції конфліктність бере свій початок від слова конфлікт (лат. *conflictus*) – протиріччя, боротьба. Аналіз визначень конфліктності, який подано в різних психологічних енциклопедіях та наукових працях, засвідчує їхнє змістове різноманіття.

З'ясовано, що зміст поняття «конфліктність» розкривається за допомогою наступних трактувань: інтегративна властивість особистості, що виявляється у потребі пошуку конфліктивних ситуацій [6]; схильність особистості до сприйняття ситуації як конфліктної та до реалізації конфліктної поведінки у міжособистісній взаємодії [7]; міра готовності особистості до розвитку і вирішення проблемних ситуацій соціальної взаємодії за допомогою конфліктів [8]; перманентна риса особистості, що акумульована її природними задатками і соціальним досвідом [9]; неусвідомлена або частково усвідомлена установка особистості та конфлікт [10]; своєрідне емоційне тяжіння до періодичної драматизації стосунків і посилення міжособистісного напруження [2]; стійка тенденція особистості до конфліктного реагування, яка є наслідком закріплення відповідних моделей в поведінковому репертуарі [11].

Аналіз інших праць, дозволяє додати до цього ще одне визначення: конфліктність – складний феномен, який може проявлятися на різних рівнях взаємодії, складається із гностичного, афективного, поведінкового компонентів; домінування одного з яких визначає варіативність її прояву [12].

Цікавим, на наш погляд, є розуміння конфліктності, що подане в роботі Н. Дзараєвої [13]. Авторка розглядає її як інтегральну якість особистості, яка віддзеркалює моральне ставлення людини до інших у ситуації конфлікту, у складі якого наявні різноманітні реальні або ілюзорні, об'єктивні і суб'єктивні, різної мірою усвідомлені протиріччя. Під час аналізу відомих підходів до питання конфліктності особистості, дослідниця зазначає, що безконфліктних людей не існує. Підсилює цей

висновок думка О. Лукашонок [14], яка вважає, що конфліктів «не буває», коли у людини відсутнє своє «Я» або воно придушене іншим суб'єктом; коли зовнішній конфлікт переходить у внутрішній; коли суб'єкт не бажає вирішувати проблему; коли у суб'єкта сформоване уміння бачити конфлікт на початковій стадії його розвитку і він усуває його в цей момент.

Водночас, конфліктність репрезентує континуум, який обмежено полюсами мінімального і максимального вираження. Конфліктостійкість як мінімальний прояв конфліктності передбачає осмислене ставлення до природи конфлікту, прагнення до морально цінного результату залагодження конфлікту, соціоцентричну мотивацію [15]. За стійкої високої конфліктності людина стає постійним ініціатором напружених стосунків з оточенням. Значна конфліктогенність має глибоко внутрішню детермінацію й негативно впливає на всі аспекти життєдіяльності людини.

На думку Г. Ложкіна та Н. Пов'якель [16] неадекватність сформованих у людини уявлень про себе та інших, завищена самооцінка, яка не відповідає реальним можливостям людини, тенденція до її підтвердження за рахунок низької оцінки інших, створюють основу «конфліктності» особистості.

У дисертаційному дослідженні Н. Дзараєвої [13], що присвячено вивченню дисциплінованості як інтегральної якості особистості, що визначає моральне ставлення людини до інших і має прояв у виконанні та дотриманні загальноновизнаних норм поведінки, розглянуто питання про її вплив на розвиток конфліктності. У процесі дослідження, нею виділені та охарактеризовані такі рівні конфліктності: деструктивний, комфортний, конструктивний.

Критеріями для виокремлення рівнів конфліктності обрано сформованість структури ставлення, яка як інтегральне утворення має 3 компоненти: раціональний (обсяг теоретичних знань про психологічну природу конфлікту, його структури і динаміки, видів, можливих причин і ефективних способів вирішення); емоційний (емоційний стан особистості в ситуації взаємодії у конфлікті); поведінковий (наявність системи практичних вмінь і навиків з попередження та конструктивного вирішення конфліктів). Дослідниця, емпірично виявила, що для деструктивного рівня конфліктності характерні відсутність уявлень про ефективні способи подолання проблем, актуалізація негативних почуттів, небажання враховувати інтереси іншої сторони, домовлятися, домінування психічного тиску на людину, відсутність прагнення до вирішення наявних протиріч.

Конформний рівень конфліктності передбачає наявність системи знань про конфлікти, проте ці знання не дозволяють аналізувати та прогнозувати конфлікт. Людині, якій притаманна конформна конфліктність, характерні нестабільність емоційних станів, що обумовлені реакцією більшості, відсутність впевненості у можливості врегулювати конфлікт, пошук

формального виходу із конфлікту, зниження власних прагнень і прийняття позиції опонента, відсутність активних дій залагодження конфлікту.

Конструктивний рівень конфліктності характеризується якісним інформаційним забезпеченням аналізу та управлінням конфліктами, умінням регулювати свої емоції у конфліктних ситуаціях, а також впевненістю у можливості знаходити спільну мову, прагненням до пошуку взаєморозуміння, здатністю оптимально організувати власну поведінку в конфлікті. На цьому рівні особистість набуває конфліктної компетентності [3].

Конфліктність як якісна характеристика особистості сформована за допомогою комплексної дії факторів. Як найважливіші М. Леонов [17] виокремлює психологічні, соціально-психологічні, а також соціальні фактори. Емпіричним шляхом він виявив, що найпотужніший вплив на розвиток конфліктності мають психологічні і, насамперед, особистісні передумови.

Теоретичний аналіз та узагальнення наукових джерел дозволили дійти висновку, що конфліктність є неодмінною властивістю особистості, яка виявляється у своєрідному емоційному тяжінні до періодичної драматизації стосунків і посиленні міжособистісного напруження. Виокремлюють три рівні розвитку конфліктності: деструктивна, конформна та конструктивна.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження – здійснити теоретичну операціоналізацію поняття «конструктивна конфліктність» особистості.

Відповідно до зазначеної мети, у статті поставлено такі **завдання**:

1) виділити з предметної області ключові концепти, від яких залежить точність визначення досліджуваного поняття; 2) проаналізувати значення понять близьких за змістом з конструктивною конфліктністю; 3) виявити сутність та сконструювати дефініцію «конструктивна конфліктність».

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Суттєвим моментом операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність» є акцент на позитивному, прагматичному аспекті конфліктності, що сприяє соціальній сміливості, здатності впевнено ставити проблеми, а не уникати їх [4], [15], [18].

Серед «класиків» конфліктології варто зазначити роботу Л. Козера «Функції соціального конфлікту» (1956 р.), у якій він описав творчий потенціал конфлікту та його позитивні функції, що створили наукові передумови для розвитку конструктивної конфліктності. За Л. Козером [19], одна з позитивних функцій полягає в її здатності розрядити і зняти напругу між антагоністами, накопичення якої лише загострює їхні

відносини. Крім того, потенційно позитивні функції групових конфліктів можуть бути, на його думку, пов'язані з тим, що конфлікт зумовлює встановлення чіткіших меж між групами, формування точних централізованих структур, відповідальних за прийняття рішення, зміцнення внутрішньої єдності, посилення нормативності поведінки.

Збагачення наукових знань щодо розуміння природи конструктивної конфліктності здійснив М. Дойч [20], досліджуючи моделі кооперативної та конкурентної поведінки. Кооперативну поведінку М. Дойч характеризував, як спрямовану на розуміння і зацікавленість в успішному вирішенні проблеми для учасників конфлікту. За такого підходу у взаємовідносинах домінують дружелюбність, позитивні установки, готовність до розуміння. За конкурентної поведінки, навпаки, панує атмосфера недовіри, підозрливості, відчуження, а то й ворожості, сформовані негативні установки у стосунках [15].

Розгорнуте розуміння конструктивної конфліктності подано в роботі зарубіжних дослідників. Walton [21], Scott [22], Peter [23] розуміли її крізь призму набуття нового сенсу в конфліктній ситуації. Цей унікальний досвід уможливорює не лише здійснювати рефлексивний аналіз думок і почуттів учасників конфлікту, але й оперативно обирати найкращий стиль для кожної ситуації з урахуванням психологічних особливостей учасників конфлікту, набувати мотивації щодо засвоєння нових способів реагування та позитивної установки на успішне вирішення конфлікту.

Вагомий внесок у розуміння сутності, етимології, генези та механізмів конструктивної конфліктності зроблено в межах наукової школи під керівництвом М. Кашапова [4]. У ході тривалих емпіричних розвідок та теоретичного аналізу, дослідник підійшов до розуміння конструктивної конфліктності як особливої здатності, що дозволяє людині бути успішною в конфліктних ситуаціях і трансформувати будь-яке протиріччя у позитивне русло.

Оригінальний підхід до розуміння конструктивної конфліктності продемонстровано у працях І. Серафимович [24].

Щонайперше, конструктивна конфліктність нею розуміється як один із видів реалізації на практиці конфліктної компетентності, ступень прояву якої залежить від умов, що формують спрямованість тієї або іншої спеціальності. По-друге, вона розглядає її як один із видів творчого підходу до вирішення конфліктів, за рахунок актуалізації здатності переконструювання проблеми в нову можливість, уміння і прагнення отримати максимальну користь із конкретної ситуації. І, нарешті, основу конструктивної конфліктності утворює суперечлива єдність у структурі особистості, що є передумовою творчих, надситуативних рішень.

Цим методологічним настановам суголосна позиція Г. Ложкіна [16], який зазначає, що загальний синонімічний ряд поняття «конструктивна конфліктність» включає конфліктну культуру, конфліктну (конфліктологічну) компетентність, конфліктостійкість та конфліктну готовність. До того ж він зазначає, що вони є нетрадиційними синонімами, зафіксованими в словниках синонімів. Інакше кажучи, це квазісиноніми, ситуативні або мовні, оскільки мають певні семантичні зв'язки та близькість.

Вважаємо, що змістовий аналіз дефініцій, які мають семантичну схожість значно розширить горизонти для розуміння, а отже чіткої операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність».

Родинні поняття, що мають науковий інтерес, з точки зору нашого дослідження трактуються наступним чином.

Конфліктологічна культура особистості – це інтегративна якість, що ґрунтується на екзистенційно-гуманістичних цінностях та містить культуру мислення, культуру почуттів, комунікативну та поведінкову культуру, і виявляється в оптимальних стратегіях взаємодії у конфлікті, які забезпечують конструктивне вирішення проблеми. Конфліктологічна культура особистості, на думку О. Щербакової [25], репрезентує собою вищий рівень конфліктологічної підготовки людини, яка, в свою чергу включає також рівні конфліктологічної освіченості та конфліктологічної компетентності.

Конфліктологічна освіченість – це базовий рівень конфліктологічної підготовки, що проявляється у життєво-інтуїтивному, а також вербалізованому досвіді, міфологічній свідомості людини та уможливорює конструктивне вирішення проблем і суперечностей без особливого усвідомлення механізмів, які лежать в їх основі.

Конфліктологічна компетентність розглядається як вид соціально-психологічної компетентності [3], що містить у собі такі складові: розуміння природи суперечок і конфліктів між людьми; формування конструктивного ставлення до конфліктів; володіння навичками безконфліктного спілкування в складних ситуаціях; вміння оцінювати і пояснювати проблемні ситуації які можуть виникати; наявність навиків управління конфліктними явищами; вміння передбачити можливі наслідки конфліктів; наявність навиків усунення негативних наслідків конфліктів [8, с. 491]. Зазначимо також, що конфліктологічна компетентність у працях сучасних дослідників має чимало варіантів своєї структурної організації. Проте, більшість з них розглядають її як сукупність гностичного, регулятивного (конструктивного), проєктувального, рефлексивно-статусного, комунікативного і нормативного компонентів.

Невід'ємною рисою конфліктологічної компетентності є конфліктологічна готовність, яка визначена як сукупність сформованих здібностей і властивостей особистості, що забезпечують успішне

вирішення конфліктологічних завдань. До показників сформованості конфліктологічної готовності А. Мітяєва [26] віднесла: 1) оптимальний вибір особистістю конфліктної стратегії; 2) самокерування емоційним станом в конфліктній ситуації; 3) здатність впливати на учасників конфлікту за рахунок рефлексивного самовизначення на основі конструктивної конфліктної позиції.

Із моделі зрозуміло, що конфліктологічна готовність містить також конструктивну конфліктну позицію особистості, що віддзеркалює систему стосунків і оцінок конфліктологічного досвіду, конфліктної реальності і перспектив, які визначають її спрямованість конфліктних дій. Ключове значення для конструктивної конфліктної позиції мають ціннісні орієнтації і професійні цілі в конфлікті, які впливають і на динамічні, і структурні його характеристики.

Маємо зазначити, що невід'ємним елементом конфліктологічної компетентності є конфліктостійкість особистості, яка розглядається як здатність адекватно і безконфліктно вирішувати проблеми соціальної взаємодії [2].

Безперечно, що будь-який перелік складових компонентів буде неповним, оскільки дослідження, які стрімко накопичуються в цій сфері, демонструють, що на конфліктостійкість можуть впливати найрізноманітніші психологічні характеристики – від особистостей емоційно-вольової сфери до морально-етичних рис.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Згідно з метою статті передбачено такі теоретичні методи, як: аналіз наукових джерел, узагальнення проаналізованої літератури та її систематизація; виокремлення базових положень, на яких ґрунтується дослідження; визначення ключових понять: «конфліктність», «конструктивна конфліктність», «конфліктна культура», «конфліктна компетентність», «конфліктостійкість», «конфліктна готовність», розкриття їхньої структури, функцій, взаємозв'язку та взаємообумовленості; формулювання висновків.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Аналіз категорійного ряду родових дефініцій поняття «конструктивна конфліктність» дозволяє зробити висновок про те, що у науковому знанні накопичено розлогий матеріал із розуміння семантично близьких конструктів, а отже назріла можливість побудови цілісного уявлення про сутність досліджуваного феномену.

Конструктивну конфліктність варто розглядати у «вузькому» та «широкому» значенні відповідно застосовуючи два методологічних підходів до її вивчення. У першому розумінні, позначимо його як «вузьке»,

конструктивну конфліктність будемо розглядати як елементарне, однокомпонентне явище, що має реалізацію в позитивному налаштуванні на успішне вирішення конфлікту. За такого розуміння розглядати структуру конструктивної конфліктності немає жодного сенсу, бо вона тут виступає елементарним явищем. У ньому не змішані інші самостійні психологічні феномени, наприклад: цінності, мотивації, когнітивні, емоційні, вольові процеси або будь-які інші психологічні характеристики.

«Широке» розуміння конструктивної конфліктності створює принципово інші методологічні засади для її операціоналізації. За такого підходу будь-які індивідуально-психологічні характеристики особистості, що пов'язані зі здатністю і готовністю людини попереджати і вирішувати конфлікти, залучені у структуру цього гіпотетичного конструкту.

У межах означеного підходу видається можливим розуміння конструктивної конфліктності як інтегративної здатності особистості до розгорнутої категоризації предмету конфлікту, рефлексії його наслідків, генерування нових сенсів у конфліктній ситуації, трансформації будь-якого протиріччя в позитивне русло, контекстуального визначення ефективної стратегії поведінки.

Використання терміна інтегративна здатність не є випадковим, оскільки наголошує на тому, що цей конструкт вміщує в собі цілі системи взаємозв'язаних здатностей-елементів. Однією із таких здатностей є розгорнута категоризація предмету конфлікту, адже вона дозволяє надати сприйнятій конфліктній ситуації впорядкованого характеру, дозволяє систематизувати власні спостереження і побачити в них схожість одних явищ на противагу відмінностей інших. Здійснюючи категоризацію конфлікту, особистість поєднує різноманітну палітру своїх відчуттів і об'єктивне багатоманіття конфліктогенів, їхніх типів та видів у певні рубрики. Стикаючись із конфліктною ситуацією особистість насамперед намагається зарахувати її до певного типу, про який вона має відносно чіткі уявлення. Прагнення особистості до категоризації ситуації обумовлено бажанням зменшити дискомфорт від почуття невизначеності. Пізнання предмету конфлікту, його осмислення відбувається шляхом встановлення загальних рис при співставленні минулого й нового конфліктного досвіду.

Здатність до рефлексії уможливорює не лише реконструкцію і виявлення причин та наслідків конфлікту, але й усвідомлення, аналіз, критичне осмислення власної поведінки і спілкування, відображення ієрархічних відносин [27].

Враховуючи особливості тлумачення конструктивної конфліктності необхідно конкретизувати зміст здатності до генерування нових сенсів в конфліктній ситуації. На думку М.Тевосян [28] будь-яка конфліктна

ситуація репрезентує собою певний процесуальний комплекс, утворений із процесів переорганізації діяльності у зв'язку з новими обставинами, оформленнями нових предметів діяльності для їхнього перетворення, мобілізації ресурсів оволодіння ситуацією. Саме тому Б.Хасан [29] визначає конфлікт як стимул, що вимагає творчої реакції, який зумовлює формування нових рис особистості [29]. Побудова нового засобу, що перетворює ситуацію, і відкриття для себе саме цієї здатності, згідно міркувань Б. Ельконіна [30], є тією умовою за якою в конфлікті у процесі його вираження здійснюється творчий акт. Процес творення позбавляє мислення стереотипів, спрямовуючи його на пошук нових сенсів, генерацію нових образів та ідей. Інакше кажучи, пошук нового змісту, переструктурування ситуації відбувається за рахунок творчого мислення. Емпіричне дослідження творчих особистостей мислення в свою чергу дозволить підійти продуктивно до подолання конфліктної ситуації, виявляючи потенціал конструктивної конфліктності.

До дієвого емпіричного індикатору конструктивної конфліктності зараховано здатність до трансформації будь-якого протиріччя в позитивний бік. На існування такого індикатору вказують чимало дослідників [4], [24], [29]. Аналіз показав, що існують три варіанти усунення протиріччя – припинення, вирішення і трансформація. Кожний варіант вирізняє не лише відмінна концептуальна основа конфлікту, але й специфічний вид втручання.

Теоретики школи припинення і врегулювання конфліктів розглядають усунення протиріч з позиції застосування сили, внаслідок існуючих відмінностей в цінностях та інтересах всередині груп і між ними. На думку, Х. Майалла, вирішити такі конфлікти неможливо: у кращому разі їх можна регулювати або стримувати [31].

На противагу цьому, теоретики школи вирішення конфліктів, відкидають їх розгляд з точки зору силової політики, стверджуючи, що якщо допомогти учасникам конфлікту вивчити, проаналізувати, поставити під сумнів власні позиції і інтереси, з'явиться шанс вийти за межі конфлікту. Задля вирішення конфліктів на перший план виходить втручання компетентних, але не наділених владою третіх сторін, які неофіційно працюють зі сторонами конфлікту, щоб допомогти їм по новому поглянути на нього і почати будувати нові взаємовідносини. Вирішення конфліктів допомагає сторонам перейти від «нульового» результату, тобто деструктивної моделі, до конструктивного вирішення. Основні зусилля представники школи вирішення конфлікту спрямовують на розробку ефективних, привабливих для всіх учасників способів його вирішення [31].

Теоретики школи трансформації конфліктів, вважають, що переформатування позицій та пошук взаємовигідних рішень не є достатнім для позитивного вирішення конфліктної ситуації. Структура сторін конфлікту та їхні стосунки відображають конфліктність взаємовідносин, які виходять за межі будь-якої локальної ситуації. Саме тому їхня трансформація, тобто процес перетворення взаємовідносин, інтересів, дискурсів є надзвичайно необхідною. Трансформація конфліктів повинна включати повагу і підтримку людських та культурних ресурсів, що наявні в конкретній ситуації [32]. Згідно Р. Вярюнена, трансформація може відбуватися: а) по лінії внутрішніх змін сторін конфлікту; б) видозміни проблем, у зв'язку з якими виник конфлікт; в) зміни норм або правил, встановлених у конфлікті; г) трансформації всієї структури взаємовідносин [33].

Динаміка трансформації протиріч у позитивне русло залежить від здатності особистості йти на конструктивний компроміс, на приглушення актуальності проблем, що викликали конфлікт, розгрупування або групування проблем, зміну точок зору, зміну намірів, зміну жестів.

В якості емпіричного індикатору конструктивної конфліктності, який доступний для спостереження і виміру, виступає здатність до контекстуального вибору ефективної стратегії поведінки [25]. На важливість внутрішнього і зовнішнього контексту в пізнанні будь-якого психічного явища та «культурного продукту» вказують чимало дослідників. Зокрема, К. Платонов [1], С. Рубінштейн [34], Ф. Василюк [35] у своїх дослідженнях фіксували вплив контексту на перебіг діяльності і поведінки. Стиль, або стратегія, поведінки в конфлікті більшість дослідників розуміє як набір дій конфліктуючих сторін, що забезпечує «інтерпретаційну рамку» для розуміння намірів, мотивів і дій один одного.

Стикаючись із новою конфліктною ситуацією, вирішуючи певні протиріччя, особистість репрезентує сукупність внутрішніх умов, які опосередковані зовнішніми вимогами. Отже, важливим предиктором, що впливає на вибір стратегії поведінки в конфлікті є контекст, без врахування якого здійснити аналіз її адекватності і ефективності неможливо. Обрана в свою чергу особистістю стратегія дозволить виявити конфліктність та її конструктивність.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За результатами проведеного дослідження встановлено, що рух за лінією теоретичної операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність» доцільно розпочати з методології, а не з конкретної теорії. Методологічним

підґрунтям для визначення такого гіпотетичного конструкту як «конструктивна конфліктність» обрано поняття «конфліктність».

Суттєвим моментом операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність» є акцент на позитивному, прагматичному аспекті конфліктності, що сприяє соціальній сміливості, здатності впевнено та аргументовано вирішувати протиріччя. Змістовий аналіз дефініцій, які мають семантичну схожість уможливив розширити горизонти для розуміння, а отже чіткої операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність».

Здійснений аналіз дозволив з'ясувати вузлові аспекти дослідження проблеми конструктивної конфліктності. Теоретична операціоналізація поняття «конструктивна конфліктність» уможливила розуміння її як інтегративної здатності особистості до розгорнутої категоризації предмета конфлікту і рефлексії його наслідків, генерування нових сенсів в конфліктній ситуації, трансформації будь-якого протиріччя в позитивне русло, контекстуального визначення ефективної стратегії поведінки.

Перспективи подальших досліджень полягають у емпіричній операціоналізації поняття «конструктивна конфліктність» та визначенні емпірично реєстрованих ознак (індикаторів, показників), які були б пов'язані з вихідною змінною і слугували засобом її вимірювання.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] К. К. Платонов, *Мои личные встречи на великой дороге жизни (воспоминания старого психолога)*; А. Д. Глоточкина, А. Л. Журавлева, В. А. Кольцовой та В. Н. Лоскутова, Ред. Москва, Россия: Ин-т психологии РАН, 2005.
- [2] Н. В. Гришина, *Психология конфликта*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2008.
- [3] Л. А. Петровская, *К вопросу о природе конфликтной компетентности*. Москва: Москов. гос. ун-т, 2007.
- [4] М. М. Кашапов, «Событийность мышления как ресурс конструктивной конфликтности личности»; *Психология конструктивной конфликтности личности*; А. В. Карпова и М. М. Кашапова, Ред.; Ярославль, Россия: Индиго, 2013, с. 44–63.
- [5] В. Е. Ключко, О. М. Краснорядцева, «Особенности операционализации понятия "инновационный потенциал личности"», *Вестник Томского гос. ун-та*, № 339, с. 151–154, 2010. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000448730>
- [6] Т. В. Дуткевич, «Психологічний зміст поняття конфліктності», *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка*, № 20, с. 192–200, 2013.

- [7] Т. В. Черняева, *Конфликтность как учебно-важное качество студентов*. Ярославль, Россия: Канцлер, 2007.
- [8] А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов, *Конфликтология*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2013.
- [9] В. І. Ілійчук, *Саморегуляція підлітків у подоланні конфліктної поведінки*. Київ, Україна: ЛИБІДЬ, 1996.
- [10] В. А. Лабунская, Ю. А. Менджерицкая та Е. Д. Бреус, *Психология затрудненного общения*. Москва, Россия: Академия, 2001.
- [11] Г. В. Ложкін, та Н. Ю. Воляннюк, «Психологія конфліктної взаємодії у військовому колективі», *Вісник Національної академії оборони України*, № 3(7), с. 64–68, 2008.
- [12] Г. Г. Бекмаганбетова, «К вопросу о формировании конфликтной компетентности в младшем школьном возрасте», *Начальная школа плюс До и После*, № 4, с. 83–85, 2009.
- [13] Н. А. Дзараева, «Воспитание дисциплинированности у студентов 1–2 курсов медицинского вуза в педагогическом процессе как фактор формирования их конфликтной компетентности», дис. канд. наук. Пермь, 2003.
- [14] О. Н. Лукашонок, *Конфликтологический этюд для учителя*. Москва, Россия: Рос. пед. агентство, 1998.
- [15] M. Deutsch, *Constructive Conflict Management for the World Today*. 2011. doi:10.1007/978-1-4419-9994-8_13.
- [16] Г. В. Ложкін, та Н. І. Пов'якель, *Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика*. Київ, Україна: Професіонал, 2007.
- [17] Н. И. Леонов, *Влияние субъективных факторов на разрешение конфликтных ситуаций*. Москва, Россия: Барма, 2003.
- [18] N. I. Leonov, M. M. Glavatskikh, *Changing the image of a conflict situation while training school students in mediation skills*. 2017. doi:10.11621/pir.2017.0211.
- [19] Л. А. Козер, *Функции социального конфликта*. Москва, Россия: Идея-Пресс, Дом интеллектуал, 2000.
- [20] М. Дойч, *Разрешение конфликта (конструктивные и деструктивные процессы)*. Москва, Россия: Изд. Москов. психолого-социального ин-та, 2005.
- [21] R. E. Walton, *Managing Conflict*. New York, USA: Addison-Wesley, 1987.
- [22] J. Scott, *Social network analysis: a handbook*. Sage Publications, Inc. 1991.
- [23] T. Peter Coleman, *Constructive Conflict Resolution and Sustainable Peace*. 2012. doi:10.1007/978-1-4614-3555-6_3.
- [24] И. В. Серафимович, та И. Н. Саидова, «Особенности прогнозирования и стратегии поведения в проблемных, конфликтных и стрессовых ситуациях как показатель психологической компетентности у

медицинских работников (на примере медсестёр)», *Ярославский психологический вестник*, № 15, с. 150–157, 2005.

- [25] О. И. Щербакова, *Контексты в конфликтологии*. Москва, Россия: МГТУ им. М. А. Шолохова, 2003.
- [26] А. М. Митяева, *Конфликтологическая компетентность будущего специалиста как предмет научного исследования*. Орел, Россия: Орлов. гос. ун-т им. И. С. Тургенева, 2012.
- [27] А. В. Карпов, «Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики», *Психологический журнал*, № 24(5), с. 45–57, 2003.
- [28] М. Тевосян, «Творческое мышление в конфликтной ситуации», *Wisdom, cyberleninka*, 2014. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/tvorcheskoe-myshlenie-v-konfliktnoy-situatsii/viewer>
- [29] Б. И. Хасан, *Психотехника конфликта и конфликтная компетентность*. Красноярск, Россия: ФМЗ, 2003.
- [30] Б. Д. Эльконин, *Идентичность, потенциал, и перспектива человека в реальности образования*. Москва, Россия, 2006.
- [31] Х. Майалла, *Трансформация конфликтов: комплексная задача*, *Berghof Foundation*, 2007. [Электронный ресурс]. Доступно: https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/Eds.aktion/Publications/Handbook/Articles/russian_miall_handbook.pdf
- [32] J. P. Lederach, *Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures*. New York, USA: Syracuse, 1995.
- [33] R. Va`yrynen, *To Settle or to Transform? Perspectives on the Resolution of National and International Conflicts . New Directions in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation*. London, United Kingdom: Sage, 1991.
- [34] С. Л. Рубинштейн, *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2004.
- [35] Ф. Е. Василюк, *Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования)*. Москва, Россия: Смысл, 2005.

THEORETICAL OPERATIONALIZATION OF THE CONCEPT «CONSTRUCTIVE CONFLICT» OF PERSONALITY

Bohdan Bortun,

Lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».
Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0882-6432>

bortun.bohdan@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the analysis of the methodological bases of the procedure of theoretical operationalization of the concept of «constructive conflict» of the individual and to the identification of its important empirical indicators, which are understandable for observation and measurement. The operationalization of the concept of «constructive conflict» is aimed to find empirical evidence of the existence of this phrase and the consistent filling of its theoretical content and essence. It is revealed that conflict is an essential property of the personality, which is in a kind of emotional attraction to the periodic dramatization of relationships and the strengthening of interpersonal tension. Conflict like any social phenomenon, should be viewed through the prism of a dichotomous, polar character. In relation to conflict, we can distinguish two poles: on the one hand, it is a destructive conflict, and on the other, it is a constructive conflict. Numerous studies related to conflict problems «feed» mainly internal prerequisites and manifestations of destructive conflict. It is found that there is still no single research approach to the interpretation of the concept of «constructive conflict», which does not have clear boundaries and definitions. It is advisable to start the movement along the line of operationalization of the phenomenon with methodology, which not only realizes its own explanatory potential with a specific theory, but also limits thinking of the researcher with the initial axiomatics. The methodological basis for defining such a hypothetical construct as «constructive conflict» is the concept of «conflict». An essential element of operationalization of «constructive conflict» concept is the emphasis on the positive, pragmatic aspect of conflict, which promotes social courage, the ability to confidently and reasonably resolve contradictions. A profound analysis of definitions that have semantic similarity has greatly broadened the horizons for understanding, and hence the clear operationalization of the concept of «constructive conflict». The analysis made it possible to find out the key aspects of the study of the problem of structural conflict. Operationalization of the concept of «constructive conflict» made it possible to understand it as an integrative ability of the individual to comprehensively categorize the subject of the conflict and reflect its consequences. «Constructive conflict» concept operationalization generates new meanings in the conflict situation, transforms any contradiction towards positive direction and contextually defines effective behavior strategy.

Keywords: conflict; theoretical operationalization; empirical indicators; constructive conflict; integrative ability.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЯ КОНСТРУКТИВНАЯ КОНФЛИКТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ

Бортун Богдан Александрович,

преподаватель кафедры психологии и педагогики,

Национального технического университета Украины

«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского».

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0882-6432>

bortun.bohdan@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению методологических основ процедуры теоретической операционализации понятия «конструктивная конфликтность» личности, выявлению важных эмпирических индикаторов, понятных для наблюдения и измерения. Операционализация понятия «конструктивная конфликтность» направлена на поиск сущности и выявление эмпирических доказательств существования этого словосочетания и последовательное наполнение его теоретическим содержанием. Движение по линии операционализации феномена начато с методологии, а не с конкретной теории, которая способна не только реализовать свой объяснительный потенциал, но и ограничить мышление исследователя исходной аксиоматикой. Методологической основой для определения понятия «конструктивная конфликтность» выступает феномен конфликтности. Выявлено, что конфликтность является неотъемлемым свойством личности, которое проявляется в своеобразном эмоциональном тяготении к периодической драматизации отношений и усилению межличностного напряжения. Конфликтность, как любое конфликтное явление, следует рассматривать сквозь призму дихотомического, полярного характера. По отношению к конфликтности можно выделить два полюса, с одной стороны это деструктивная, а с другой конструктивная конфликтность. Многочисленные исследования, связанные с проблемами конфликта, «подпитывают» в основном внутренние предпосылки и проявления деструктивной конфликтности. Установлено, что до сих пор не существует единого исследовательского подхода к толкованию понятия «конструктивная конфликтность», которое не имеет четких границ и определений. Существенным моментом операционализации понятия «конструктивная конфликтность» является акцент на положительном прагматическом аспекте конфликтности, что способствует социальной смелости, способности уверенно и аргументировано снимать и разрешать противоречия. Содержательный анализ дефиниций, которые

имеют семантическое сходство позволил значительно расширить горизонты для понимания, а значит четкой операционализации понятия «конструктивная конфликтность». Анализ позволил выяснить узловые аспекты исследования проблемы конструктивной конфликтности. Операционализация понятия «конструктивная конфликтность» сделала возможным понимание ее как интегративной способности личности к развернутой категоризации предмета конфликта и рефлексии его последствий, генерированию новых смыслов в конфликтной ситуации, трансформации любого противоречия в позитивное русло, контекстуального определения эффективной стратегии поведения.

Ключевые слова: конфликтность; теоретическая операционализация; эмпирические индикаторы; конструктивная конфликтность; интегративная способность.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] K. K. Platonov, *Moi lichnye vstrechi na velikoj doroge zhizni (vospominaniya starogo psihologa)*; A. D. Glotochkina, A. L. ZHuravleva, V. A. Kol'covej ta V. N. Loskutova, Red. Moskva, Rossiya: In-t psihologii RAN, 2005.
- [2] N. V. Grishina, *Psihologiya konflikta*. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2008.
- [3] L. A. Petrovskaya, *K voprosu o prirode konfliktnoj kompetentnosti*. Moskva: Moskov. gos. un-t, 2007.
- [4] M. M. Kashapov, «Sobytijnost' myshleniya kak resurs konstruktivnoj konfliktnosti lichnosti»; *Psihologiya konstruktivnoj konfliktnosti lichnosti*; A. V. Karpova i M. M. Kashapova, Red.; YArosavl', Rossiya: Indigo, 2013, s. 44–63.
- [5] V. E. Klochko, O. M. Krasnoryadceva, «Osobennosti operacjonalizacii ponyatiya "innovacionnyj potencial lichnosti"», *Vestnik Tomskogo gos. un-ta*, № 339, s. 151–154, 2010. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000448730>
- [6] T. V. Dutkevych, «Psykhologichnyi zmist poniattia konfliktnosti», *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho nats. un-tu imeni Ivana Ohienka*, № 20, s. 192–200, 2013.
- [7] T. V. Chernyaeva, *Konfliktnost' kak uchebno-vazhnoe kachestvo studentov*. YArosavl', Rossiya: Kancler, 2007.
- [8] A. YA. Ancupov, A. I. SHipilov, *Konfliktologiya*. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2013.
- [9] V. I. Iliichuk, *Samorehuliatsiia pidlitkiv u podolanni konfliktnoi povedinky*. Kyiv, Ukraina: LYBID, 1996.

- [10] V. A. Labunskaya, YU. A. Mendzherickaya ta E. D. Breus, Psihologiya zatrudnennogo obshcheniya. Moskva, Rossiya: Akademiya, 2001.
- [11] H. V. Lozhkin, ta N. Yu. Volianiuk, «Psykhohohiia konfliktnoi vzaiemodii u viiskovomu kolektyvi», Visnyk Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy, № 3(7), s. 64–68, 2008.
- [12] G. G. Bekmaganbetova, «K voprosu o formirovanii konfliktnoj kompetentnosti v mladshem shkol'nom vozraste», Nachal'naya shkola plyus Do i Posle, № 4, s. 83–85, 2009.
- [13] N. A. Dzaraeva, «Vospitanie disciplinirovannosti u studentov 1–2 kursov medicinskogo vuza v pedagogicheskom processe kak faktor formirovaniya ih konfliktnoj kompetentnosti», dis. kand. nauk. Perm', 2003.
- [14] O. N. Lukashonok, Konfliktologicheskij etjud dlya uchitelya. Moskva, Rossiya: Ros. ped. agentstvo, 1998.
- [15] M. Deutsch, Constructive Conflict Management for the World Today. 2011. doi:10.1007/978-1-4419-9994-8_13.
- [16] H. V. Lozhkin, ta N. I. Poviakel, Psykhohohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka. Kyiv, Ukraina: Profesional, 2007.
- [17] N. I. Leonov, Vliyanie sub"ektivnyh faktorov na razreshenie konfliktnyh situacij. Moskva, Rossiya: Barma, 2003.
- [18] N. I. Leonov, M. M. Glavatskikh, Changing the image of a conflict situation while training school students in mediation skills. 2017. doi:10.11621/pir.2017.0211.
- [19] L. A. Kozher, Funkcii social'nogo konflikta. Moskva, Rossiya: Ideya-Press, Dom intelektual, 2000.
- [20] M. Dojch, Razreshenie konflikta (konstruktivnye i destruktivnye processy). Moskva, Rossiya: Izd. Moskov. psihologo-social'nogo in-ta, 2005.
- [21] R. E. Walton, Managing Conflict. New York, USA: Addison-Wesley, 1987.
- [22] J. Scott, Social network analysis: a handbook. Sage Publications, Inc. 1991.
- [23] T. Peter Coleman, Constructive Conflict Resolution and Sustainable Peace. 2012. doi:10.1007/978-1-4614-3555-6_3.
- [24] I. V. Serafimovich, ta I. N. Saidova, «Osobennosti prognozirovaniya i strategii povedeniya v problemnyh, konfliktnyh i stressovyh situacijah kak pokazatel' psihologicheskoy kompetentnosti u medicinskih rabotnikov (na primere medsestyor)», YAroslavskij psihologicheskij vestnik, № 15, s. 150–157, 2005.
- [25] O. I. SHCHerbakova, Konteksty v konfliktologii. Moskva, Rossiya: MGTU im. M. A. SHolohova, 2003.
- [26] A. M. Mityaeva, Konfliktologicheskaya kompetentnost' budushchego specialista kak predmet nauchnogo issledovaniya. Orel, Rossiya: Orlov. gos. un-t im. I. S. Turgeneva, 2012.
- [27] A. V. Karpov, «Refleksivnost' kak psihicheskoe svojstvo i metodika ee diagnostiki», Psihologicheskij zhurnal, № 24(5), s. 45–57, 2003.

- [28] M. Tevosyan, «Tvorcheskoe myshlenie v konfliktnoj situacii», Wisdom, cyberleninka, 2014. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://cyberleninka.ru/article/n/tvorcheskoe-myshlenie-v-konfliktnoj-situatsii/viewer>
- [29] B. I. Hasan, Psihotekhnika konflikta i konfliktnaya kompetentnost'. Krasnoyarsk, Rossiya: FMZ, 2003.
- [30] B. D. El'konin, Identichnost', potencial, i perspektiva cheloveka v real'nosti obrazovaniya. Moskva, Rossiya, 2006.
- [31] H. Majalla, Transformaciya konfliktov: kompleksnaya zadacha, Berghof Foundation, 2007. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/Eds.aktion/Publications/Handbook/Articles/russian_miall_handbook.pdf
- [32] J. P. Lederach, Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures. New York, USA: Syracuse, 1995.
- [33] R. Va'yrynen, To Settle or to Transform? Perspectives on the Resolution of National and International Conflicts . New Directions in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation. London, United Kingdom: Sage, 1991.
- [34] S. L. Rubinshtejn, Osnovy obshchej psihologii. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2004.
- [35] F. E. Vasilyuk, Perezhivanie i molitva (opyt obshchepsihologicheskogo issledovaniya). Moskva, Rossiya: Smysl, 2005.

*Стаття надійшла до редакції
05 квітня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-47-62](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-47-62)
УДК 159.923 (075)

Воляннюк Наталія Юріївна,

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського».
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6945-5984>
n.volianiuk1@gmail.com

Ложкін Георгій Володимирович,

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки
Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського».
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6705-9344>
lozhkin35@gmail.com

Колосов Андрій Борисович,

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторією поточного
та оперативного контролю підготовки національних команд
Державного науково-дослідного інституту фізичної культури і спорту.
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0050-6960>
andriy_kolosov@i.ua

ПОВЕДІНКОВІ ПАТЕРНИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОПОЧУТТЯ ТРЕНЕРА

Анотація. Феномен професійного самопочуття тривалий час є предметом дослідження психологів різних наукових шкіл та напрямів. В межах даної статті автори мають за мету здійснити аналіз та охарактеризувати сутність й роль професійного самопочуття у життєдіяльності тренера. Обґрунтовано висновок, що дотепер у спеціальній літературі відсутня адекватна теоретична база дослідження професійного самопочуття. Відтак в роботі запропоновано гіпотетичний конструкт його розуміння. До основних поведінкових патернів професійного самопочуття віднесено: задоволеність тренерською діяльністю; позитивне ставлення до себе (задоволеність собою); задоволеність професійним оточенням; здатність до подолання тенденцій, що деформують особистість; емоційну рівновагу; фізичний стан. Кожна людина наділена певним потенціалом активності, що проявляється в самореалізації. З'ясовано, що самореалізація передбачає збалансований і гармонійний розвиток особистості за рахунок застосування нею адекватних зусиль, спрямованих на розкриття генетичних, індивідуальних і суб'єктних характеристик. Критерії самореалізації тренера відображають задоволеність спортивно-

педагогічною діяльністю. Відчуття задоволеності сприяє психічному здоров'ю тренера, яке, в свою чергу залежить від рівня його домагань і відповідно, якості прийнятих ним рішень. Виділяють два істотних параметра задоволеності спортивно-педагогічною діяльністю: задоволеність як емоційна реакція щодо виконуваної роботи; задоволеність як відповідність результатів праці очікуванням тренера. Констатовано, що задоволеність спортивно-педагогічною діяльністю залежить від дії об'єктивних та суб'єктивних факторів: змісту роботи, інтересу до неї; оплати праці; просування по службі та перспектив; можливості безпосередньої участі тренера в прийнятті рішень; психологічного клімату; режиму праці і робочого навантаження. Між задоволенням, яке отримує тренер від роботи і загальною задоволеністю життям існує тісний взаємозв'язок. Вагомим поведінковим патерном професійного самопочуття є здатність протистояти тенденціям, що деформують особистість. Дисгармонійних змін у структурі особистості, що виникають у осіб з пристрасним захопленням діяльністю можливо уникнути за рахунок активної позиції по відношенню до власної особистості, орієнтації на особистісне та професійне зростання, розвиненої рефлексії. Емоційна рівновага, як важливий поведінковий патерн, формується шляхом виникнення і згасання позитивних і негативних емоційних зв'язків. На основі їх аналізу можна прогнозувати перебіг професійного самопочуття. Виявлено, що для багатьох сучасних професіоналів в сфері спорту є досить зневажливе ставлення до себе, до свого здоров'я, а турбота про нього починається тільки при виникненні явних порушень. Тому вкрай актуальним напрямком досліджень і прикладних розробок у плані професійного самопочуття є формування проактивного ставлення людини до відпочинку як до інструментальної ціннісної установки особистості на протиположності пасивній.

Ключові слова: тренер; професійне самопочуття; поведінкові патерни; задоволеність; емоційна рівновага.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. За останні роки в психології здійснено чимало досліджень з проблем професійного самопочуття суб'єкта діяльності [1]–[3]. У теоретичних схемах і в конкретних наукових розробках професійне самопочуття розглядається не тільки як соціально-психологічна проблема, але й комплексна, в якій тісно взаємопов'язані психологічні, економічні, організаційні та соціальні феномени. Ці дослідження внесли принципові зміни в уявлення про вплив різних

факторів на професійне самопочуття тренера. Соціально-психологічні властивості, процеси і стани колективу істотно впливають на професійне самопочуття тренера, можуть по-різному його трансформувати [5].

У психології спорту найбільш поширені є дослідження професійного самопочуття суб'єкта спортивно-педагогічної діяльності, котрі проводяться в рамках організаційно-управлінських підходів. Зазвичай в якості мети управління розглядається не лише оптимізація взаємовідносин тренера і команди, тренера і спортсмена, а й забезпечення нормального професійного самопочуття суб'єктів спортивно-педагогічної діяльності. В цьому контексті вирішального значення набуває сприйняття суб'єктом своєї життєдіяльності як особливого «предмета», що вимагає докладання чималих зусиль для збереження професійного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика досліджень професійного самопочуття займає одну із провідних ліній в сучасній психологічній науці, особливо вітчизняній. В останні десятиліття спостерігається сплеск інтересу науковців до особистості фахівця як відкритої психологічної системи, здатної до самореалізації в різноманітних умовах. Можливість діяти ефективно реалізується за умови розвитку в суб'єкта цілого комплексу особистісних властивостей, що забезпечують отримання задоволення від власної роботи та її результатів.

Різні аспекти означеної проблеми розглядалися багатьма науковцями у процесі аналізу теоретичних основ: комплексного вивчення задоволеності роботою як соціальної та психологічної детермінанти професійної придатності суб'єкта праці [2], задоволеності життєдіяльністю й собою як дієвим способом самоактуалізації вчителя [3], проблеми системної діагностики і розвитку саногенного потенціалу особистості [6], динаміки матеріальної задоволеності як диспозиції, що відображає позитивне ставлення до матеріального достатку як фактору життєдіяльності [7], дослідження психологічних особливостей самореалізації як основи професійного самопочуття [8].

Екстенсифікація дослідницького простору обумовила не стільки розвиток, скільки нашарування уявлень в проблематиці професійного самопочуття суб'єкта діяльності. Аналіз сучасного стану проблеми професійного самопочуття в психології показує, що в її тлумаченні та розумінні існують серйозні теоретичні розбіжності. Це зумовлено, на нашу думку, складністю і багатоаспектністю самого феномена, а також розкриттям цієї дефініції через інші поняття – «задоволення», «благополуччя», «самоактуалізацію», «самореалізацію».

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета роботи полягала у виявленні сутності й з'ясуванні ролі професійного самопочуття у життєдіяльності тренера.

Відповідно до зазначеної мети, у статті поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити диференціацію понять «самопочуття» та «професійне самопочуття».
2. Розкрити суть та охарактеризувати феномен професійного самопочуття спортивного педагога.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Самопочуття не має однозначного тлумачення, але, як правило, в ньому виділяють фізіологічну і психічну складову. Так, в одному з психологічних словників самопочуття розглядається як система суб'єктивних відчуттів, які свідчать про ту чи іншу міру фізіологічної або психологічної комфортності [4]. Самопочуття – результат реального уявлення значущості особистісної цінності та цінності власних вчинків для інших. Воно залежить від того, що ми думаємо про себе, в ньому відбивається стан здоров'я, стиль діяльності і спілкування з іншими. Коли самопочуття є нормальним, воно не тисне і не обмежує наші дії. При погіршенні самопочуття щонайперше виникає гостре бажання розриву зв'язків із зовнішнім світом, згодом з'являється прагнення ізолюватися, замкнутися в своїй «капсулі» від оточуючих, розірвати спілкування не тільки на роботі, але і в середині сім'ї. Прагнення звужити спілкування виражається в небажанні йти на роботу, в зниженні інтересу до неї, психологічній нездатності заглиблюватися в суть проблем, що виникають. Порушується цілісна шкала діяльності, розширюється сфера байдужості.

Одним з актуальних завдань сучасної психології спорту є створення умов для оптимального і ефективного функціонування тренера. Згідно з дослідженнями в новому для психології напрямку – соціальна психологія праці відзначається, що представники соціономічних професій в найбільшій мірі схильні до ризику порушення цілісності особистості. У них частіше, ніж у представників інших професій, формуються деструктивні характеристики особистості, які не сприяють позитивному самопочуттю [5]. Серед них найчастіше виділяють: інтенсивні негативні переживання; опозиційне протистояння іншим людям; використання різних психологічних масок для досягнення власних цілей; втрата здатності до саморозвитку, стан психосоціальної летаргії.

Отже, в спортивно-педагогічному співтоваристві наявний широкий спектр процесів, що призводять до дезінтеграції життєвих сил, зниження соціального і професійного самопочуття. Це створює умови для

найрізноманітніших форм і видів деструктивного розвитку особистості. Наявність деструктивних елементів у структурі особистості не є патологія, але істотно ускладнює процеси адаптації, співпраці і взаємодії, вони знижують віддачу особистості конкретній справі.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Згідно з метою статті передбачено такі теоретичні методи, як: аналіз наукових джерел, узагальнення проаналізованої літератури та її систематизація; виокремлення базових положень, на яких ґрунтується дослідження; визначення ключових понять: «самопочуття», «професійне самопочуття», «задоволеність», «емоційна рівновага», розкриття їхнього змісту, функцій, взаємозв'язку та взаємообумовленості; формулювання висновків.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Згідно логіки наших міркувань необхідно визначитися із використанням дефініції, що винесена в заголовок статті. Професійне самопочуття тренера розглядають як широке та багатогранне поняття, що характеризує інтегральну, узагальнену оцінку ставлення суб'єкта до діяльності, задоволеність та індивідуальну значущість ступеня залученості в професію. За відсутності адекватної теоретичної бази вивчення самопочуття і спираючись на роботи відомих психологів, розглядатимемо професійне самопочуття тренера як певний гіпотетичний конструкт, пов'язаний з поведінковими патернами. Дефініція «патерн» (від англ. *pattern*) можна перекласти як «шаблон», «модель», «система», «структура». До найбільш значущих поведінкових патернів професійного самопочуття слід віднести: задоволеність спортивно-педагогічною діяльністю; позитивне ставлення до себе (задоволеність собою); задоволеність професійним оточенням; здатність до подолання тенденцій, що деформують особистість; емоційна рівновага; фізичний стан (здоров'я).

Виділені поведінкові патерни професійного самопочуття тренера доцільно розглянути більш докладно.

Задоволеність спортивно-педагогічною діяльністю це емоційна реакція на робочу ситуацію. Багатьма авторами вона визначається як психічний стан особистості, що зумовлений певним співвідношенням між рівнем її домагань і реальними можливостями для їх реалізації [2]. Найчастіше задоволеність розглядається як ставлення до виконуваної діяльності або способу життя. Р. Шаміонов [3] розглядає задоволеність як соціально-психологічне ставлення, яке віддзеркалює ступінь співвіднесення людиною своїх актуальних і потенційних можливостей, актуального рівня розвитку до вимог середовища. У психологічній енциклопедії [4] задоволеність розглядається як позитивно-емоційний стан психіки

людини внаслідок вироблених духовних, творчих, матеріально-виробничих дій, в результаті чого задовольняються її бажання і потреби. Такий емоційний стан може проявлятися у людини в різних сферах. У соціально-психологічних дослідженнях задоволеність виступає як один з показників успішності та адаптованості людини в конкретних умовах.

Кожна людина наділена потенціалом активності, що проявляється в самореалізації. У найзагальнішому вигляді самореалізація передбачає збалансований і гармонійний розвиток особистості шляхом застосування адекватних зусиль, спрямованих на розкриття генетичних, індивідуальних і особистісних характеристик. Критерії самореалізації тренера відображають задоволеність спортивно-педагогічною діяльністю. Відчуття задоволеності сприяє психічному здоров'ю тренера, яке, в свою чергу залежить від рівня домагань і відповідно, якості ухвалених ним рішень.

Рівень домагань – це рівень важкості завдання, котрий суб'єкт спортивно-педагогічної діяльності зобов'язується досягти, знаючи рівень свого попереднього результату. На рівень домагань впливає динаміка невдач і успіхів на життєвому шляху, усвідомлення своїх досягнень і поразок. Що адекватніше самооцінка, то адекватніший рівень домагань. При адекватному рівні домагань суб'єкти спортивно-педагогічної діяльності обирають реальні цілі, яких можна досягти і які відповідають їх здібностям, умінням і можливостям. Ухвалені ними рішення узгоджені з стійкими професійними планами, прагненням самоствердження, відповідальністю і готовністю до корекції невдач спортсмена або команди за рахунок власних зусиль.

Спортивні педагоги з низьким рівнем домагань, як правило, не здатні приймати серйозні рішення, схильні до підпорядкування іншим, часто безпорадні і усвідомлюючи свої невисокі можливості, часто не мають чітких уявлень про успіхи і перспективи своєї спортивно-педагогічної діяльності. Тренери із завищеним рівнем домагань віддають перевагу занадто складним, нереальним цілям, часто переоцінюють власні здібності, що об'єктивно може призводити до конфліктів, невдач, розчарувань, фрустрацій. Такі особистісні якості обумовлюють і нереалістичність, ухвалених ним рішень.

Теоретичний аналіз показав, що психічні стани належать до сфери суб'єктивного відображення дійсності. Вони багатовимірні, часто виступають і як система організації психічних процесів, і як суб'єктивне ставлення до предметів і явищ дійсності, і як механізм їхньої оцінки [2]. Але стан може за певних умов, позбавляти психічні процеси, що формують цілісне відображення, системних якостей. Саме в цьому, мабуть, криється глибинний механізм зниження професійного самопочуття. Тому,

П. Мучінські вважає, що задоволеність роботою відображає міру задоволення, яку працівник отримує від своєї праці. Одним робота приносить задоволення, інші вважають свою роботу не цікавою, не престижною [6].

Виділяють два істотних параметра задоволеності спортивно-педагогічною діяльністю: задоволеність як емоційна реакція щодо виконуваної роботи; задоволеність як відповідність результатів праці очікуванням тренера. Дослідники також називають кілька конкретних факторів, що впливають на актуалізацію задоволеності, а саме [7]: зміст роботи, інтерес до неї; оплату праці; просування по службі та перспективи; керівництво; зацікавленість з боку керівника; можливість участі працівника в прийнятті рішень; психологічний клімат; режим праці і робоче навантаження.

Нааявні дані в сфері спорту, засвідчують, що між задоволенням, яке отримує тренер від роботи і загальною задоволеністю життям існує тісний взаємозв'язок. Дискусійним залишається питання, що тут виступає причиною, а що наслідком. Швидше за все – цей зв'язок є взаємним. При цьому ряд авторів стверджують, що найбільш значущим джерелом щастя життя тренерів є задоволеність роботою з учнями і командою.

Вивчення індивідуальних відмінностей у проявах почуття задоволеності конкретною роботою в цілому виявилось не дуже продуктивним. Слід лише відзначити існування суперечливих суджень про характер впливу задоволеності роботою на її продуктивність. В той же час більшість дослідників відзначають, що високі спортивні досягнення учнів породжують відчуття задоволеності у тренерів.

У процесі розгляду професійного самопочуття важливим компонентом, на наш погляд, є здатність протистояти тенденціям, що деформують особистість [5]. Таке твердження має під собою цілком певні підстави. Процес професіоналізації містить в собі багато стадій, конфліктів, протиріч, які призводять до якісного перетворення особистості та її постійного зростання [8]. Але в цьому процесі можливі і «пастки», коли суперечності, які виникають, не усвідомлюються, конструктивно не вирішуються, а зміни, що відбуваються з особистістю, можуть бути охарактеризовані як деформаційні. Деформація особистості, почуття незадоволеності, відчуття відчуженості, проживання «чужого життя», нездатність самореалізуватися, підпорядкувати своєму «Я» зовнішній простір – все це проблеми, що виникають у зв'язку з невірно обраним еталоном професіонала, який послуговує в якості мети саморозвитку. Крім усвідомлення необхідності змін, необхідно усвідомлювати і можливу варіативність еталона, який визначає особистісне зростання. Тренер, який страждає від почуття невизначеності, не завжди знаходить в собі сили для

самостійного рішення, і демонструє механізми «втечі від свободи»: вибір нівелює зразком (конформізм), готовність підлаштуватися, підкоритися, відректися від самостійної сутності, націлити зусилля не на особистісне зростання, а на підпорядкування собі інших.

Феномен професійної деформації можна розглядати як порушення поступального процесу самоактуалізації особистості, її дисгармонічність. Дисгармонійних змін у структурі особистості, що виникають у осіб з пристрасним захопленням діяльністю можливо уникнути за рахунок активної позиції по відношенню до власної особистості, орієнтації на особистісне та професійне зростання, розвиненої рефлексії, уміння об'єктивно оцінювати власну особистість.

Професійне самопочуття тренера розглядається нами як процес інтеграції різних рівнів суб'єктної активності професіонала, що інтегрує ставлення до умов спортивного середовища, конфліктних ситуацій та готовність до змін. Розвиваючи такий підхід з акцентом на індивідуальні та професійно-важливі якості необхідно усвідомлювати роль психологічного потенціалу суб'єкта спортивно-педагогічної діяльності. Він пов'язаний: з активними діями суб'єкта із збереження цілісності особистості та професійної ідентичності; прийняттям труднощів і перешкод у самореалізації себе як фахівця. Ці тенденції можуть породжувати у свідомості професіонала внутрішньоособистісний конфлікт. Прагнення до високих досягнень у професійній діяльності відбувається на тлі певної маргіналізації професіоналів внаслідок змін в галузевих стандартах, розбіжностях базової освіти працівників з характером виконуваної ними трудової діяльності, зі зростанням дистанції між престижними і непрестижними професіями і, нарешті, поява нових видів діяльності (для тренерів – нові види спорту) вимагають новий знань. У суб'єктивному плані цей конфлікт може переживатися як криза професійної ідентичності, а в поведінковому – у формі психологічного опору змінам як самого суб'єкта праці, так і споживачів його професійних послуг [8].

У процесі погіршення професійного самопочуття змінюється емоційний стан, при цьому відбувається диференціація емоцій – одні емоції послаблюються, з'являються ознаки глобальної байдужості, на тлі якої виникають часто несподівані навіть для самої людини емоційні сплески, як правило, з незначного приводу. Інші – змінюють уяву, тобто здатність людини будувати абстрактні моделі ситуацій і шляхів її проблемного вирішення. Звичайно, таку розгорнуту картину зміни самопочуття можна і не зустріти, частіше мають місце лише невеликі зміни, які впливають на емоційну рівновагу. Це не стільки ситуативний

стан психіки, скільки результативний процес взаємодії особистості й середовища, який можна описати через домінуючі емоційні переживання.

Емоційна рівновага, як важливий поведінковий патерн, формується шляхом виникнення і згасання позитивних і негативних емоційних зв'язків. На основі їхнього аналізу можна прогнозувати перебіг професійного самопочуття. Інтерактивний характер спортивно-педагогічної діяльності, з одного боку, збагачує тренера, з іншого – неминучим явищем виступає надмірна напруженість, заклопотаність, професійна нестійкість. Ці явища можуть призводити до професійного перенасичення. Тренер, який перенасичений, навряд чи готовий вирішувати завдання з безперервного розвитку особистості, а втрата віри в результативність своєї роботи призводить до порушення емоційної рівноваги. Відчуття постійної незадоволеності собою, ймовірної небезпеки посилюються тривожністю. Появу ситуативної тривожності можна розглядати як внутрішню умову порушення емоційної рівноваги. Постійна (особистісна) тривожність значною мірою буде визначати і професійне самопочуття.

Загальною підставою зміни самопочуття, що викликане зовнішніми умовами, є руйнування цілісного відображення за механізмом перебудови домінантних відносин між основними рівнями процесу психічного відображення. Природно, що зміна психічного стану викликає і усвідомлення професійної ситуації спочатку на операційному, потім на оцінному, і нарешті, на смисловому рівні. Проявляється це у вигляді зміни суб'єктивного ставлення до ситуації або зміни активності по відношенню до розв'язуваної задачі. Надмірна психічна активність може сама по собі знижувати рівень професійного самопочуття і призводити до психічного вигорання. Процес вигорання супроводжується емоційним і фізичним виснаженням, що, природно, позначається на здоров'ї суб'єкта спортивно-педагогічної діяльності.

В межах поняття «здоров'я» слід чітко розрізнити базову частину, тобто саме життя в біологічному розумінні і нормальний стан психіки, як базису активної життєдіяльності. Одним з її проявів є зміна стану а, отже, самопочуття людей. Є багато різних станів стійких і динамічних, які формують (або впливають) на самопочуття носія життя [8]. До них слід віднести: позитивні відносини з іншими, автономність, компетентність, ціль в житті і особистісне зростання. Значущими для професійного самопочуття тренера і його оцінки можуть бути і особистісні якості операціоналізація, яких може збагатити розуміння сутності даного явища.

Одним із психологічних механізмів, що дозволяє керувати професійним самопочуттям, або коригувати його є поведінка подолання. Явище подолання досить об'ємне і охоплює весь проблемний ряд

життєдіяльності людини від соціального буття до фізичного здоров'я. Особистісно-когнітивне розуміння подолання Р. Лазарус [9] визначив як зусилля людини, спрямовані на те, щоб впоратися з вимогами, які виснажують або перевищують її наявні ресурси, шляхом включення механізмів толерантності, переосмислення подій, переструктурування проблеми в більш сприятливому контексті. Подолання передбачає усвідомлену мобілізацію суб'єкта на активне подолання ним криз професійної ідентичності та неадекватних форм самореалізації. З якого б боку не розглядалося професійне самопочуття (соціального, професійного, психологічного) в його основі все одно будуть лежати індивідуальні фізичні ресурси (здоров'я, фізичний стан) [10].

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Професійне самопочуття тренера розглядають як широке та багатогранне поняття, що характеризує інтегральну, узагальнену оцінку ставлення суб'єкта до діяльності, задоволеність та індивідуальну значущість ступеня залученості в професію. За відсутності адекватної теоретичної бази вивчення самопочуття і спираючись на роботи відомих психологів, розглядатимемо професійне самопочуття тренера як певний гіпотетичний конструкт, пов'язаний з поведінковими патернами. До основних поведінкових патернів професійного самопочуття віднесено: задоволеність тренерською діяльністю; позитивне ставлення до себе (задоволеність собою); задоволеність професійним оточенням; здатність до подолання тенденцій, що деформують особистість; емоційну рівновагу; фізичний стан.

Перспективи подальших досліджень. Типовим для багатьох сучасних професіоналів є досить зневажливе ставлення до свого здоров'я, а турбота про нього починається тільки при виникненні явних порушень. Тому вкрай актуальним напрямом досліджень і прикладних розробок у плані професійного самопочуття є формування проактивного ставлення людини до відпочинку як до інструментальної ціннісної установки особистості на протиположний пасивній. Проактивний підхід до здоров'я і відпочинку дозволяє тренеру випереджати розвиток негативних подій за рахунок актуалізації механізмів, які забезпечують цілеспрямований і усвідомлений рух у бік забезпечення власного професійного самопочуття і благополуччя.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. B. Kolosov, N. Volianiuk, G. Lozhkin, N. Buniak, V. Osodlo, «Comparative analysis of self-reliance of athletes of different sports», *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, № 23 (4), s. 162–168, 2019; <https://doi.org/10.15561/18189172.2019.0401>
- [2] В. А. Бодров, «Удовлетворенность работой как социальная и психологическая детерминанта профессиональной пригодности субъекта труда», *Социальная психология труда: теория и практика; т. 1*; Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев, Ред. Москва, Россия: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010, с. 140–160.
- [3] Р. М. Шамионов, «Самоактуализация учителей и удовлетворенность жизнедеятельностью и собой», *Мир психологии*, № 2, с. 143–148, 2002.
- [4] Психологическая энциклопедия; 2-е изд. / Р. Корсини, А. Ауэрбаха, Ред. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2006, 1096 с.
- [5] Н. Ю. Волянюк, Г. В. Ложкін, А. Б. Колосов, «Предиктори професійної деформації особистості в спорті», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць, вип. 11(40)*, с. 48–63, 2020. (Серія «Соціальні та поведінкові науки»). <https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958>
- [6] П. Мучински, *Психология, профессия, карьера*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2004, с. 12–49.
- [7] М. Ю. Семенов, «Удовлетворение и удовлетворенность», *Омский научный вестник*, вып. 13, с. 154–156, 2020.
- [8] Е. П. Ермолаева, «Психологические особенности реализации профессионала в условиях реформ и глобализации», *Актуальные проблемы психологии труда, инженерной психологии и эргономики*, вып. 1, с. 152–168, 2009; В. А. Бодрова и А. Л. Журавлева, Ред. Москва, Россия: Изд-во «Ин-т психологии РАН».
- [9] Р. Лазарус, «Теория стресса и психофизиологические исследования», *Эмоциональный стресс*; В. Леви, Ред. Ленинград, Россия: Медицина, 1970, с. 178–208.
- [10] *Социальная психология труда: теория и практика*, т. 2; Л. Г. Дикая, А. Л. Журавлев, Ред. Москва, Россия: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2010, 442 с.

BEHAVIORAL PATTERNS OF COACH PROFESSIONAL WELL-BEING

Nataliia Volianiuk,

Doctor of Psychology, professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6945-5984>
n.volianiuk1@gmail.com

Georgiy Lozhkin,

Doctor of Psychology, Professor Department Psychology and Pedagogy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6705-9344>
lozhkin35@gmail.com

Andriy Kolosov,

Senior researcher, PhD State Scientific Institute of Physical Culture and Sport of Ukraine Laboratory of current and operative control of National teams' performance Head of laboratory. Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0050-6960>
andriy_kolosov@i.ua

Abstract. The phenomenon of professional well-being has long been the subject of research by psychologists from various scientific schools and fields. In this article, the authors aim to provide a concise analysis and to characterize the nature and role of professional well-being in the life of a coach. It is substantiated the conclusion that until now there is no adequate theoretical base for the study of professional well-being in the specialized literature. Therefore, the paper offers a hypothetical construct of its understanding. The main behavioral patterns of professional well-being include: satisfaction with coaching activities; positive attitude towards oneself (satisfaction with oneself); satisfaction with the professional environment; ability to overcome tendencies that deform the personality; emotional equilibrium; physical condition. Each person is endowed with a certain potential of activity, which is manifested in self-realization. It has been found that self-realization implies a balanced and harmonious development of the individual through the use of adequate efforts aimed at revealing genetic, individual and subjective characteristics. Coach self-actualization criteria reflect satisfaction with sports-pedagogical activity. Satisfaction contributes to the mental health of the trainer, which in turn depends on the level of harassment and, accordingly, the quality of their decisions. There are two essential parameters of satisfaction with sports and pedagogical activity. First one, is a satisfaction as an emotional reaction to the work performed. Second one, is a satisfaction as a

correspondence of work results with expectations of the coach. It is stated that satisfaction with sports-pedagogical activity depends on the action of objective and subjective factors: content of work, interest in it; remuneration; promotion and prospects; opportunities for direct involvement of the coach in decision making; psychological climate; mode of work and workload. There is a close relationship between the satisfaction that a coach receives from work and overall life satisfaction. A powerful behavioral pattern of professional well-being is the ability to withstand trends that distort one's personality. The disharmonious changes in personality structure that occur in people with passionate activities can be avoided by means of the developed reflection and the ability to objectively evaluate their own personality. Emotional equilibrium, as an important behavioral pattern, is formed by the emergence and attenuation of positive and negative emotional bonds. On the basis of their analysis it is possible to predict the course of professional health. Many modern sports professionals have been found to have a rather negligent attitude towards themselves and their health. They start to care towards themselves only when there are clear problems. Therefore, the very topical area of research and applied development in terms of professional well-being is the formation of a proactive attitude of a person to recreational activities as an instrumental value setting of the individual.

Keywords: coach; professional well-being; behavioral patterns; satisfaction; emotional equilibrium.

ПОВЕДЕНЧЕСКИЕ ПАТТЕРНЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОЧУВСТВИЯ ТРЕНЕРА

Волянюк Наталия Юрьевна,

доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой психологии и педагогики Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского».

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6945-5984>

n.volianiuk1@gmail.com

Ложкин Георгий Владимирович,

доктор психологических наук, профессор, профессор кафедры психологии и педагогики Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского».

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6705-9344>

lozhkin35@gmail.com

Колосов Андрей Борисович,

кандидат психологических наук, доцент, заведующий лабораторией текущего и оперативного контроля подготовки национальных команд

Государственного научно-исследовательского института физической культуры и спорта.

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0050-6960>

andriy_kolosov@i.ua

Аннотация. Феномен профессионального самочувствия длительное время является предметом исследования психологов различных научных школ и направлений. Цель работы состояла в выявлении сущности и роли профессионального самочувствия в жизнедеятельности тренера. Обоснован вывод, о том, что до сих пор в специальной литературе отсутствует адекватная теоретическая база исследования профессионального самочувствия. Поэтому в работе предложен гипотетический конструкт его понимания. В качестве основных поведенческих паттернов профессионального самочувствия рассмотрены: удовлетворенность тренерской деятельностью; положительное отношение к себе (удовлетворенность собой); удовлетворенность профессиональным окружением; способность к преодолению тенденций, которые деформируют личность; эмоциональная уравновешенность; физическое состояние. Каждый человек обладает определенным потенциалом активности, что проявляется в самореализации. Установлено, что самореализация предполагает сбалансированное и гармоничное развитие личности за счет применения адекватных усилий, направленных на раскрытие генетических, индивидуальных и субъектных характеристик. Критерии самореализации тренера отражают удовлетворенность спортивно-педагогической деятельностью. Ощущение удовлетворенности способствует психическому здоровью тренера, которое, в свою очередь зависит от уровня притязаний и соответственно, качества принимаемых им решений. Выделяют два существенных параметра удовлетворенности спортивно-педагогической деятельностью: удовлетворенность как эмоциональная реакция в отношении выполняемой работы; удовлетворенность как соответствие результатов труда ожиданиям тренера. Констатировано, что удовлетворенность спортивно-педагогической деятельностью зависит от действия объективных и субъективных факторов: содержания работы, интереса к ней; оплаты труда; продвижения по службе и перспектив; возможности непосредственного участия тренера в принятии решений; психологического климата; режима труда и рабочей

нагрузки. Между удовольствием, которое получает тренер от работы и общей удовлетворенностью жизнью существует тесная взаимосвязь. Важным поведенческим паттерном профессионального самочувствия является способность противостоять тенденциям, которые деформируют личность. Дисгармоничных изменений в структуре личности, возникающих у лиц с фанатической преданностью и увлеченностью деятельностью можно избежать, за счет развитой рефлексии, умения объективно оценивать собственную личность. Эмоциональное равновесие, как важный поведенческий паттерн профессионального самочувствия, формируется путем возникновения и угасания положительных и отрицательных эмоциональных связей. На основе их анализа можно прогнозировать ход профессионального самочувствия тренера. Выявлено, что для многих современных профессионалов в сфере спорта является довольно пренебрежительное отношение к себе, к своему здоровью, а забота о нем начинается только при возникновении явных нарушений. Поэтому крайне актуальным направлением исследований и прикладных разработок в плане профессионального самочувствия является формирование проактивного отношения человека к отдыху как к инструментальной ценностной установки личности в противовес пассивной.

Ключевые слова: тренер; профессиональное самочувствие; поведенческие паттерны; удовлетворенность; эмоциональное равновесие.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. B. Kolosov, N. Volianiuk, G. Lozhkin, N. Buniak, V. Osodlo, «Comparative analysis of self-reliance of athletes of different sports», Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports, № 23 (4), s. 162–168, 2019; <https://doi.org/10.15561/18189172.2019.0401>
- [2] V. A. Bodrov, «Udovletvorennost' rabotoj kak social'naya i psihologicheskaya determinanta professional'noj prigodnosti sub"ekta truda», Social'naya psihologiya truda: teoriya i praktika; t. 1; L. G. Dikaya, A. L. ZHuravlev, Red. Moskva, Rossiya: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2010, s. 140–160.
- [3] R. M. SHamionov, «Samoaktualizaciya uchitelej i udovletvorennost' zhiznedeyatel'nost'yu i soboj», Mir psihologii, № 2, s. 143–148, 2002.
- [4] Psihologicheskaya enciklopediya; 2-e izd. / R. Korsini, A. Auerbaha, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2006, 1096 s.
- [5] N. Yu. Volianiuk, H. V. Lozhkin, A. B. Kolosov, «Predyktory profesiinoi deformatsii osobystosti v sporti», Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk.

- prats, vyp. 11(40), s. 48–63, 2020. (Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky»).
- [6] P. Muchinski, Psihologiya, professiya, kar'era. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2004, s. 12–49.
- [7] M. YU. Semenov, «Udovletvorenje i udovletvorennost'», Omskij nauchnyj vestnik, vyp. 13, s. 154–156, 2020.
- [8] E. P. Ermolaeva, «Psihologicheskie osobennosti realizacii professionala v usloviyah reform i globalizacii», Aktual'nye problemy psihologii truda, inzhenernoj psihologii i ergonomiki, vyp. 1, s. 152–168, 2009; V. A. Bodrova i A. L. ZHuravleva, Red. Moskva, Rossiya: Izd-vo «In-t psihologii RAN».
- [9] R. Lazarus, «Teoriya stressa i psihofiziologicheskie issledovaniya», Emocional'nyj stress; V. Levi, Red. Leningrad, Rossiya: Medicina, 1970, s. 178–208.
- [10] Social'naya psihologiya truda: teoriya i praktika, t. 2; L. G. Dikaya, A. L. ZHuravlev, Red. Moskva, Rossiya: Izd-vo «In-t psihologii RAN», 2010, 442 s.

*Стаття надійшла до редакції
23 березня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-63-80](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-63-80)
УДК 159.9

Колос Катерина Ростиславівна,

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри комп'ютерних наук
Державного університету «Житомирська політехніка».
Житомир, Україна.

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1038-8569>

kolos@ztu.edu.ua

Дем'янчук Олена Олексіївна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри психології
Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти», Житомирської обласної ради.
Житомир, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1845-9664>

demya.olena@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ МОДИФІКОВАНИХ ТАБЛИЦЬ ПОППЕЛЬРЕЙТЕРА ЯК ОДИН ІЗ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

Анотація. У цій статті розкрито психологічний аспект зорового гнозису, формування та розвиток вищих психічних процесів, та синдроми порушень цих процесів. Проаналізовано розроблені теоретичні аспекти й технології корекційно-розвивального навчання в сучасній науці й визначено ефективні шляхи удосконалення процесу навчання та корекції особистості із порушеннями психофізичного та мовленнєвого розвитку. Розкрито психологічний аспект зорового гнозису, формування та розвитку вищих психічних процесів, та синдроми порушень цих процесів. Розглянуто переваги, спільні для діагностичної, корекційно-розвивальної та попереджувальної корекційно-розвивальної роботи які дає методика «Зашумлені фігури» Поппельрейтера. Окреслено контент та зміст даного процесу. Проаналізовано та рекомендовано на основі методики «Проби Поппельрейтера» використання модифікованих таблиць Поппельрейтера в практичній діяльності загальноосвітніх, спеціальних навчальних, реабілітаційних закладах корекційно-розвивального навчання для осіб із порушеннями когнітивних функцій та психомоторних якостей, з урахуванням об'єктивних параметрів зорового гнозису. Визначено та описано принципи, покладені в основу розробки діагностичної методики, яка виконує терапевтичну функцію: єдності діагностики і корекції; системності корекційних, профілактичних і розвивальних задач; пріоритетності корекції порушень; діяльнісний принцип корекції; урахування вікових, психологічних й індивідуальних особливостей;

комплексності методів психологічного впливу; опори на різні рівні організації психічних процесів; програмованого навчання зростання складності; урахування обсягу і ступеня різноманітності матеріалу; урахування емоційного забарвлення матеріалу.

Ключові слова: психокорекційна робота; зорова агнозія; діагностика; корекційно-розвивальна; попереджувально корекційно-розвивальна робота; психофізичний та мовленнєвий розвиток.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Всебічне реформування сучасної системи, що базується на засадах гуманізму та демократії, знайшло своє відображення в урядових документах і нормативно-правових актах, зокрема, Законі України «Про освіту», «Про інноваційну діяльність», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», «Концепції 12-річної загальноосвітньої школи», «Державному стандарті спеціальної початкової освіти».

Вплив несприятливих екологічних, соціально-економічних, демографічних та інших негативних факторів сьогодення потребує фундаментальних досліджень, спрямованих на удосконалення навчально-виховної і корекційно-розвивальної роботи з особами, що мають особливі освітні потреби, оптимізації процесу їх особистісного становлення в суспільстві, що безпосередньо пов'язана з впровадженням інноваційних технологій у корекційно-педагогічний процес. Необхідність впровадження цих технологій в практичну діяльність загальноосвітніх та спеціальних навчальних, реабілітаційних закладах з патогенетично-орієнтованим корекційно-розвивальним навчанням осіб із порушеннями когнітивних функцій і психомоторних якостей, різним рівнем інтелектуального, мовленнєвого та фізичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню впровадження ефективних методів корекційної роботи присвячені фундаментальні роботи українських вчених В. Бондаря, С. Миронової, Т. Сак, В. Синьова, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Фомічової, О. Хохліної, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін. У контексті спеціальної освіти ґрунтовно розроблено теоретичні аспекти й технології корекційно-розвивального навчання й визначено ефективні шляхи удосконалення процесу навчання та корекції особистості із порушеннями психофізичного та мовленнєвого розвитку (І. Бех, В. Бондар, І. Єременко, С. Максименко, В. Синьов, Є. Соботович, О. Хохліна, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет, М. Ярмаченко та ін.), визначено основні напрямки інтегрованого навчання дітей із обмеженими психофізичними можливостями (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва та ін.). Поглиблення тенденції диференціації освіти, реалізація принципу варіативності дає змогу педагогічним колективам

спеціальних навчально-виховних закладів обирати і конструювати корекційно-педагогічний процес за будь-якими моделями, зокрема й авторськими. Завдяки цьому відбуваються суттєві позитивні змінами в теорії та практиці корекційної педагогіки: розроблення різних варіантів змісту освіти, використання можливості сучасної спеціальної дидактики у підвищенні ефективності освітніх структур; здійснення наукових пошуків і практичних обґрунтувань нових корекційно-педагогічних ідей та технологій. Наявність великої кількості різних технологій навчання, виховання та корекції у сучасній системі освіти, постійна розробка і впровадження інновацій роблять актуальним завдання їх змістовного аналізу. Педагогічні і психологічні дослідження порівняльної ефективності різних технологій навчання та корекції показують різну ефективність конкретних інноваційних підходів, що зумовлює необхідність комплексного психолого-педагогічного аналізу теорії і практики навчальних, виховних і корекційних технологій та визначення їх структурних компонентів.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в окресленні можливостей використання модифікованих «Таблиці Поппельрейтера», як одну із інноваційних технологій, які дають можливість не тільки виявити патологію зорового сприймання, а коригувати та поліпшувати зорове сприймання, розвивати індивідуальність, оптимізувати пізнавальну діяльність та реалізовувати корекційно-розвивальну роботу в практичній діяльності загальноосвітніх, спеціальних навчальних, реабілітаційних закладах корекційно-розвивального навчання для осіб із порушеннями когнітивних функцій та психомоторних якостей, з урахуванням об'єктивних параметрів зорового гнозису.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- розкрити психологічний аспект зорового гнозису, формування та розвитку вищих психічних процесів, та синдрому порушень цих процесів;
- розглянути переваги, спільні для діагностичної, корекційно-розвивальної та попереджувальної корекційно-розвивальної роботи, які дає методика «Зашумлені фігури» Поппельрейтера, окреслити контент та зміст даного процесу;
- проаналізувати та виокремити рекомендації на основі методики «Проби Поппельрейтера» використання модифікованих таблиць Поппельрейтера в практичній діяльності загальноосвітніх, спеціальних навчальних, реабілітаційних закладах корекційно-розвивального навчання для осіб із порушеннями когнітивних функцій та психомоторних якостей, з урахуванням об'єктивних параметрів зорового гнозису;

- визначити та описати принципи, покладені в основу розробки діагностичної методики, яка виконує терапевтичну функцію.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Корекційно-розвивальна робота спрямована на покращення стану перцептивно-когнітивної функції та психомоторного розвитку у людей після інсульту, черепно-мозкових травм, посттравматичних синдромів, осіб із розладами спектру аутизму, інтелектуальною недостатністю та таких, що мають особливі освітні потреби.

Ознаки та симптоми когнітивних порушень у осіб із особливими освітніми потребами:

- порушення мовлення;
- порушенням емоційно-вольової сфери;
- порушенням моторної сфери;
- проблеми соціалізації.

Корекційно-розвивальна діяльність є підґрунтям для розв'язання актуальних проблем загальної та диференціальної психології, логопедії, практичних завдань спеціальної психології та педагогіки та спрямована на розвиток психомоторного і когнітивного розвитку особистості. Однак, досить багато найважливіших питань щодо методологічних підходів та подальшої розробки цього наукового напрямку, залишається невирішеними.

Актуальність даної методики визначається недостатнім рівнем висвітленості проблеми корекції порушень перцептивно-когнітивних функцій і психомоторного розвитку особистості з інтелектуальною недостатністю та порушеннями зорового гнозису.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні та практичні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у філософській, педагогічній та спеціальній літературі, синтез, узагальнення, порівняння, теоретико-структурне моделювання для уточнення та визначення понятійного апарату, окреслення основних положень досліджуваної проблеми й структурної корекції порушень перцептивно-когнітивних функцій і психомоторного розвитку особистості з інтелектуальною недостатністю та порушеннями зорового гнозису. Представлено досвід практики формування гностичних умінь під час різних форм навчальних занять.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Корекційно-розвивальна діяльність як основа покращення рівня перцептивно-когнітивного розвитку особистості

Досі в спеціальній психології та логопедії під час здійснення корекційно-розвивальної діяльності недостатньо враховувались об'єктивні параметри інтегральної оцінки психофізіологічного статусу особистості з обмеженими можливостями, а аналіз взаємозв'язку показників рівня розвитку перцептивно-когнітивних функцій і стану психомоторних якостей із врахуванням рівня сформованості зорового гнозису в особистості з порушеннями інтелектуального розвитку, не проводився взагалі.

Корекційно-розвивальна діяльність є необхідною та важливою для покращення рівня перцептивно-когнітивного розвитку особистості, оскільки пізнавальна діяльність особистості та розвиток наочно-образного мислення залежить від спроможності достеменного розпізнання ознак предметів та явищ навколишнього середовища, тобто від індивідуальних особливостей стану зорового сприймання.

Людина приходить у світ звуків та кольорів. Від самого народження ми пізнаємо цей світ з усіма його барвами та мелодіями, тим самим розвиваючись і збагачуючи свій духовний світ, отримуючи ті чи інші здібності. Усе розвивається в природі, усе розвивається в людині. Розвивати здібності – означає дедалі краще й краще виконувати якусь справу. Важливо не просто дивитися, спостерігати, а бачити, запам'ятовувати, уявляти, мислити; не просто слухати, а чути, розуміти, аналізувати, осмислювати, мати здатність повторити та щось доповнити. Усі здібності людини формуються в процесі пізнавальної діяльності. Пізнавальна діяльність – це процес відображення в мозку людини предметів та явищ дійсності.

Саме на рівні чуттів та абстрактного пізнання, відбуваються відображення реальності в людській свідомості. Чуттєве пізнання характеризується тим, що предмети і явища об'єктивного світу безпосередньо діють на органи чуття людини – її зір, слух, нюх, тактильні та інші аналізатори і відображуються у мозку. До цієї форми пізнання дійсності належать пізнавальні психічні процеси відчуття та сприймання. Враження, отримані за допомогою відчуттів і сприймань, несуть інформацію про зовнішні ознаки та властивості об'єктів, утворюючи чуттєвий досвід людини [1].

Абстрактне пізнання відбувається за участю процесів мислення та уяви. У розвиненому вигляді ці пізнавальні процеси властиві тільки людині, яка має свідомість і виявляє психічну активність у діяльності. Істотною особливістю мислення та уяви є опосередкований характер відображення ними дійсності, зумовлений використанням раніше здобутих знань, досвіду, міркуваннями, побудовою гіпотез тощо. Об'єктом пізнання у процесах мислення та уяви є

внутрішні, безпосередньо не дані у відчуттях властивості об'єктів, закономірності явищ і процесів [2].

Вчення про вищу нервову діяльність розкриває науково-природничі підвалини відчуттів. І. Сеченов та І. Павлов своїми дослідженнями показали, що відчуття – це своєрідні рефлекторні дії, фізіологічним підґрунтям яких є нервові процеси, що виникають у результаті впливу подразників на органи чуття, або аналізатори [3], [4].

Аналізатори – це органи організму, які аналізують навколишню дійсність і виокремлюють у ній ті чи інші різновиди енергії: зоровий аналізатор виокремлює світлову енергію, або коливання електромагнітних хвиль, слуховий – звуки, тобто коливання повітря, смаковий, нюховий – хімічні властивості речовин, шкірні – теплові, механічні властивості предметів та явищ, що спричинюють ті чи інші відчуття. У кожному аналізаторі є периферійна частина, або рецептор, тобто орган чуття, призначенням якого є виокремлення в навколишній дійсності світла, звуку, запаху, дотику, смаку [5].

Органічні порушення (вроджені або набуті) будь-якої частини аналізатора – периферійної, провідної або центральної – спричинюють або сліпоту, або глухоту, або втрату нюху, смаку тощо залежно від того, який аналізатор порушено. Якщо порушується лише центральна частина аналізатора, виникає нерозуміння почутого, побаченого, хоча відчуття світла чи звуку існує [5].

Якщо у процес пізнання буде задіяно якомога більше аналізаторів, тоді він буде більш глибоким та зрозумілим. Обґрунтування цьому дав К. Д. Ушинський, який писав: «Чим більше наших органів чуття бере участь у сприйманні якого-небудь враження або групи вражень, тим тривкіше лягають ці враження в нашу механічну, нервову пам'ять, вірніше зберігаються нею і легше потім згадуються» [6].

Види зорового гнозису

А. Кант писав, що: «Рука – це мозок, що вийшов на зовні» [7]. Цим він хотів довести саме те, що всі глибинні психологічні процеси, усвідомлені чи неусвідомлені, відображаються у положенні наших рук, жестикуляції, дрібних рухах пальців.

Кінцевий продукт пізнання дійсності – мовлення. Мовлення є носієм пізнаного й, водночас, знаряддям пізнання нового. На формування мовлення безпосередньо впливає стан перцептивно-когнітивної функції, а також сформованість зорового гнозису.

Зоровий гнозис – один з видів складного комплексу аналітико-синтетичних процесів, який характеризується здатністю впізнавання раніше бачених предметів, людей, їх візуальних якостей при збереженому зору.

Види зорового гнозису представлені на рисунку.

Рис. Види зорового гнозису

Кожен із видів зорового гнозису є ланкою зорового сприйняття, доповнює один одного, виконує важливу роль у формуванні особистості та має наступні характерні ознаки:

Предметний гнозис – орієнтація в оточуючій дійсності, розрізнення предметів. Формування предметного гнозису починається з впізнавання реальних предметів і реалістичних зображень. До двох років дитині цікаві ті зображення та іграшки, які максимально наближені до оригіналу. Спочатку необхідно засвоїти прості зорові об'єкти, виділити в них суттєві ознаки, співставити предмети між собою. Після двох років – стилізація – мультики, символічні за своєю суттю, потребують більш зрілого сприймання. Штриховані, тіньові, накладені, перекреслені зображення.

Кольоровий гнозис – розрізнення яскравих кольорів спектра: червоного, синього, зеленого, – та менш яскравих: білого, чорного, коричневого, оранжевого. Норма до 5 років – недотримання пропорцій, геометризація малюнка. 6–7 років – кольори та відтінки. Вміння дібрати відтінки до кольору – свідчення зрілості кольорового зорового гнозису, просування у мисленнєвої операції класифікації явищ. Неспівпадіння кольору – трава червона, небо – зелене. Використання кольору у дорослих картинах з художньо-психологічних позицій.

Лицьовий гнозис – розрізнення обличчя матері чи близької людини. Набувається здатність впізнавати і запам'ятовувати обличчя інших. Упродовж всього життя, ця здатність є головною.

Симультанний гнозис – здатність бачити складні зображення цілісно, складати деталі в одне ціле, відокремлюючи суттєві та другорядні ознаки. Сприймання сюжетних картин. Пов'язаний з розвитком мислення і є його важливим показником [5].

Пальцевий гнозис – здатність здійснювати диференційні рухи кистями. З 5–6 місяців дитина проявляє інтерес до гри з пальчиками. Поступово в неї з'являється усвідомлений вказівний жест.

Концептуальні (теоретичні) засади методики «Проба Поппельрейтера»

Однієї з найбільш відомих і широко використовуваних методик для вияву зорової агнозії є методика «Проба Поппельрейтера».

Вальтер Поппельрейтер одна з ключових фігур у психології Німеччини першої половини ХХ ст. Він є одним з основоположників клінічної психології та нейроофтальмології. Вчений є засновником нейропсихологічної реабілітації. Поппельрейтер займався проблемами індустриальної психотехніки, питаннями раціоналізації трудових процесів. Розроблена ним система відновлюваних вправ дозволяла пацієнтам з ураженнями головного мозку швидко відновити фізичне та психологічне здоров'я, повернутися до звичайного життя. Його роботи мають наукову цінність і на теперішній час. Психометричні тести В. Поппельрейтера використовуються в візуальній нейропсихології. Проба Поппельрейтера спрямована на розпізнавання контурних, перекреслених, накладених один на одного, перевернутих зображень. При суміщенні 3, 4, 5 контурів здорова людина бачить контури всіх об'єктів, хвора – плутанину ліній.

Зорове сприйняття предмета ускладнюється необхідністю абстрагуватися від сторонніх елементів, кожен з яких сам може ідентифікуватися як предмет.

Інструкція вільна, зазвичай звучить так: «Зараз ви побачите контури предметів, які накладені один на одного. Тут спеціально намалювали предмети, щоб вони налазили один на інший, і ваше завдання розібратися які предмети ви бачите».

Вважається, що при оптимальному виконанні випробовуваний повинен починати впізнання групи фігур з найбільшої фігури, а також випробуваному годі було переходити до упізнавання фігур іншої групи, якщо впізнання попередньої не завершено.

Крім класичного застосування для виявлення зорових агнозій в нейропсихологічній діагностиці, проба Поппельрейтера використовується також для діагностики деменції.

Вдало розроблена діагностична методика «Зашумлені фігури» Поппельрейтера дозволяє простежити стан сформованості певного процесу,

функції, операції тощо на різних стадіях їхнього розвитку та в різних умовах. Більш того, якісно розроблена методика не лише виявляє порушення, але й допомагає з'ясувати його причину, ушкоджений психологічний механізм, який спричиняє порушення, та встановити місце виявленого порушення у структурі дефекту психофізичного розвитку. Саме така діагностика дозволяє ефективно здійснювати подальшу корекційну чи відновлювальну діяльність, націлити її не лише на мінімалізацію проявів симптомів, але й на усунення причин виявлених порушень, наблизити функціонування мовленнєвої системи до показників вікової норми, попередженню виникненню вторинних дефектів на наступних етапах розвитку особистості.

Діагностична методика має комплексний характер та спрямована на послідовне вивчення різних складників мовленнєвої діяльності з урахуванням послідовності їх розвитку в онтогенезі та їхньої взаємозалежності та взаємозумовленості, вона не лише дозволяє визначити актуальний рівень сформованості досліджуваного процесу чи функції, але й визначити місце порушення у загальній послідовній схемі розвитку й визначити шлях для подальшої корекції та розвитку мовленнєвої діяльності з урахуванням попередження можливих вторинних відхилень.

Саме у цьому аспекті діагностичні та терапевтичні методики мають спільні точки зору, що і надає можливість досліднику поєднати їх повністю або частково у якісно нову методику, яка буде виконуватися одночасно і для діагностики і (повністю чи частково) для корекційно-розвивальної роботи, що власне і відповідає загальній ідеї корекції перцептивно-когнітивного розвитку особистості з урахуванням об'єктивних параметрів зорового гнозису.

Найбільш очевидним принципом, який поєднує названі напрями психокорекційної роботи, безумовно є онтогенетичний, що базується на урахуванні закономірності та послідовності становлення і розвитку зорової та мовленнєвої діяльності людини в процесі онтогенезу. Використання цього принципу дозволяє виявляти порушення окремих компонентів зорової, мовленнєвої діяльності та психологічних механізмів мовлення на різних вікових етапах поступово, у міру їхнього формування. Отже, така методика дозволяє здійснювати моніторинг розвитку зорової та мовленнєвої функціональної системи (чи окремих її компонентів) з раннього віку і до моменту, коли функція є повністю сформованою. Така послідовність відображає загальний хід розвитку досліджуваного явища. Виявлення порушення на певному його етапі вказує точку, з якої подальший спонтанний розвиток є ускладненим або неможливим, та позначає напрям наступної корекційно-розвивальної роботи: від точки порушення до повноцінного функціонування з максимально можливим наближенням до рівня його сформованості в нормі.

Психолінгвістичні принципи: урахування психолінгвістичної структури мовленнєвої діяльності та її психологічних механізмів. Використання цих принципів в логопедичній роботі, значно розширює поле діагностичного дослідження, оскільки спрямовує його від виявів проявів дефекту у зовнішньому мовленні до пошуку детермінант в самій структурі діяльності та її механізмах. Результати такої діагностики є вірогіднішими, більш диференційованими та точнішими, що, безумовно, впливає на якість подальшої корекційної діяльності.

Використання психолінгвістичного підходу має ще одну вагому перевагу. Він розкриває послідовність перебігу мовленнєвої діяльності у сукупності окремих дій та операцій: від виникнення мотиву діяльності до досягнення конкретного результату з одного боку, а з іншого – простежує закономірності формування мовленнєвої діяльності, її психологічних механізмів та складників у ході нормального та порушеного онтогенезу. Другий аспект зближує між собою психолінгвістичний та онтогенетичний принципи.

Нейролінгвістичні та нейропсихологічні принципи – урахування динамічної локалізації вищих психічних функцій, локалізації органічного ураження центральної нервової системи (ЦНС), міжаналізаторної взаємодії, пластичності ЦНС тощо. Ці принципи теж є спільними як для діагностичної, так і для корекційної діяльності. Саме вони створюють основу для розуміння нейропсихології та нейрофізіології процесів корекцій і відновлення мовленнєвої функціональної системи, що дозволяє якісно по-новому інтерпретувати результати діагностичного обстеження та вибудовувати зміст і методику корекційно-розвивальної роботи.

Отже, для виконання завдань діагностики та корекції методика «Зашумлені фігури» Поппельрейтера відповідають таким критеріям:

- репрезентація функції, яка діагностується та коригується в динаміці, що дає змогу використовувати методику на різних етапах розвитку функції у тому числі й для моніторингу стану її сформованості, корекції, розвитку та попередження вторинних відхилень;
- алгоритмізація методики, що з одного боку робить процедуру її проведення максимально чіткою і точною, з іншого – дозволяє повністю або частково забезпечити процедуру її проведення засобами ІКТ-технологій;
- надійний механізм інтерпретації отриманих результатів, що має бути закладений в саму методику. Досягнення цієї вимоги можливе через виважену логістику самої методики. Виконання цієї вимоги дасть можливість спростити роботу логопеда, а за потреби повністю чи частково автоматизувати аналіз результатів діагностичної та корекційної роботи засобами ІКТ-технологій.
- чітко визначені вимоги до обладнання та мовного матеріалу, а також передбачена можливість їх варіативного використання відповідно до індивідуальних та вікових особливостей осіб з порушеннями мовленнєвого

розвитку. Саме це дозволить використовувати дану методику максимально коректно в різних умовах та на різних етапах формування мовленнєвої функціональної системи.

Концепт методики «Зашумлені фігури» Поппельрейтера представлено у таблиці).

Таблиця
Концепт методики «Зашумлені фігури» Поппельрейтера

Принципи побудови методики		Характеристики методики		
Назва принципу	Детермінанти принципу	Змістовність	Варіативність	Аналітичність
Психологічний	Послідовність формування мовленнєвої дисфункції, закономірності формування мовленнєвої дисфункції	Послідовність завдань, гнучкість методики щодо віку	Варіативність психологічної структури завдань відповідно до віку	Логістика методики
Психолінгвістичний	Операційний склад мовленнєвої дисфункції, діяльнісний підхід, психологічні механізми мовлення	Комплексність методики, алгоритмізація методики, послідовність завдань, змістове наповнення завдань	Варіативність мовного матеріалу та обладнання відповідно до індивідуальних особливостей мовленнєвого розвитку дітей	Логістика методики
Нейропсихологічний, нейролінгвістичний	Урахування динамічної локалізації відхилень пізнавальної функції, урахування локалізації органічного ураження, взаємозв'язок мовленнєвих і немовленнєвих порушень, патологічні механізми мовлення у осіб з порушенням мовленнєвого розвитку	Комплексність методики, змістове наповнення завдань	Варіативність психологічної структури завдань відповідно до структури дефекту	Інтерпретація результатів

Розглянемо переваги, спільні для діагностичної, корекційно-розвивальної та попереджувальної корекційно-розвивальної діяльності за методику «Зашумлені фігури» Поппельрейтера.

Однією з очевидних переваг є універсальність зазначеної методики, що є наслідком використання вказаних вище принципів, спільних для діагностичної,

корекційно-розвивальної та попереджувальної корекційно-розвивальної роботи: онтогенетичного, психолінгвістичного, нейролінгвістичного, нейропсихологічного. Саме ними визначається покладена в дану методику універсальна закономірність формування мовленнєвої функціональної системи, що є спільною, як для нормального, так і для порушеного розвитку.

Наступна перевага – це гнучкість даної методики, що дозволяє адаптувати її до потреб діагностики та корекції мовленнєвої діяльності особистості різного віку та з різною мовленнєвою патологією. Така гнучкість досягається за рахунок розробки методики з урахуванням послідовностей і закономірностей розвитку досліджуваних явищ в онтогенезі, їхньої ієрархічної взаємозалежності та взаємозумовленості. Важливою є можливість варіативної зміни (відповідно до віку та стану мовленнєвого розвитку особистості) використовуваного мовного матеріалу й обладнання. Саме це робить методику персоніфікованою, такою, що максимально враховує індивідуальні особливості розвитку особи з порушеннями мовлення. Досить вагомою перевагою є те, що методика «Зашумлені фігури» Поппельрейтера не лише спрямована на виявлення порушення, але й дозволяє з'ясувати його психологічну причину, а також окреслити зміст і послідовність подальшої логопедичної діяльності. Такий ефект досягається шляхом використання системи взаємопов'язаних завдань, що відображають закономірність розвитку мовленнєвої функціональної системи, її складників і механізмів в онтогенезі, а отже, визначають і послідовність їх корекції, розвитку та попередження вторинних відхилень.

Зазначена послідовність відкриває ще одну перевагу: подані в системі з чіткою регламентацією порядку та характеру їх виконання діагностичні завдання дають значно більше інформації, ніж наведені окремо. А це означає, що вірогідність і точність отриманих результатів буде значно вищою, ніж при використанні традиційних методик. Більш того, частину логістичних завдань, пов'язаних з інтерпретацією результатів діагностики така методика «бере на себе», скорочуючи також і час, необхідний для її проведення та інтерпретації отриманих результатів.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

З огляду на вище викладене, робимо висновок, зазначена методика «Таблиці Поппельрейтера» є одним із видів наочності, які дають можливість виявити патологію зорового сприймання, а адаптовані та модифіковані таблиці використовуються як одна з інноваційних технологій, які дають можливість коригувати та поліпшувати зорове сприймання, розвивати індивідуальність, оптимізувати пізнавальну діяльність та реалізовувати наступну корекційно-розвивальну роботу. Дана стаття мала на меті окреслити можливості та переваги використання таких принципів:

1. *Єдності діагностики і корекції*: здійснення комплексного діагностичного обстеження, дозволяє виявити характер та інтенсивність труднощів розвитку психічних процесів, зробити висновки про їхні можливі причини і на підставі цього можливість побудувати системність корекційних та розвивальних задач трьох рівнів:

- колекційного – виправлення відхилень, труднощів і порушень розвитку;
- профілактичного – попередження відхилень і труднощів у розвитку;
- розвивального – оптимізація, стимулювання, збагачення змісту розвитку;

2. *Системності корекційних, профілактичних і розвивальних задач*: методика дає можливість спрямувати роботу на корекцію відхилень в розвитку, на їхнє попередження, але і на створення сприятливих умов для найповнішої реалізації потенційних можливостей гармонійного розвитку особистості.

3. *Пріоритетності корекції порушень*: методика дозволяє побудувати корекційну роботу по принципу каузального типу – усунення причин труднощів і відхилень у розвитку.

4. *Діяльнісний принцип корекції*: дає можливість визначити тактику проведення корекційної роботи через організацію активної діяльності, у ході якої створюється необхідна основа для позитивних зрушень у розвитку особистості.

5. *Урахування вікових, психологічних й індивідуальних особливостей*: можливість узгодження вимоги відповідності психічного й особистісного розвитку відповідно віковій нормі і визнання факту унікальності і неповторності конкретної особистості.

6. *Комплексності методів психологічного впливу*: дає можливість використання всього розмаїття методів, технік і прийомів з арсеналу практичної психології. Активного залучення найближчого соціального оточення до участі в корекційній роботі.

7. *Опори на різні рівні організації психічних процесів*: дає можливість спираючись на більш розвинуті психічні процеси і використання методів корекції, що активізують інтелектуальний і перцептивний розвиток.

8. *Програмованого навчання*: дає можливість скласти ряду послідовних операцій, виконання яких необхідно здійснювати спочатку з фахівцем, а потім самостійно, що приводить до формування необхідних умінь і дій.

9. *Зростання складності*: дає можливість розробити завдання від простого до складного. Це дозволяє підтримувати інтерес до корекційної роботи і дає можливість відчувати радість подолання.

10. *Урахування обсягу і ступеня різноманітності матеріалу*: дає можливість переходити до нового матеріалу тільки після відносної

сформованості того чи іншого уміння. Урізноманітнювати матеріал і збільшувати його обсяг поступово.

11. *Урахування емоційного забарвлення матеріалу*: дає можливість розробити ігри, заняття, вправи, які будуть створювати сприятливе емоційне тло, стимулювали позитивні емоції.

Саме ця єдність перерахованих принципів може забезпечити успіх і ефективність корекційно-розвивальної роботи та дає можливість коригувати та поліпшувати зорове сприймання та реалізовувати наступні корекційно-розвивальні завдання:

1. Формування зв'язного мовлення.
2. Формування граматичних категорій.
3. Формування фонематичного сприйняття.
4. Розвиток навички читання.
5. Деференціація звуків у слова.
6. Автоматизація звуків у словах.
7. Подолання дисграфії.
8. Формування графо-моторних навичок.
9. Розвиток сенсорних навичок.
10. Збагачення словника.

Для здійснення корекційних впливів методика «Таблиці Поппельрейтера» дає змогу створення і реалізації певної моделі корекції: загальної, типової, індивідуальної.

Загальна модель корекції – система умов оптимального вікового розвитку особистості в цілому – передбачає розширення, поглиблення, уточнення уявлень про навколишній світ, про людей, суспільні події, про зв'язки і відносини між ними; використання різних видів діяльності для розвитку мислення, що аналізує сприйняття, спостережливості тощо; такий характер проведення занять, що щадить, враховує стан здоров'я (особливо у осіб, які пережили посттравматичний стрес, які перебувають у несприятливих умовах розвитку). Необхідно оптимально розподіляти навантаження упродовж заняття, дня, тижня, року, вести контроль та облік стану людини.

Типова модель корекції базується на організації практичних дій на різних основах. Спрямована на оволодіння різними компонентами дій і поетапне формування різних дій.

Індивідуальна модель корекції містить у собі визначення індивідуальної характеристики психічного розвитку, інтересів, навчання, проблем; виявлення ведучих видів діяльності, особливостей функціонування мислення, визначення рівня розвитку різних дій; складання програми індивідуального розвитку з опорою на більш сформовані сторони, дії ведучої системи для здійснення переносу отриманих знань у нові види діяльності та сфери життя.

Також використання таблиць Поппельрейтера вимагає від виконавця певного рівня спостережливості:

- не тільки дивитися, а й придивлятися;
- не тільки слухати, а й прислухатися;
- помічати не лише яскраве, велике, рухливе, а й малопомітне;
- спостерігати одне й те саме у різних умовах.

Тому **перспективою наших подальших досліджень** вбачаємо в активному використуванні зазначеної таблиці у ігровій формі для закріплення узагальнюючого поняття, сприяння розвитку сенсорних навичок (форми, величини, кольору), формування фонематичного сприймання, граматичної категорії, проведенню диференціації, а також розвивати зв'язне мовлення.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] С. П. Щерба, В. К. Щедрін, і О. А. Заглада, *Філософія: навч. посіб.* Київ, Україна: МАУП, 2004, 216 с.
- [2] В. С. Лозниця, *Основи психології та педагогіки: навч. посіб.* Київ, Україна: КНЕУ, 2001, 288 с.
- [3] И. М. Сеченов, *Избранные произведения: Физиология и психология*, Т. 1. Х. С. Коштоянец, Ред. и послесл. Москва, Россия: Изд-во Академии Наук СССР, 1952, 774 с.
- [4] И. П. Павлов *Мозг и психика*. М. Г. Ярошевский, Ред. Москва, Россия: Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996, 320 с.
- [5] Е. Ю. Балашова, М. С. Ковязина, *Нейропсихологическая диагностика в вопросах и ответах: учебник*. Москва, Россия: Генезис, 2012, 240 с.
- [6] О. М. Степанов, М. М. Фіцула, *Основи психології і педагогіки*. Київ, Україна: Академвидав., 2006, 520 с.
- [7] І. Кант, *Критика чистого розуму*. І. Бурковський; пер. з нім. та приміт. Київ, Україна: Юніверс, 2000, 504 с.

USE MODIFIED POPPELLER'S TABLES AS ONE OF THE INNOVATIVE CORRECTION WORKING METHODS

Kateryna Kolos,

Doctor of Pedagogical Sciences (IT in Education), Professor
Zhytomyr Polytechnic State University, Department of Computer Sciences.
Zhytomyr, Ukraine.

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1038-8569>
kolos@ztu.edu.ua

Elena Demianchuk,

Candidate of pedagogical sciences, Senior Lecturer in Psychology
Municipal Institution «Zhytomyr Regional Institute
Postgraduate Teacher Education», Zhytomyr Regional Council.
Zhytomyr, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1845-9664>
demya.olena@gmail.com

Abstract. This article describes the psychological aspect of visual gnosis, the formation and development of higher mental processes, and the syndromes of disorders of these processes. Theoretical aspects and technologies of correction-developmental training in modern science are analyzed and effective ways of improving the process of learning and correction of personality with disorders of psychophysical and speech development are determined. The psychological aspect of visual gnosis, formation and development of higher mental processes, and syndromes of disorders of these processes are revealed. The advantages common to the Poppeliter's «Noisy Figures» technique for diagnostic, correction-developmental and preventive correction-development work are considered. The content and content of this process are outlined. The use of modified Poppeliter tables in the practical activity of general, special educational, rehabilitation establishments of corrective-developmental training for persons with disorders of cognitive functions and psycho-emotional disorders, with the help of. The principles underlying the development of a diagnostic technique that performs a therapeutic function are identified and described: the unity of diagnosis and correction; systematic corrective, preventive and developmental tasks; priority of correction of violations; the activity principle of correction; taking into account age, psychological and individual characteristics; complexity of methods of psychological influence; support at different levels of organization of mental processes; programmed learning of increasing complexity; taking into account the volume and extent of material diversity; taking into account the emotional color of the material.

Keywords: psycho-correction work; visual agnosia; diagnostics; correction and development; preventive corrective-development work; psychophysical and speech development.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДИФИЦИРОВАННЫХ ТАБЛИЦ ПОППЕЛЬРЕЙТЕРА КАК ОДИН ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ

Колос Екатерина Ростиславовна,

доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры компьютерных наук,
Государственного университета «Житомирская политехника».

Житомир, Украина.

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-1038-8569>

kolos@ztu.edu.ua

Демьянчук Елена Алексеевна,

кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры психологии

Комунальное заведение «Житомирский областной институт

последипломного педагогического образования»,

Житомирского областного совета.

Житомир, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1845-9664>

demya.olena@gmail.com

Аннотация. В этой статье раскрыто психологический аспект зрительного гнозиса, формирование и развитие высших психических процессов, и синдромы нарушений этих процессов. Проанализированы разработанные теоретические аспекты и технологии коррекционно-развивающего обучения в современной науке и определены эффективные пути совершенствования процесса обучения и коррекции личности с нарушениями психофизического и речевого развития. Раскрыто психологический аспект зрительного гнозиса, формирования и развития высших психических процессов, и синдромы нарушений этих процессов. Рассмотрены преимущества, общие для диагностической, коррекционно-развивающей и предупредительной коррекционно-развивающей работы, которые дает методика «Зашумленные фигуры» Поппельрейтера. Определены контент и содержание данного процесса. Проанализированы и рекомендовано на основе методики «Опыты Поппельрейтера» использования модифицированных таблиц Поппельрейтера в практической деятельности общеобразовательных, специальных учебных, реабилитационных учреждениях коррекционно-развивающего обучения для лиц с нарушениями когнитивных функций и психомоторных качеств, с учетом объективных

параметров зрительного гнозиса. Определены и описаны принципы, положенные в основу разработки диагностической методики, выполняет терапевтическую функцию: единства диагностики и коррекции системности коррекционных, профилактических и развивающих задач; приоритетности коррекции нарушений; деятельностный принцип коррекции учета возрастных, психологических и индивидуальных особенностей; комплексности методов психологического воздействия; опоры на разные уровни организации психических процессов; программированного обучения роста сложности; учета объема и степени разнообразия материала; учета эмоциональной окраски материала.

Ключевые слова: психокоррекционная работа; зрительная агнозия; диагностика; коррекционно-развивающая; предупредительно коррекционно-развивающая работа; психофизическое и речевое развитие.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] S. P. Shcherba, V. K. Shchedrin, and O. A. Zahlada, Philosophy: a textbook. Kyiv, Ukraine: MAUP, 2004, 216 p.
- [2] V. S. Loznytsia, Fundamentals of Psychology and Pedagogy: a textbook. Kiev, Ukraine: KNEU, 2001, 288 p.
- [3] I. M. Sechenov, Selected Works: Physiology and Psychology, Vol. 1. H. S. Koshtoyanec, Ed. and afterwards. Moscow, Russia: Publisher of the USSR Academy of Sciences, 1952, 774 p.
- [4] I. P. Pavlov, Brain and Psyche. M. G. Yaroshevskij, Ed. Moscow, Russia: Institute of Practical Psychology; Voronezh: MODEC NGO, 1996, 320 p.
- [5] E. Yu. Balashova, M. S. Kovyazina, Neuropsychological diagnostics in questions and answers: a textbook. Moscow, Russia: Genezis, 2012, 240 p.
- [6] O. M. Stepanov, M. M. Fitsula, Fundamentals of Psychology and Pedagogy. Kyiv, Ukraine: Akademydav, 2006, 520 p.
- [7] I. Kant, Critique of Pure Reason. I. Burkovskiy, translated from German and note. Kyiv, Ukraine: University, 2000, 504 p.

*Стаття надійшла до редакції
06 квітня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-81-97](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-81-97)
УДК 159.922.6

Папуша Владислав В'ячеславович,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки,
психології та корекційної освіти Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти.

Рівне, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7972-2465>

Vlad.P@i.ua

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЕПАРАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Процес психологічної сепарації відбувається протягом всього життєвого шляху особистості і є надзвичайно важливим компонентом розвитку кожної людини. Психологічна сепарація в контексті даного дослідження розглядається не стільки як відокремлення, відособлення від людей, скільки процес розвитку суб'єктності, становлення своєї самобутності в тісній взаємодії з іншими людьми. Основу суб'єктного розуміння особистості складає твердження, що людина є активним творцем власної психічної реальності. Особлива увага приділяється аналізу ключових характеристик, механізмів, детермінант суб'єктності. Проблеми психологічної сепарації і суб'єктності належать до однієї сфери дослідження, відтак можливі смислові перетини у розумінні етапів розвитку суб'єктності і сепарації особистості. Особливий акцент робиться на тому, що кожна людина приходить у світ як потенційний суб'єкт, яка протягом суспільного життя покликана актуалізувати всю закладену в неї суб'єктну силу, долаючи «об'єктність», тобто її тотальну залежність від зовнішніх умов, обставин, людей. Здійснено осмислення основних стадій розвитку суб'єктності крізь призму психологічної сепарації особистості. Виявлено, що здатність сформувати свій погляд на ситуацію, вміння аргументувати свою позицію, здатність не погоджуватися із нав'язаною думкою є основними зовнішніми проявами внутрішньої сепарації особистості. Стадія суперечливої суб'єктності висвічує складність процесу сепарації підлітка. Основним надбанням на стадії повноцінної суб'єктності є здатність особистості самостійно долати життєві труднощі, регулювати свої відносини із близькими, жити в гармонії з ними без взаємних образ і напруження. На стадіях повноцінної та втіленої суб'єктності, відбувається актуалізація особистісного потенціалу. Автономність та самостійність досягається за рахунок

формування власної індивідуальності в процесі спілкування із значущими іншими. На стадії суб'єктності, що згасає загострюються проблеми внутрішньої сепарації, що мають прояв у дедиференціації і дезінтеграції. Показано, що розвиток суб'єктності є одним з факторів внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості.

Ключові слова: психологічна сепарація; автономія; самостійність; незалежність; суб'єктність; самодетермінація.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Розвиток суспільства на сучасному етапі цивілізаційних змін висуває нові вимоги до підростаючого покоління, сьогодні особливо цінуються незалежність, самодостатність особистості, постійний саморозвиток, здатність до самостійної постановки життєвих цілей. Разом з тим, аналіз емпіричних розвідок [1]–[3] дає підстави для твердження, що низький рівень зрілості як у фізіологічному, так і в психологічному, соціальному та духовному розумінні стає характерною рисою соціально-психологічного портрету підростаючого покоління.

У цьому контексті особливо значення набуває з'ясування детермінації зовнішньої і внутрішньої сепарації особистості. Процес психологічної сепарації відбувається протягом всього життєвого шляху особистості і є надзвичайно важливим компонентом розвитку кожної людини.

Психологічна сепарація як процес трансформації взаємовідносин між обопільно значущими особистостями в бік більшої рівності, паритетності, динамічної рівноваги суперечливої тенденції «давати-брати», що задовольняє потребу у справедливості, зумовлює не лише досягнення ними автономії в когнітивній, афективній і конативній сферах, але й зміну самосвідомості.

Це відбувається завдяки активно-вибірковому характеру відносин особистості з навколишнім світом. Лише суб'єкт здатен усвідомлювати причини власних бажань, намірів і вчинків, здійснювати рефлексивний аналіз діяльності в контексті різних життєвих ситуацій, формулювати чіткі цілі. Суб'єкт є інтегруючою, централізуючою та координуючою «інстанцією» життєдіяльності. Ставши суб'єктом, особистість виробляє індивідуальний спосіб організації життєдіяльності. Цей спосіб дозволяє усвідомлювати свої проблеми, проявляти активність і ініціативу по відношенню до подій внутрішнього світу, оцінювати якість та трансформацію внутрішнього досвіду, усвідомлювати як власні психологічні кордони, так і кордони інших людей. Усвідомлення кордонів дозволяє збагнути, що є Я і не – Я, сприяє самоствердженню і самореалізації, продуктивнішій адаптації, що в цілому зумовлює спочатку внутрішню (зміну ментальних і афективних установок), а

згодом і зовнішню сепарацію (зміну моделей поведінки) по відношенню до значущого об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до феномену психологічної сепарації знаходив своє відображення у працях З. Фройда [4], М. Малер [5], М. Кляйн [6], Дж. Боулбі [7], Н. Каліної [8] та ін. Існує декілька підходів в тлумаченні явища психологічної сепарації. Зокрема, в психоаналітичному сенсі сепарація репрезентує собою інтрапсихічний процес, що входить у структуру сепарації-індивідуації, завдяки якому індивід формує у себе відчуття самостійної і незалежної від об'єкта цілісності. Власне поняття сепарації-індивідуації вперше науковий обіг ввела Маргарет Малер [5]. Процес сепарації дослідниця розуміла як усвідомлення та психічну інтеграцію дитиною факту власної тілесної та психічної окремоті від матері після поступового послаблення відчуття єдності та злиття [5, с. 51]. Представники теорії прив'язаності (Дж. Боулбі) розглядають її як інтрапсихічний процес дорослішання. В межах системної сімейної теорії успішна сепарація є здатністю особистості знайти баланс між психологічним злиттям з батьками та повною ізоляцією від них [7].

Сформовані вітчизняні і зарубіжні концепції сепарації-індивідуації підкреслюють важливість позиції батька, матері, однолітків в процесі розвитку інтегрованої ідентичності і почуття автономності. Результати дослідження вікових особливостей процесу сепарації у дитинстві, підлітковому віці, юності і у період дорослості подані у роботах [8]–[13]. Виявлено, що найбільш інтенсивно процеси суверенності відбуваються в дошкільному і підлітковому віці. Пріоритетним напрямом досліджень залишається аналіз соціально-психологічної структури, функцій, критеріїв та типів батьківсько-дитячих відносин у зв'язку із сепараційними перетвореннями в сім'ї [10].

Аналіз показав, що як у психологічній практиці, так і в емпіричних дослідженнях, існує інтерес до внутрішніх передумов, факторів, чинників, що сприяють чи, навпаки, перешкоджають розвитку автономного, диференційованого «Я» особистості.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета роботи полягала у спробі з'ясувати роль та місце суб'єктності у процесі психологічної сепарації особистості.

Відповідно до зазначеної мети, у статті поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити порівняльний аналіз різних психологічних підходів щодо розуміння феномену суб'єктності.

2. Теоретично обґрунтувати вплив суб'єктності на перебіг процесу внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Проблема сепарації виникає в житті цілком закономірно як реакція на порушення своєї суверенності, як потреба у відновленні і збереженні її.

Нині в переважній більшості наукових публікацій термін сепарації розглядається як цілком суголосний з процесами відокремлення, усамітнення, розриву. В якості предмету розгляду прихильники цього напряму зазвичай обирають такі явища, як неповна сім'я, розлучення, депривація.

Втім існують і інші погляди на предмет, а відповідно й проблему психологічної сепарації. Так, Н. Харламенкова, О. Кумикова, А. Рубченко на підставі історико-психологічного аналізу спеціальної літератури, сформулювали власне розуміння сепарації як перманентного процесу, що пронизує все життя людини та спрямований на постійне вдосконалення себе, на пошук й шлях до себе в системі відносин із іншою людиною, іншими людьми і світом в цілому [13].

Результатом вдалої сепарації, на думку Р. Vlos, стає набуття дитиною автономії, основними психічними ознаками котрої є послаблення залежності «Я» дитини від «Я» батьків, втрата Едипальним Супер Его ригідності та влади, розвиток Я-ідеалу [14, с. 736].

До визначальних умов внутрішньої та зовнішньої сепарації в дитинстві зараховують: надійну прихильність, фізичну і емоційну близькість із батьками; відсутність травм або їх правильну символізацію; повну і повноцінно функціонуючу сім'ю [10].

Ряд дослідників [6], [8], [12] серед основних причин неконструктивної сепарації називають недостатній рівень рефлексії батьками індивідуальних психологічних характеристик дитини, невизнання її індивідуальної автономії, нездатність сприймати дитину в якості психологічно окремої від себе особистості. Слушною є думка Т. Ситько, щодо орієнтиру у побудові відносин з дорослою дитиною. Таким орієнтиром для батьків виступає ідеальний образ, для якого характерні відмова від контролю і узгодженість всіх компонентів відносин (розуміння, переживання і поведінки), що створює відчуття особистісної цілісності і природності проявів. Для батька «ідеал» – соціальний стереотип наставника, мудрої людини і порадника у відповідальних справах, а для матері – повна інформованість і активна участь у житті дитини в формі співробітництва [10].

Модель феномену психологічної сепарації особистості представлена в роботі А. Дитюк. Запропонована структура представляє собою триумвірат когнітивно-поведінкового, емоційного та комунікативного компонентів. Перший включає в себе формування особистісної ідентичності і автономії,

атитюдної та функціональної незалежності. Емоційний компонент сепарації представлений процесом подолання сепараційної тривоги, провини за відділення і надмірну незалежність від схвалення і підтримки, а також здатністю відчувати себе безпечно в близькості з іншими. Комунікативним компонентом психологічної сепарації є трансформація відносин в якісно нові, де кожен з сепарантів сприймає іншого як відмінного від себе і приймає ці відмінності, що дозволяє зберегти видозмінений емоційний зв'язок з іншим, не розриваючи його [9].

Певну евристичну цінність має спроба Н. Харламенкової, О. Кумикової, А. Рубченко обґрунтувати умови розвитку конструктивної сепарації. Перша умова – це відчуття власної самості, тобто наявність почуттів, пов'язаних із нею; друга умова – це розуміння своєї самості, тобто уміння недвозначно і послідовно розповідати про себе; і третя умова – це реалізація своєї самості, тобто здатність бути самим собою, відстоювати свої погляди і висловлювати свою позицію відносно ключових життєвих питань [13]. Інтегруючи ці погляди, психологічну сепарацію в контексті даного дослідження будемо розуміти не стільки як відокремлення, відособлення від людей, скільки процес розвитку власної самостійності, незалежності, автономності, становлення своєї самотності в тісній взаємодії з іншими людьми.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі вивчення проблеми психологічної сепарації були застосовані теоретичні методи дослідження – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукових фактів, пов'язаних з предметом дослідження та їхня систематизація. Аналіз і синтез – протилежні по суті методи в науковому пізнанні виступають у поєднанні, утворюючи аналітико-синтетичний метод пізнання. В роботі також використано метод моделювання, спрямований на створення моделі аналізу психологічної сепарації особистості, що відображає її істотні аспекти, властивості, рушійні сили й фактори.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Автори відомих теорій психологічної сепарації, пов'язують її конструктивний перебіг, з розвитком суб'єктності.

Важливість наукового пізнання психологічних особливостей людини як носія активності та самодетермінації підкреслювалося неодноразово. Роботи С. Рубінштейна [15], в яких підхід до побудови методологічних засад психології починається з аналізу категорії «діяльності» і закінчується постановкою проблеми людини є фундаментальними. Видатний учений виступав проти відособлення суб'єкта від діяльності, проти розуміння їх

взаємозв'язку як суто зовнішнього. Принциповою є думка автора про те, що людина як суб'єкт відіграє ключову роль у системі різноманітних суспільних відносин, оскільки є їх реальним носієм. Основу суб'єктного розуміння особистості складає твердження, що людина є активним творцем власної психічної реальності. Це відбувається завдяки активно-вибірковому характеру відносин особистості з навколишнім світом. Таким чином, суб'єкта характеризує, за С. Рубінштейном, якісно своєрідний спосіб самоорганізації, саморегуляції, узгодження зовнішніх і внутрішніх умов активності. Етапи життя, їх зміст, життєві події розглядалися дослідником як залежні від людини [15].

Життєвий шлях особистості детермінований самою особистістю, з одного боку, і об'єктивними умовами, вимогами, подіями, обставинами, епохою, до якої вона належить, з іншої. Ці детермінанти ніколи не збігаються одна з другою. Тому якості особистості як суб'єкта життєвого шляху виявляються в способі вирішення протиріч, без цієї здатності особистість не стає або втрачає статус суб'єкта. Суб'єкт, за визначенням К. Абульханової-Славської, це гармонічна особистість, яка сама себе реалізовує і досягає вершини в ієрархічному розвитку [16].

Узагальнення виокремлених різними авторами [15]–[23] первинних елементів структури суб'єктності, дозволяє до найбільш важливих її атрибутивних характеристик зарахувати такі: активність, креативність, цілісність, самосвідомість, усвідомлення власної унікальності, автономність, незалежність від інших, розуміння та прийняття іншого, нонконформізм.

Дослідники, котрі працюють в межах суб'єктно-діяльнісного підходу намагаються виокремити внутрішні детермінанти, що роблять людину автономною, незалежною, здатною до вільного вибору свого шляху і активного перетворення дійсності.

Так, В. Роменець вбачав онтологічний зріз особистості у вчинках через які людина творить соціальну дійсність і себе в ній. На його думку, усі вчинки певним чином вміщуються в особистості, відтворюють її усвідомлювані погляди, несвідомі імпульси, радощі й страждання. Головне життєве завдання особистості може бути вирішене лише завдяки послідовній низці вчинків, фінал кожного з яких є дебютом наступного, оскільки вчинок, розв'язуючи проблеми одного рівня, водночас відкриває нові, ще складніші [17].

Квінтесенцію континуально-генетичної концепції психічного А. Брушлінського складають два основні парадигмальні положення. Щонайперше, поняття суб'єкта автор пов'язує із специфічним способом організації, де під організацією розуміє, вищу системну цілісність усіх його складних і суперечливих якостей. Другою характерною

особливістю суб'єкта є те, що, його сутність пов'язана не тільки з гармонією, впорядкованістю, цілісністю, але й вирішенням суперечностей та невідповідностей, які об'єктивно існують в житті та діяльності. Завданням суб'єкта стає приведення у відповідність своїх можливостей і обмежень до вимог й умов, вирішення суперечностей між своєю системою організації і системою життєорганізації. Ця проблема має справу з комплексним простором функціонування людини, що складається з природних, психічних, особистісних умов її функціонування, з одного боку, соціальних умов з другого, і способів організації життєдіяльності як праці, професії, своєї справи – із третього. Відтак суб'єкт завжди нерозривно пов'язаний із іншими людьми, але в той же час, він внутрішньо незалежний, автономний, суверенний, несе інтегративну функцію людини як діяча [18].

Найбільш послідовного втілення суб'єктний підхід набув в працях В. Татенко [19]. Дослідник виокремлює шість взаємопов'язаних мотиваційно-операційних механізмів суб'єктності: 1) самопокладання свого психічного розвитку і себе як регулятора цього процесу; 2) вибору, знаходження, продукування психологічних засобів, необхідних для досягнення поставленої мети; 3) прийняття рішень з приводу того, коли і за яких умов поставлена мета може бути досягнута вибраними засобами максимальною мірою; 4) виконання прийнятих рішень; 5) оцінки результатів виконання, аналізу причин успіху-невдачі; 6) накопичення індивідуального досвіду, фіксації результатів і способів розвитку психіки і суб'єктних якостей.

Суб'єктна природа людини, на думку І. Якиманської, полягає в здатності змінювати довколишнє середовище і самого себе, вимірювати й оцінювати результати цих змін і висловлювати те, що відбувається за допомогою мови. Суб'єктність виникає на певному рівні розвитку особистості і репрезентує її якості. Поняття суб'єктності потенційно містить у собі всю сукупність проявів людської психології і являє собою особливого роду цінність. Суб'єктність як властивість особистості стверджується смисловим змістом, через те, що вона не існує поза особистістю. Особистість іманентно вміщує у собі суб'єктність [20].

Ведучи мову про суб'єкта в різних психологічних школах, дослідники використовують для його характеристики близькі за змістом терміни: «ініціюючий початок», «ініціатор власної активності», «діяч» тощо, які об'єднуються поняттям «самодетермінації», що виступає фактично генеральною властивістю індивідуального суб'єкта. Людину ідентифікують як автономну, якщо вона діє як суб'єкт, глибинно відчуває власну самість. Бути автономною означає бути самоініційованою, самодетермінованою, на відміну від ситуацій примусу і спокусу, що йдуть ззовні.

Одним із перших етапів становлення автономії людини є внутрішня незалежність особистості, що вміщує окрім особистісної відповідальності, самопізнання, самодостатності, ще й саморегуляцію і рефлексію з акцентом на уміння диференціювати когнітивні, афективні елементи свідомості як «ті, що належать Я», «ті, що належать «Іншому»», «ті, що належать Ми = Я + Інший», що дозволяє здійснювати усвідомлений самотійний вибір [21]. Дослідження О. Кумикової виявило, що в цілому у дорослих людей внутрішня незалежність особистості пов'язана із зрілістю особистісної ідентичності, вільною реалізацією потреби в автономії, активністю життєвої позиції, актуалізацією потенціалу. Ці результати є вкрай важливими для розуміння особливостей сепарації в період дорослості.

Проблеми психологічної сепарації і суб'єктності належать до однієї сфери дослідження, відтак можливі смислові перетини у розумінні етапів розвитку суб'єктності і сепарації особистості. На думку, С. Нартової-Бочавер, суб'єктність народжується на стику взаємодії із світом, «прикордонна лінія засвідчує, де закінчується Я і починається хтось інший». Кордон між змістом Я і не-Я підтримує самототожність особистості і дозволяє суб'єкту активно обирати способи самовираження, самоактуалізації на основі знань про себе. Автономність і суверенність психологічного простору віддзеркалюють знання суб'єкта про власні психологічні кордони, потреби, можливості, підтримують ідентичність як прояв індивідуальності особистості, а відтак є інструментом особистісної персоналізації, саморозвитку та самоактуалізації [22].

Суб'єктогенез людини, процес розвитку й трансформації відносин зі значущими іншими, що є вкрай важливими для проблеми психологічної сепарації, розкривається в роботі В. Селіванова [23]. Стисло охарактеризуємо виділені автором стадії розвитку суб'єктності.

1. Передсуб'єктна (від 0 до 1 року). Розвиток дитини на цьому етапі характеризується низьким рівнем самодостатності та неспроможністю самотійно здійснювати більшість форм поведінки і психічної активності. На цій стадії формуються деякі інтегративні уявлення (мультипрезентації) про фізичний світ, а також відбувається процес взаємопроникнення фізичного й інтерперсонального Я, утворення тріад «Я – Інша людина – Об'єкт».

2. Стадія аморфної суб'єктності (від 1 року до 3–4 років). На цьому етапі онтогенеза синтез суб'єктності відбувається насамперед на тлі і в процесі взаємодії та спілкування із іншими людьми, до завершення етапу відбувається виділення себе з оточення, поява пізнавального ставлення до дійсності, а отже суб'єкта як такого. Утвердження суб'єктності тут виявляється у переході від реактивних способів формування і накопичення досвіду існування до все більш самотійного і довільного оперування індивідом власним психічним матеріалом.

3. Стадія парціальної суб'єктності (від 4 до 6 років), де основним для дитини стає освоєння суспільного вчинку, суспільного способу дії. Діти вже здатні до самостійного здійснення окремих видів діяльності (повністю або частково), оволодівають саморегуляцією. Реалізація різних способів стосунків із соціальною дійсністю й іншими людьми здійснюється через гру. У вільному, спонтанному і водночас винахідливому оперуванні образами та уявленнями дитина намагається вийти за межі суперечності «бути» і «мати» у простір творення того, що «не було» і чого «не мав».

4. Стадія пізнавальної суб'єктності (від 6 до 12 років). Інтереси дитини скеровані, насамперед, на пізнання навколишнього світу і себе в цьому світі. Основним суб'єктним новоутворенням на цій стадії можна вважати психологічну спроможність дитини до довільної актуалізації свого психічного досвіду. Ставлення до подій і людей у цілому детерміновані знанням про них. Власний психічний світ ще недостатньо диференційований, саморегуляція психічної активності здійснюється неусвідомлено, напівавтоматично.

5. Стадія суперечливої суб'єктності (від 12 до 17 років). В період пубертату найбільш гостро відчувається потреба підлітка в руйнації батьківських ідентифікацій, зміцненні власної індивідуальності, підкресленні самостійності, незалежності, автономності. Підліткова автономність має прояв в демонстрації дорослості при недостатньо розвинутій незалежності особистості. Інтерес зосереджений на власній потребово-мотиваційній сфері та фізіологічних змінах в організмі. Відносна самодостатність, самостійність поєднані із залежністю від оточення й орієнтацією на інших.

6. Стадія особистісної суб'єктності (від 17–18 до 25 років). Початок набуття зрілості та суб'єктних характеристик. Орієнтація на власний духовний, особистісний розвиток. Для суб'єкта на цьому етапі першорядного значення набуває його свідомість (світогляд, смислова система і ставлення до праці, інших людей). Це початок становлення суб'єкта в сексуальних, сімейних відносинах. Людина як суб'єкт професійної діяльності тільки починає формуватися, а як суб'єкт психічної активності досягає вершини.

7. Стадія повноцінної суб'єктності (від 25 до 50 років). Етап повноліття у цьому сенсі також означає завершення психічного розвитку і розвитку суб'єктності. Розвиваються здатність до саморегуляції власних психічних функцій, процесів, потреб, а також досягнення високих результатів у пізнавальному освоєнні світу.

8. Стадія втіленої суб'єктності (від 50 до 60 років). Ця стадія не лише час акме людини, але також стадія глибинних криз розвитку особистості. Часто прослідковується нереалізованість замислів і життєвої програми.

Відбувається досягнення найвищих результатів у вихованні підростаючого покоління, завдяки узагальненню власного ментального досвіду, досягаються найвищі результати в теоретичному освоєнні світу, соціальних і міжперсональних відносинах.

9. Стадія суб'єктності, що згасає (або інволюції суб'єктності) (від 60 до 75 років і більше). Основною особливістю психічного функціонування у цей віковий період виступає зниження суб'єктних проявів, індивід починає незворотно «поступатися позиціями» як фізична, біологічна, психічна і соціальна істота. Відбувається значне зниження суб'єктності в професійній і сексуальній сферах. Завершення життєвого циклу особистості пов'язане з повною втратою нею властивостей індивідуального суб'єкта, що, однак, закарбовуються у свідомості та бутті інших людей.

Підсумовуючи можна зазначити, що перші чотири стадії розвитку суб'єктності закладають основи для активного засвоєння дитиною правил дорослого життя, які послуговують орієнтирами у виборі соціально-схвалених способів взаємодії. Здатність сформулювати свою точку зору на ситуацію, вміння аргументувати свою позицію, здатність не погоджуватися із нав'язаною думкою є основними зовнішніми проявами внутрішньої сепарації особистості. П'ята стадія розвитку суб'єктності висвічує складність процесу сепарації підлітка, який інтеріоризує потенціал сепарації дорослої людини, тобто ті варіанти розвитку автономності, які будуть характерні на наступних етапах життєвого шляху. На шостій стадії розвитку суб'єктності, процес психологічної сепарації пов'язаний із умінням особистості самостійно долати життєві труднощі, регулювати свої відносини із близькими, жити в гармонії з ними без взаємних образ і напруження. На стадіях повноцінної та втіленої суб'єктності, відбувається актуалізація особистісного потенціалу, що може з одного боку виступати критерієм успішності процесу сепарації, а з іншого – критерієм психічного здоров'я, психологічного благополуччя. Автономність та самостійність досягається за рахунок формування власної індивідуальності в процесі спілкування із значущими іншими. В той же час низький рівень повноцінної та втіленої суб'єктності можна вважати індикатором потреби в психологічній допомозі, про що свідчить психотерапевтична практика. На стадії суб'єктності, що згасає загострюються проблеми внутрішньої сепарації, що мають прояв у дедиференціації і дезінтеграції. На цій стадії можуть мати місце дві стійкі тенденції: 1) ототожнення, що не дозволяє розділити Я і внутрішні об'єкти, розділити Я в минулому, майбутньому і Я в теперішньому; 2) розототожнення, що створює умови для внутрішньоособистісних конфліктів [13].

Отже, можна стверджувати, що саме розвиток суб'єктності є одним з факторів внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості. Розвинута суб'єктність уможливорює набуття індивідуального стилю поведінки, маркерування та захист своїх кордонів, підтримку рівноправних відносин, самовизначення, рефлексивне осмислення і відокремлення власних почуттів і думок від почуттів і думок інших людей, забезпечує незалежність у прийнятті рішень.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Кожна людина приходить у світ як потенційний суб'єкт і протягом суспільного життя покликана актуалізувати всю закладену в ній суб'єктну силу, долаючи «об'єктність», тобто її тотальну залежність від зовнішніх умов, обставин, людей. Визначальним фактором внутрішньої незалежності, автономності, самостійності людини є її повноцінна та втілена суб'єктність, яка забезпечує можливість побудови продуктивних взаємовідносин і перетворювальної діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Психологічна сепарація проблема доволі перспективна. Найбільш цікавим, з нашої точки зору, є виявлення особливостей впливу внутрішньої сепарації на перебіг та характер сепарації зовнішньої на стадії суб'єктності, що згасає.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Э. В. Королева, Н. Г. Ивельская, А. Л. Чернышова, «Социальный инфантилизм среди студентов высших учебных заведений: выдуманная или реальная проблема?», *Современные проблемы науки и образования*, № 3, 2017. Доступно: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=26409>
- [2] В. М. Гребенникова, А. И. Щербина, «Инфантилизация молодежи как актуальная проблема социально-психологической безопасности государства», *Концепт: науч.-метод. электрон. журнал*, Т. 24, с. 52–56, 2016. Доступно: <http://e-koncept.ru/2016/56412.htm>.
- [3] Н. А. Жесткова «Методологические подходы к исследованию социальной зрелости и социального инфантилизма личности», *Вестник Пермского университета*, № 2, с. 4–6, 2013.
- [4] З. Фрейд, *Печаль и меланхолия*. Санкт-Петербург, Россия: Алетейя, 1998, с. 211–231.
- [5] M. Mahler, F. Pine, A. Bergman, *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. New York, USA: Basic Books, 1975, 307 p.

- [6] М. Кляйн, С. Айзекс, Д. Райвери, П. Хайманн, *Развитие в психоанализе*. Москва, Россия: Академ. проект, 2001, 512 с.
- [7] Д. Боулби, *Создание и разрушение эмоциональных связей*. Москва, Россия: Академ. проект, 2006.
- [8] Н. Ф. Калина, *Основы психоанализа*. Москва, Россия: Рефл-бук, Киев, Украина: Ваклер, 2001.
- [9] А. А. Дитюк, «Личностная идентичность и личностная автономия как когнитивно-поведенческий компонент психологической сепарации», *Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции*, Вып. 8, с. 52–54, 2015.
- [10] Т. И. Сытько, *Семейная сепарация: аспекты научного анализа: монография*; В. С. Агапова, Ред. Санкт-Петербург, Россия: Изд-во Пирожкова, 2013, 64 с.
- [11] J. A. Hoffman «Psychological separation of late adolescents from their parents», *Journal of Counseling Psychology*, № 31, p. 170–178, 1984.
- [12] А. Я. Варга, Т. С. Драбкина, *Системная семейная психотерапия: курс лекций*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2001.
- [13] Н. Е. Харламенкова, Е. В. Кумыкова, А. К. Рубченко, *Психологическая сепарация: подходы, проблемы, механизмы*. Москва, Россия: Изд-во «Институт психологии РАН», 2015, 367 с.
- [14] P. Blos, *The adolescent passage: development issues*. NY: Internat. Univ. Press, 1979, 521 p.
- [15] С. Л. Рубинштейн, *Человек и мир*. Москва, Россия: Наука, 1997, с. 113–129.
- [16] К. А. Абульханова-Славская, *О субъекте психической деятельности*. Москва, Россия: Наука, 1973, 287 с.
- [17] В. А. Роменець, *Психологія творчості*. Київ, Україна: Либідь, 2001, 288 с.
- [18] А. В. Брушлинский, *Субъект: мышление, учение, воображение: избр. психол. труды*. Москва, Россия: Изд-во ин-та практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996, 392 с.
- [19] В. А. Татенко, *Психология в субъектном измерении*. Киев, Украина: Изд. центр «Просвіта», 1996, 404 с.
- [20] И. С. Якиманская, *Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе*. Москва, Россия: Сентябрь, 2000, 176 с.
- [21] Е. В. Кумыкова, «Принцип субъекта как основа психологического подхода к проблеме автономности личности», *Психология человека в современном мире. Т. 1. Комплексный и системный подходы в исследованиях человека. Личность как субъект жизненного пути*; С. Л. Журавлев, В. А. Барабанщиков, М. И. Воловикова, Ред. Москва, Россия: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009, с. 210–212.

- [22] С. К. Нартова-Бочавер, *Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии*. Санкт-Петербург, Россия, 2008.
- [23] *Психология индивидуального и группового субъекта*; А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. Москва, Россия: Изд-во ПЕР СЭ, 2002, 368 с.

SUBJECTIVITY AS A FACTOR OF PSYCHOLOGICAL SEPARATION OF PERSONALITY

Vladyslav Papusha,

PhD, Senior teacher of department of Pedagogics,
Psychology and correction education,
Rivne Regional Institute of Postgraduate Teacher Education.
Rivne, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7972-2465>

Vlad.P@i.ua

Abstract. The process of psychological separation occurs throughout the life course of the individual and is an extremely important component of the development of each person. Psychological separation in the context of this study is considered as separation from people, but the process of development of subjectivity, the formation of their identity in close interaction with other people. The basis of subjective understanding of personality is the assertion that a person is an active creator of his own mental reality. Particular attention is paid to the analysis of key characteristics, mechanisms, determinants of subjectivity.

Problems of psychological separation and subjectivity belong to one area of research, so there are possible semantic intersections in understanding the stages of development of subjectivity and separation of personality. Special emphasis is placed on the fact that each person comes into the world as a potential subject, which during the social life is called to actualize all the subjective power embedded in it, overcoming «objectivity», ie its total dependence on external conditions, circumstances, people.

The basic stages of development of subjectivity through the prism of psychological separation of personality are made. The ability to form one's point of view on the situation, the ability to reason with one's position, the ability to disagree with a thought are the main external manifestations of the internal separation of the individual. The stage of contradictory personality highlights the complexity of the teenager's separation process. The main asset at the stage of full-fledged subjectivity is the ability of the individual to overcome life's difficulties independently, to regulate their relations with loved ones, to live in harmony with them without mutual

image and tension. In the stages of full and embodied subjectivity, the personal potential is updated. Autonomy and self-sufficiency are achieved through the formation of one's own personality in the process of communicating with significant others. At the stage of subjectivity, which is extinguished, there are exacerbated problems of internal separation that are manifested in dedifferentiation and disintegration. It is shown that the development of subjectivity is one of the factors of internal and external separation of personality.

Keywords: psychological separation; autonomy; self-sufficiency; independence; subjectivity; self-determination.

СУБЪЕКТНОСТЬ КАК ФАКТОР ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЕПАРАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Папуша Владислав Вячеславович,

кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и коррекционного образования Ровенского областного института последипломного педагогического образования.

Ровно, Украина.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7972-2465>

Vlad.P@i.ua

Аннотация. Процесс психологической сепарации происходит на протяжении всего жизненного пути личности и является чрезвычайно важным компонентом развития каждого человека. Психологическая сепарация в контексте данного исследования рассматривается не столько как отделение, обособление от людей, сколько процесс развития субъектности, становление своей самобытности в тесном взаимодействии с другими людьми. Основу субъектного понимания личности составляет утверждение, что человек является активным творцом собственной психической реальности. Особое внимание уделяется анализу ключевых характеристик, механизмов, детерминант субъектности.

Проблемы психологической сепарации и субъектности принадлежат к одной сфере исследования, поэтому возможны смысловые пересечения в понимании этапов развития субъектности и сепарации личности. Особый акцент делается на том, что каждый человек приходит в мир как потенциальный субъект, который в течение жизни призван актуализировать всю заложенную в нем субъектную силу, преодолеть «объектность», то есть его тотальную зависимость от внешних условий, обстоятельств, людей.

Осуществлено осмысление основных стадий развития субъектности сквозь призму психологической сепарации личности.

Выявлено, что способность сформировать свою точку зрения на ситуацию, умение аргументировать свою позицию, способность не соглашаться с навязанным мнением являются основными внешними проявлениями внутренней сепарации личности. Стадия противоречивой субъектности вскрывает всю сложность процесса сепарации подростка. Основными приобретениями на стадии полноценной субъектности являются способность личности самостоятельно преодолевать жизненные трудности, регулировать свои отношения с близкими, жить в гармонии с ними без взаимных обид и напряжения.

На стадиях полноценной и воплощенной субъектности, происходит актуализация личностного потенциала. Автономность и самостоятельность достигается за счет формирования собственной индивидуальности в процессе общения со значимыми другими. На стадии угасающей субъектности обостряются проблемы внутренней сепарации, проявляющиеся в дедифференциации и дезинтеграции.

Показано, что развитие субъектности является одним из факторов внутренней и внешней сепарации личности.

Ключевые слова: психологическая сепарация; автономия; самостоятельность; независимость; субъектность; самодетерминация.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] E. V. Koroleva, N. G. Ivel'skaya, A. L. Chernyshova, «Social'nyj infantilizm sredi studentov vysshih uchebnyh zavedenij: vydumannaya ili real'naya problema?», *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*, № 3, 2017. Dostupno: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=26409>
- [2] V. M. Grebennikova, A. I. SHCHerbina, «Infantilizaciya molodezhi kak aktual'naya problema social'no-psihologicheskoy bezopasnosti gosudarstva», *Koncept: nauch.-metod. elektron. zhurnal*, T. 24, s. 52–56, 2016. Dostupno: <http://e-koncept.ru/2016/56412.htm>.
- [3] N. A. ZHestkova «Metodologicheskie podhody k issledovaniyu social'noj zrelosti i social'nogo infantilizma lichnosti», *Vestnik Permskogo universiteta*, № 2, s. 4–6, 2013.
- [4] Z. Frejd, *Pechal' i melanholiya*. Sankt-Peterburg, Rossiya: Aletejya, 1998, s. 211–231.

- [5] M. Mahler, F. Pine, A. Bergman, The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation. New York, USA: Basic Books, 1975, 307 p.
- [6] M. Klyajn, S. Ajzekc, D. Rajveri, P. Hajmann, Razvitie v psihoanalize. Moskva, Rossiya: Akadem. proekt, 2001, 512 s.
- [7] D. Boulbi, Sozdanie i razrushenie emocional'nyh svyazej. Moskva, Rossiya: Akadem. proekt, 2006.
- [8] N. F. Kalina, Osnovy psihoanaliza. Moskva, Rossiya: Refl-buk, Kiev, Ukraina: Vakler, 2001.
- [9] A. A. Dityuk, «Lichnostnaya identichnost' i lichnostnaya avtonomiya kak kognitivno-povedencheskij komponent psihologicheskoy separacii», Sovremennye problemy psihologii sem'i: fenomeny, metody, koncepcii, Vyp. 8, s. 52–54, 2015.
- [10] T. I. Syt'ko, Semejnaya separaciya: aspekty nauchnogo analiza: monografiya; V. S. Agapova, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya: Izd-vo Pirozhkova, 2013, 64 s.
- [11] J. A. Hoffman «Psychological separation of late adolescents from their parents», Journal of Counseling Psychology, № 31, p. 170–178, 1984.
- [12] A. YA. Varga, T. S. Drabkina, Sistemnaya semejnaya psihoterapiya: kurs lekcij. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2001.
- [13] N. E. Harlamenkova, E. V. Kumykova, A. K. Rubchenko, Psihologicheskaya separaciya: podhody, problemy, mekhanizmy. Moskva, Rossiya: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2015, 367 s.
- [14] P. Blos, The adolescent passage: development issues. NY: Internat. Univ. Press, 1979, 521 p.
- [15] S. L. Rubinshtejn, Chelovek i mir. Moskva, Rossiya: Nauka, 1997, s. 113–129.
- [16] K. A. Abul'hanova-Slavskaya, O sub"ekte psihicheskoy deyatel'nosti. Moskva, Rossiya: Nauka, 1973, 287 s.
- [17] V. A. Romenets, Psykholohiia tvorchosti. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2001, 288 s.
- [18] A. V. Brushlinskij, Sub"ekt: myshlenie, uchenie, voobrazhenie: izbr. psihol. trudy. Moskva, Rossiya: Izd-vo in-ta prakt. psihologii; Voronezh: MODEK, 1996, 392 s.
- [19] V. A. Tatenko, Psihologiya v sub"ektnom izmerenii. Kiev, Ukraina: Izd. centr «Prosvita», 1996, 404 s.
- [20] I. S. YAkimanskaya, Tekhnologiya lichnostno-orientirovannogo obucheniya v sovremennoj shkole. Moskva, Rossiya: Sentyabr', 2000, 176 s.
- [21] E. V. Kumykova, «Princip sub"ekta kak osnova psihologicheskogo podhoda k probleme avtonomnosti lichnosti», Psihologiya cheloveka v sovremennom mire. T. 1. Kompleksnyj i sistemnyj podhody v

issledovaniyah cheloveka. Lichnost' kak sub"ekt zhiznennogo puti; S. L. ZHuravlev, V. A. Barabanshchikov, M. I. Volovikova, Red. Moskva, Rossiya: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009, s. 210–212.

- [22] S. K. Nartova-Bochaver, CHelovek suverennyj: psihologicheskoe issledoanie sub"ekta v ego bytii. Sankt-Peterburg, Rossiya, 2008.
- [23] Psihologiya individual'nogo i gruppovogo sub"ekta; A. V. Brushlinskogo, M. I. Volovikovej. Moskva, Rossiya: Izd-vo PER SE, 2002, 368 s.

*Стаття надійшла до редакції
05 квітня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-98-123](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-98-123)
УДК 159.923

Саннікова Ольга Павлівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Одеса, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3961-2103>

Researcher ID: I-5139-2018

osanniland@gmail.com

Санніков Олександр Ілліч,

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри теорії та методики практичної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського».
Одеса, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Researcher ID: I-5165-2018

asannikov2010@gmail.com

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ПРЕДИКТОР ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ОСОБИСТІСТЮ

Анотація. У статті представлено результати дослідження прийняття рішень в осіб з різним рівнем толерантності до невизначеності. Досягнення мети забезпечувалося вирішенням наступних дослідницьких завдань, що спрямовані на: вивчення взаємозв'язків показників толерантності до невизначеності й характеристиками прийняття рішень особистістю; виявлення осіб з домінуванням толерантності до невизначеності й прийняття рішень; вивчення взаємозв'язків стійких характеристик прийняття рішень в осіб, які відрізняються за рівнем толерантності до невизначеності. Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, збільшенням потреб в теоретико-методологічному узагальненні досліджень прийняття рішень особистістю, з іншого, у розробці суто прикладних аспектів вивчення толерантності до невизначеності. Було піддано перевірці припущення про те, що рівень сформованості толерантності до невизначеності є чинником, який зумовлює прояви показників прийняття рішень особистістю. Виконаний аналіз тенденцій у психологічній літературі щодо визначення й змістового наповнення термінів «толерантність до невизначеності», «вибір», «прийняття рішень особистістю». Сформована репрезентативна вибірка обстежених чоловіків й жінок у віці 20–46

років загальною чисельністю 105 осіб, яка охоплює й групи з високим (10 осіб) і низьким рівнем толерантності (12 осіб). Результати діагностики характеристик, що вивчаються, отримані за допомогою таких психодіагностичних методик, як «Суб'єктивна самооцінка рішимості», «Шкала толерантності до невизначеності», «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень», «Шкала інтолерантності-толерантності до невизначеності», «Особистісний опитувальник прийняття рішень» тощо. Презентовані результати кореляційного аналізу, що виявив взаємозв'язки показників прийняття рішень з толерантністю до невизначеності. Виявлена наявність додатних значимих зв'язків між толерантністю до невизначеності й більшістю показників прийняття рішень, а також між інтолерантністю, раціональністю, схильністю до ризику й показниками рішимості особистості. Виявлені взаємозв'язки показують, що толерантність до невизначеності є одним з факторів прийняття рішень особистістю. Для осіб, які відрізняються показниками толерантності до невизначеності, характерні специфічні прояви показників прийняття рішень. Особливої уваги заслуговує аналіз стійких взаємозв'язків складових і компонент рішимості (системної властивості особистості, на відміну від рішучості – вольової властивості), а також індивідуально-психологічних особливостей їх варіацій в осіб, які різняться толерантністю до невизначеності.

Ключові слова: особистість; толерантність до невизначеності; прийняття рішення; рішимість.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблема толерантності особистості стає все більш значимою для психологічної науки на тлі складних і суперечливих трансформаційних соціальних процесів, які породжують підвищення рівня напруженості й конфліктності в сучасному суспільстві. Толерантність завжди залишалася важливою загальнолюдською цінністю й основою для розвитку людських контактів та конструктивної взаємодії на різних рівнях: в інтерперсональних відносинах між людьми, в різних соціальних групах, між представниками різних культур і політичних поглядів. Незважаючи на те, що проблема толерантності в психології стала актуальною лише наприкінці минулого століття, до теперішнього часу вітчизняними й закордонними психологами вивчено й описано велике різноманіття її проявів, багаторівневості і складності її структури [2], [24], [29].

Разом з тим, розробка означеної проблеми, й насамперед, одного з її аспектів, толерантності до невизначеності, здобуває особливу практичну значимість у зв'язку з вивченням індивідуально-психологічних

особливостей вибору й прийняття рішень особистістю (раціональності, незалежності, спонтанності, ризикованості, толерантності), їхніми взаємозв'язками з іншими особистісними властивостями, які сприяють формуванню стійкості особистості, виробленню індивідуального стилю професійної діяльності, стабілізації показників ефективності в мінливих умовах. Аналіз досліджень толерантності свідчить про те, що проблема зв'язку характеристик толерантності до невизначеності й індивідуально-психологічних особливостей прийняття рішень особистістю залишається недостатньо розробленою, тому потребує теоретико-емпіричного вивчення, що дозволяє розширити границі проявів толерантної особистості в ситуації вибору [6], [12], [20].

Аналіз основних досліджень та публікацій. Для сучасного етапу досліджень толерантності до невизначеності характерним є поява робіт узагальнюючого характеру [16], [26]. Серед таких, у першу чергу, необхідно віднести аналіз вітчизняних і закордонних робіт, виконаних А. Гусевим і І. Леоновим, що розкривають універсальний характер толерантності до невизначеності як психологічного феномена [6], [13]. Розглядаючи безліч трактувань і підходів, які склалися при вивченні даного феномена, автори демонструють дві основні суперечливі позиції. Одна з них розглядає толерантність до невизначеності як риси особистості, як тенденцію сприймати невизначену інформацію як різновид психологічного дискомфорту або погрози [30], [35], [36]. На думку D. McInain, толерантність до невизначеності являє собою риси особистості, «розсип реакцій, від відкидання до привабливості, при сприйнятті невідомих, складних, динамічно невизначених або суперечливих інтерпретацій, що мають, стимулів» [32, с. 184]. Розуміння цієї риси у всіх авторів спирається на деяку модель ситуації – умова актуалізації «толерантності до невизначеності».

У поглядах прихильників іншої позиції, толерантність до невизначеності представлена як така, що розвивається, як динамічна характеристика особистості, зміна рівня сформованості якої можлива засобами психотерапії [37], за допомогою розвитку метакогнітивних навичок під впливом навчання [34]. Автори зв'язують це з когнітивною й мотиваційною сприйнятливістю, що пов'язана з попередніми знаннями. Дослідники показали, що з віком спостерігається зниження рівня толерантності до невизначеності, зростає орієнтація особистості на стабільність усіх показників життєдіяльності [31].

Сказане дозволяє висловити наступні припущення щодо структури й ознак ситуації невизначеності. Вихідним у розумінні толерантності до невизначеності є ознаковий простір ситуації невизначеності, і, в першу чергу, прийняття факту її суб'єктивного відбиття. При аналізі можливих ознак

ситуації невизначеності більшість дослідників відзначають істотну перевагу латентних, «внутрішніх» параметрів, що відбивають саме суб'єктивну невизначеність. По-друге, до вимірюваних параметрів невизначеності традиційно відносять лише ті, одержання яких потенційно можливо за допомогою суб'єктивної самооцінки. До виділених ученими параметрів, що відбивають основні характеристики й сутність невизначеності, необхідно віднести: множинність виборів і аналізованих варіантів рішень; принципова неможливість здійснення контролю; складність, новизна й суперечливість параметрів ситуації, а також пов'язану з ними високий ступінь ризику [4]. Нарешті, по-третє, суб'єктивна кваліфікація ситуації як невизначеної може ґрунтуватися як на мотиваційні (неусвідомлюваної або усвідомлюваної потреби у визначеності), так і когнітивних особливостях особистості (гнучкість-ригідність). У четвертих, толерантність до невизначеності може бути інтерпретована спектром можливих особистісних наслідків переживання ситуації невизначеності одночасно в трьох взаємозалежних аспектах: на рівні поведінки, у формі властиво емоційного переживання, у формі реагування когнітивних структур. У п'ятих, оцінка простору характеристик суб'єктивної невизначеності повинна включати, у якості основних: непередбачуваність ситуації та її наслідків (неможливість контрольованого прогнозу динаміки розвитку й зміни ознак, невизначеність імовірності виникнення самої події, відсутність очевидних причинно-наслідкових закономірностей); не контрольованість (неможливість із боку особистості протистояти несподіванкам розвитку ситуації, або вгадувати напрям їх розвитку); їхня множинність (суб'єктивна оцінка ситуації містить у собі не тільки безліч можливостей, але й допускає варіативність виборів, аналіз і оцінку безлічі припустимих рішень і їх інтерпретації) [4, с.33–34]. Якщо враховувати той факт, що суб'єктивна невизначеність ситуації спричинена сукупністю її взаємозалежних характеристик і умови вивчення представляються в значній мірі розмитими й такими, що потребують уточнення, то будь-які прикладні дослідження, пов'язані зі спробами її розуміння, є практично унікальними й значимими для уточнення її структури й механізму функціонування.

Розгляд толерантності до невизначеності як риси особистості передбачає погляд на даний конструкт як стабільний у часі, міняється лише під впливом нового досвіду або цілеспрямованої активності самого суб'єкта. Толерантність до невизначеності не просто пов'язана з тими або іншими його рисами або поведінковими симптомами, а бере активну участь у динамічних процесах, пов'язаних з подоланням або породженням невизначеності (насамперед на когнітивному рівні) шляхом зміни існуючих уявлень і концептів, а також шляхом створення нових. Таким чином, толерантність до невизначеності є особистісною рисою, що визначає відношення індивіда до неоднозначних, невизначених,

«двозначних» ситуацій незалежно від емоційних модальностей (їх відносин, способу взаємодії й спрямованості на об'єкти невизначеності). Толерантність до невизначеності характеризується індивідуальною своєрідністю й різним ступенем сприятливості для особистості [14].

Вихідним у розумінні толерантності особистості до невизначеності для нас представляється сучасне трактування толерантної особистості [23], [24]. Автори розглядають толерантність як складну, багаторівневу властивість особистості, що характеризується «емоційним прийняттям або нейтральним відношенням до чужої думки, поведінки, терпимістю до іншої точки зору, яка виявляється в стриманості і поблажливості до позиції опонента». Толерантність як властивість особистості виявляється в здатності бути готовим «активно взаємодіяти зі світом у додатному напрямку», ґрунтується на «стійкості до потенційно і реально загрозливих впливів, розмаїття світу та усвідомлюванні принципу взаємності» [цит. по 23, с. 35].

Дослідження, проведені з використанням розробленої О. Санніковою та О. Бабчук методики, дозволило одержати розгорнутий опис толерантної особистості й виділених компонентів толерантності (емоційної, когнітивної й поведінкової). Узагальнення отриманих результатів показало, що толерантна особистість характеризується високою потребою в пошуку й глибокому аналізі інформації про світ, який важливий для відносин між людьми, між подіями тощо. Толерантні люди мотивовано розширювати знання про своє оточення й вони менш сприйнятливі до впливів, які прагнуть змінити їхні установки. При цьому вони не відчувають сильної потреби структурувати усю інформацію й знання, яке в них є. Для них важливіше збирати нову інформацію, бути відкритими новому знанню й досвіду, який передбачає постійну готовність до змін. Такі люди не прагнуть спрощення заради чітких і ясних відповідей на всі питання. Як наслідок, для них характерна низька потреба в когнітивній завершеності, яка виражається у відсутності прагнень до швидких висновків, суджень і до постійності, фіксація на певних складових знання [3], [22].

Ще більш суперечливими є погляди вчених на ухвалення рішення, дотепер розглянутий одним з елементів функціональної психологічної системи діяльності [28]. Подивимося уважніше на співвідношення понять «вибір», «прийняття рішення» не тільки як на функції діяльності, але, перш за все, як характеристики й властивості особистості. Дослідження прийняття рішення, які були виконані І. Морозовою і Л. Коломеєць у руслі когнітивного підходу, дозволили представити «вибір як потребу особистості у формуванні певної смислової системи, знаходження себе у світі, свого майбутнього, своїх подальших дій і самого собі» [10, с. 112]. Вивчаючи співвідношення вибору і прийняття рішень, А. Бретман представляє життєвий вибір як «механізм кардинальної трансформації

життєвих сенсів, джерело особистісних трансформацій, процес розгортання життєвих орієнтирів особистості і структурування відповідно до них власних перспектив» [05, с. 84]. На наш погляд, слід внести уточнення в наведене формулювання. Вибір варіанту рішення є не джерелом, а наслідком особистісних трансформацій, завершенням реального процесу вибору конкретного варіанту рішення особистістю й наданням переваги одній з можливих альтернатив всім іншим. Вибір є одночасно й проявом волі, і актом самореалізації цілісної, особистості, що саморозвивається [19].

Аналіз понять «вибір» і «прийняття рішення», доцільно проводити, відштовхуючись від розуміння їх джерела – сутності особистості, сформульованої С. Максименко: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка представляє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції і має свій унікальний і неповторний внутрішній світ. У визначенні підкреслено головні: природа людської психіки – особистісна. Вищий, з відомих нам, рівень розвитку буття, наділений рефлексією й тому здатний відображати інше буття й саму себе, втілюється й стає дійсним способом існування конкретної людини» [15, с. 14].

Відзначимо, що однією з перших і плідних спроб аналізу провідної ролі суб'єктивного факторові в прийнятті рішень була зроблена Ю. Козелецьким [9]. Особливістю запропонованої ним системи прийняття рішень є виділення результату вибору, який залежить не тільки від об'єктивних умов, а й від особистості, яка приймає рішення. Автор використовує в системі одночасно кілька базових понять, таких як поняття суб'єктивної ймовірності вибору, поняття корисності (цінності) вибору для суб'єкта тощо [9, с. 90], наближаючись до вивчення тієї реальності, яку уявляє особистість, котра приймає рішення.

Сучасні дослідження показують, що саме прийняття рішення багато в чому визначає змістовні, процесуальні та результативні параметри життєдіяльності особистості. Відповідно, «ціна помилки» за неадекватний вибір особистості, можливі неправильні рішення, надзвичайно висока. У силу цього прикладні дослідження раціоналізації складних видів діяльності, оптимізації життєвого шляху особистості, також повинні враховувати закономірності прийняття рішення й у цьому безпосередня практична значущість вивчення як особистості в цілому, так і безпосередньо того, що забезпечує прийняття рішень особистістю. Параметри рішень, що приймаються, у багатьох випадках вже не просто в більшій чи меншій мірі залежати від особистості, а й прямо нею визначаються. Настільки ж значимою є роль подібних досліджень в удосконаленні професійного навчання, у психології професійного й

життєвого самовизначення, в організації професійного відбору, у розвитку психологічної теорії прийняття рішень [7], [18], [27].

За такий нетривалий період досліджень прийняття рішень склалося декілька самостійних напрямків, при цьому деякі з досліджень даної проблематики дістали форму завершених концептуальних розробок. По-перше, це підтверджені практикою концепція психологічної системи прийняття рішень, що представляє прийняття рішення як «інтегрального психічного процесу» [8]. По-друге, теорія смислової регуляції О. Тихомирова надала нове звучання когнітивному напрямку сучасної психології прийняття рішень [25]. І, по-третє, концепція множинної функціонально-рівневої регуляції прийняття інтелектуальних рішень, яка торкається частково й особистісних перемінних [11]. Більш загальним базисом існуючих напрямів дослідження прийняття рішення виступила теорія функціональних систем П. Анохіна [1].

Детальний аналіз перерахованих вище концепцій показав некоректність подання прийняття рішень як елементу системи чи навіть блоку в структурі діяльності. До найбільш істотних особливостей прийняття рішення особистістю, що відображає його специфіку і відрізняє його від діяльності, необхідно віднести наступне: кожному блоку діяльності притаманний характерний склад вирішуваних завдань, що передують і завершуються прийняттям рішення; для кожного блоку існують провідні детермінанти, актуальні саме для даного виду або типу рішення. Так, в мотиваційному блоці діяльності роль провідної детермінанти виконують соціально-зумовлені фактори: рівень домагань, престижність діяльності тощо. Прийняття рішення підводить підсумок оцінці ролі мотиваційних факторів і стимулів. В блоці формування програми діяльності – це повнота інформаційної основи діяльності, в блоці реалізації діяльності – наявність сформованих алгоритмів дій, тобто те, що є елементами реалізації прийнятого рішення.

Виконаний аналіз дає підставу вважати, що прийняття рішення не входить до структури діяльності, а існує самостійно і управляє компонентами структури діяльності (проекує, оцінює, відкладає, реалізує, координує), залишаючись в тіні латентного періоду реалізації кожного компоненту. Крім того, значна частка часу йде на узгодження рішення, що приймається, самого факту рішення і його особливостей при «проходженні» стадій, або етапів діяльності. Необхідно зробити акцент на тому, що насправді завершення кожного етапу діяльності, наприклад, діяльності сучасного психолога або соціального робітника, передбачає різні рішення, що не збігаються ні за метою, ні за формою, ні за змістом, стаючи, таким чином, супідрядними більш крупнішому рішенню. До таких необхідно віднести життєві рішення, які

вирішують насущні проблеми життєдіяльності особистості в соціумі, у тому числі, у невизначеному середовищі.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою даної статті є перевірка припущення про те, що толерантність до невизначеності зумовлює прийняття рішень особистістю, рівень сформованості толерантності до невизначеності впливає на показники вибору й прийняття рішень особистістю. Емпіричне дослідження специфіки прийняття рішень в осіб, які різняться рівнем толерантності до невизначеності забезпечить доказ цього припущення. Представляється правомірним стверджувати, що високий рівень толерантності до невизначеності особистості забезпечує її активність у прийнятті рішень, і навпаки, низький рівень толерантності блокує здатності особистості до прийняття рішень.

У цьому зв'язку, основні **завдання** дослідження полягають у наступному:

- провести теоретико-методологічний аналіз робіт даної проблематики й визначити підходи до вивчення специфіки взаємозв'язків показників прийняття рішень і толерантності до невизначеності як властивостей особистості;
- обґрунтувати вибір толерантності до невизначеності як фактора вибору варіанта й ухвалення рішення, який визначає його індивідуально-психологічну структуру;
- розробити програму емпіричного дослідження, сконструювати комплекс психодіагностичного інструментарію, адекватного меті дослідження;
- провести емпіричне дослідження, здійснити статистичну обробку отриманих результатів;
- здійснити аналіз характеру взаємозв'язків досліджуваних показників, визначити особливості вибору й прийняття рішень в осіб, які різняться за рівнем толерантності до невизначеності.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретико-методологічною основою емпіричного дослідження стали континуально-ієрархічний підхід до вивчення структури особистості і її властивостей [21], концепція психологічної системи прийняття рішень [19].

З позицій континуально-ієрархічної концепції структури особистості, запропонованої О. Санніковою, структура толерантності, як цілісної багаторівневої властивості особистості, може бути представлено трьома рівнями: формально-динамічним, змістовним і соціально-імперативним, кожний з яких характеризується своїм специфічним змістом. Зона

перетинання формально-динамічного (перший рівень) і змістовно-особистісного (другий) рівнів містить загальний для обох класів характеристик – якісні характеристики толерантності – які відбивають суголубо психологічний зміст цього феномена [21].

Толерантність до невизначеності представляється стабільною в часі рисою особистості, яка міняється під впливом нового досвіду або власної цілеспрямованої активності. Особистість бере активну участь у динамічних процесах, пов'язаних з подоланням або «зняттям» невизначеності шляхом зміни системи уявлень про об'єкти й ситуації невизначеності. Особистість, що володіє високим рівнем інтолерантності до невизначеності, характеризується імперативною формою прийняття рішень (за принципом усе або нічого), прагненням до поспішних висновків без належного аналізу й урахуванню значимих факторів, небажанням оцінки реального стану справ, до безумовного прийняття або відкидання у відносинах з іншими людьми. Прийняття рішення особистістю розуміється нами як особистісний вибір з можливих, рівно вірогідних варіантів, детермінований психологічною організацією особистості, за участю різнорівневих її характеристик, котрі відбивають цілісність. Прийняття рішення – специфічний, життєво важливий прояв активності особистості, що забезпечує вибір варіанта розв'язку, найкращого з можливих, або тих, що суб'єктивно сприймається особистістю як такі для вирішення життєвої ситуації [19]. При виникненні необхідності прийняття рішень у невизначеній ситуації, особистість проявляє до неї толерантне (інтолерантне) відношення, що допускає або блокує прояв багатоваріантності рішення та його реалізації. Таке співвідношення толерантності – інтолерантності особистості й характеристик вибору та ухвалення рішення вимагає емпіричної перевірки даного припущення.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

В емпіричному дослідженні взяли участь 105 людей у віці від 20 до 46 років (студенти й магістранти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»). Для даного емпіричного дослідження був сконструйований комплекс діагностичних методик. Для діагностики показників толерантності та інтолерантності до невизначеності були обрані: «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» О. Саннікової, О. Бабчук [22]; «Шкала толерантності до невизначеності» Д. МакЛейна в адаптації Е. Осика [32]; «Шкала інтолерантності – толерантності до невизначеності» С. Баднера [12]. Для діагностики характеристик прийняття рішень використовувався «Опитувальник прийняття рішень» Г. Айзенка у модифікації Е. Ільїна; «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» І. Джаниса, Л. Манна;

методика «Суб'єктивна самооцінка рішимості» О. Саннікової, О. Саннікова, С. Свістули; «Мультидименціональні шкали рішимості» О. Саннікова [19].

Комп'ютерна обробка даних була проведена з використанням статистичного пакета SPSS 13.0 for Windows.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Кореляційний аналіз дозволив установити характер взаємозв'язків між якісними параметрами толерантності до невизначеності й прийняття рішень особистістю. У табл. 1 наведені значимі коефіцієнти кореляцій толерантності до невизначеності особистості й прийняття рішень.

Таблиця 1

Матриця кореляційних зв'язків показників толерантності до невизначеності й прийняття рішень особистістю

	Показатели шкалы ТН				ЛФР-25		ИТН	МОПР
	ОнС	ПрН	ТнН	ОпТн	Рац	ГкР	ОпБ	Изб
ОтН		352**	-351**				197*	
ОсЗ	356**	637**	-637**	486**	-273**	342**		-329**
ОнС		333**	-332**	714**				-236*
ПрН			-999**	319**	-197*	210*		-284**
ТнН				-318**	198*	-211*		286**
ОпТн								-294**
	ИТН			ОПР				
	СлП	НрП	ОпИн	Ршт	Цмл	Ргд	Ипс	
НвП	413**	416**	755**	216*	249*		227*	
СлП			872**	268**	286**	283**	355**	
НрП			480**					
	МШР							
	ТнР	СпР	АвР	АсР	НзР			
ТД	259**	341**	476**	397**	625**			
RkR	427**	426**	471**	274**	472**			
TnR		304**	276**	264**	368**			
	ССР							
	IR	TnR	RzR	ThR	StR-	AdR		
ГкР		433**	-228*	-471**	307**			
СлП	-215*	212*	-246*				225*	
НрП		-196*						
ТД		322**			289**			
RkR		316**	-549**	-567**			431**	
TnR				-361**	426**			

Примітка: 1) нулі й коми опущені; 2) позначення * – рівень значущості $p < 0,05$; ** – рівень значущості $p < 0,01$; 3) умовні скорочення показників за «Шкалою толерантності до невизначеності» (ТН) Д. МакЛейна: ОтН – відношення до новизни, ОсЗ – відношення до складних завдань, ОнС – відношення до невизначених ситуацій, ПрН – прийняття

невизначеності, ТнН – толерантність до невизначеності, ОпТн – загальний показник толерантності до невизначеності; 4) умовні скорочення показників за опитувальником «Особистісні фактори прийняття рішень» (ЛФР-25): Рац – раціональність, Гкр – готовність особистості до ризику; 5) умовні скорочення показників за опитувальником «Мультидименціональні шкали рішимості» (МШР): СтР – стрімкість, РкР – ризикованість, ТнР – толерантність, ДвР – далекоглядність, РфР – рефлексивність, ОсР – докладність, СпР – спонтанність, АвР – авантюризм, АсР – асертивність, НзР – незалежність; 6) умовні скорочення показників за методикою «Опитувальник прийняття рішень» (ОПР): Ршт – рішучість, Цмл – цілеспрямованість, Ргд – ригідність, Ипс – імпульсивність; 7) умовні скорочення показників за методикою «Самооцінка структури рішимості» (ССР): ТД – цільовий настрой, ІР – незалежність, ТнР – толерантність, АР – ергічність, СпР – спонтанність, СтР – стійкість, РзР – розумність, ФР – далекоглядність, ТнР – докладність, АдР – авантюризм, АсР – асертивність, РкР – ризикованість; 8) умовні скорочення показників за методикою «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» (МОПР): Бдт – пильність, Изб – уникнення, Прк – прокрастинація, Свб – зверх пильність; 9) умовні скорочення показників за опитувальником «Шкала інтолерантності – толерантності до невизначеності» (ИТН): НвП – новизна проблеми, СлП – складність проблеми, НрП – нерозв'язність проблеми, ОпБ – загальний показник інтолерантності до невизначеності.

Аналіз взаємозв'язків виділених показників виявив наступні тенденції:

1. Показники толерантності особистості до невизначеності у своїй більшості пов'язані між собою додатно на 1% рівні значимості. Це стосується відношення до складної проблеми або завдання (ОсЗ), до новизни проблеми або завдання (ОтН), до прийняття невизначеності (ПрН), до загального показника толерантності до невизначеності (ОпТн). Виключення представляє показник толерантності до невизначеності (ТнН), який зв'язаний від'ємно на 1% рівні значимості з іншими показниками (ОтН, ОсЗ, ОнС, ПрН) і загальним показником толерантності до невизначеності (ОпТн). Даний склад виділених показників утворює стійкий симптомокомплекс толерантності до невизначеності, основні функції якого пов'язані з активним аналізом умов ситуації, оцінкою можливості вибору з безлічі альтернатив її вирішення, аналізом і прогнозуванням наслідків ухваленого рішення особистістю.

2. Показники інтолерантності особистості до невизначеності пов'язані між собою додатно на 1% рівні значимості. Це стосується взаємозв'язку загального показника інтолерантності до невизначеності (ОпБ) з показниками новизни (НвП), складності (СлП) й нерозв'язності (НрП). Можна

припустити, враховуючи розмір і професійну орієнтацію вибірки обстежених (практичні психологи), що неприйняття умов невизначеності викликає в більшості представників вибірки прагнення до пошуку шляхів ефективного вирішення проблеми, бажання нейтралізувати вплив «ефекту новизни», контролювати процес аналізу варіантів рішення.

3. Встановлено, що показники толерантності до невизначеності (ТнН) на 5% рівні значимості взаємопов'язані з показниками прийняття рішень, які діагностуються методикою ЛФР-25, а саме: з показником раціональності (Рац) виділений додатний зв'язок (0,198 на 5% рівні значимості), з показником готовності до ризику (ГкР) виділено статистично значимий від'ємний зв'язок (-0,211 на 5% рівні). Дані взаємозв'язки демонструють прояв суб'єктивної реакції особистості на «тверді» умови прийняття рішень. Раціональність, в інтерпретації автора, представляється як готовність обмірковувати свої рішення й діяти при можливо повному орієнтуванні в ситуації невизначеності, яка може характеризувати різні, у тому числі й ризиковані рішення особистості. Стає психологічно зрозумілою готовність до ризику особистості (ГкР). Даний показник по суті є відображенням орієнтування особистості в невизначеній ситуації, яке вимірює величину суб'єктивної оцінки потенційно можливого ризику для особистості. На думку Т. Корнілової, «... ризик з погляду особистості є там, де не тільки виявлена невідповідність необхідних і потенційних можливостей особистості в зміні ситуації, але й де невизначеною є оцінка самого потенціалу цих можливостей» [11, с. 100-102].

4. Показник стратегії «уникнення» (Изб) Мельбурнського опитувальника прийняття рішень показує наявність додатного статистично значимого зв'язку (0,286 на 1% рівні значимості) з показником толерантності до невизначеності (ТнН). З іншими показниками толерантності до невизначеності (ОсЗ, ОнС, ПрН і ОпТн) виявлені від'ємні статистично значимі зв'язки на 1% і 5% рівні. Це підтверджує особливу роль невизначеності не тільки в складі факторів, які визначають психологічну складність вибору й прийняття рішень особистістю, але й наявність переваг у виборі стратегій поведінки в ситуації невизначеності.

5. Усі показники, які характеризують формально-динамічні характеристики прийняття рішень, зокрема, ригідність та імпульсивність (Ргд, Ипс), а також вольовий ресурс особистості – Ршт, Цмл (рішучість і цілеспрямованість у прийнятті рішень) виявили значимі зв'язки на 1% і 5% рівні із двома показниками інтолерантності особистості: з новизною (НвП) і складністю проблеми (СлП), відповідно. Дані взаємозв'язки є стійкими для професіоналів будь-якого рівня підготовки й спеціалізації. Дійсно, рівень сформованості цих характеристик прийняття рішень забезпечує не тільки спрямованість особистості, але і її стійкість у прагненні оцінити новизну й величину складності розв'язуваної проблеми.

Враховуючи багаторазове емпіричне підтвердження тому факту, що толерантність до невизначеності є однією з характеристик прийняття рішень, стають зрозумілими її статистично значимі зв'язки з іншими компонентами рішимості особистості.

6. Виділені статистично значимі додатні взаємозв'язки показника толерантності прийняття рішень (ТнР), шкали рішимості МШР, з показниками рішимості методики ССР: з показником цільової настроєвості (ТД) і ризикованістю (RkR) на 1% рівні значимості (0,259 і 0,427 відповідно). Додатні зв'язки підтвердили результати, що отримані раніше в дослідженнях Д. МакЛейна [32], які інтерпретуються в такий спосіб: особи з високим рівнем толерантності до невизначеності швидше переходять від планів до дій і більш схильні йти на ризик, ніж особи з низьким рівнем толерантності до невизначеності.

7. Виявлені додатні зв'язки на 1% рівні значимості показника толерантності вибору (ТнR): а) зі шкалами рішимості – спонтанністю (СпР), авантюрністю (АвР), асертивністю (АсР) і самостійністю (НзР); б) з показниками прийняття рішень – додатний зв'язок зі стійкістю вибору (StR, 0,426 на 1% рівні) і ризикованістю вибору (RkR, 0,316 на 1% рівні значимості), від'ємний зв'язок з докладністю (ThR); з особистісними факторами прийняття рішень – готовністю до ризику (ГкР, 0,433 на 1% рівні); з інтолерантністю до невизначеності – додатний зв'язок зі складністю проблеми (СлП, 0,212 на 5% рівні), від'ємний – з нерозв'язаністю проблеми (НрП, -0,196 на 5% рівні).

Відомо, що кореляційний аналіз показує взаємозв'язки між показниками, які вивчаються, і не розкриває причинно-наслідкові відносини між ними. Для розкриття психологічного змісту цих відносин доцільне проведення якісного аналізу характеристик прийняття рішень в осіб, котрі різняться толерантністю. Для досягнення цього використано метод «асів» [21], що дозволив сформувати дві групи обстежених. Якісний аналіз, виконаний на емпіричному матеріалі обстежених, результати яких потрапили в I і IV квартилі розподілу цифрових даних вибірки. Перша група, група «толерантних», утворена обстеженими з високим значенням показника толерантності (Тм+, n = 10). У другу групу, групу «інтолерантних», увійшли особи з низьким значенням показника толерантності (Тм-, n = 12). На рис. 1 представлено профілі показників рішимості в осіб з різним рівнем толерантності. Профілі представлені у відносних одиницях (процентилях). Середня лінія ряду проходить через 50-й процентиля. Дані показників рішимості, що презентовано на рис. 1, указують на різноспрямовані тенденції в проявах рішимості представників обох виділених груп.

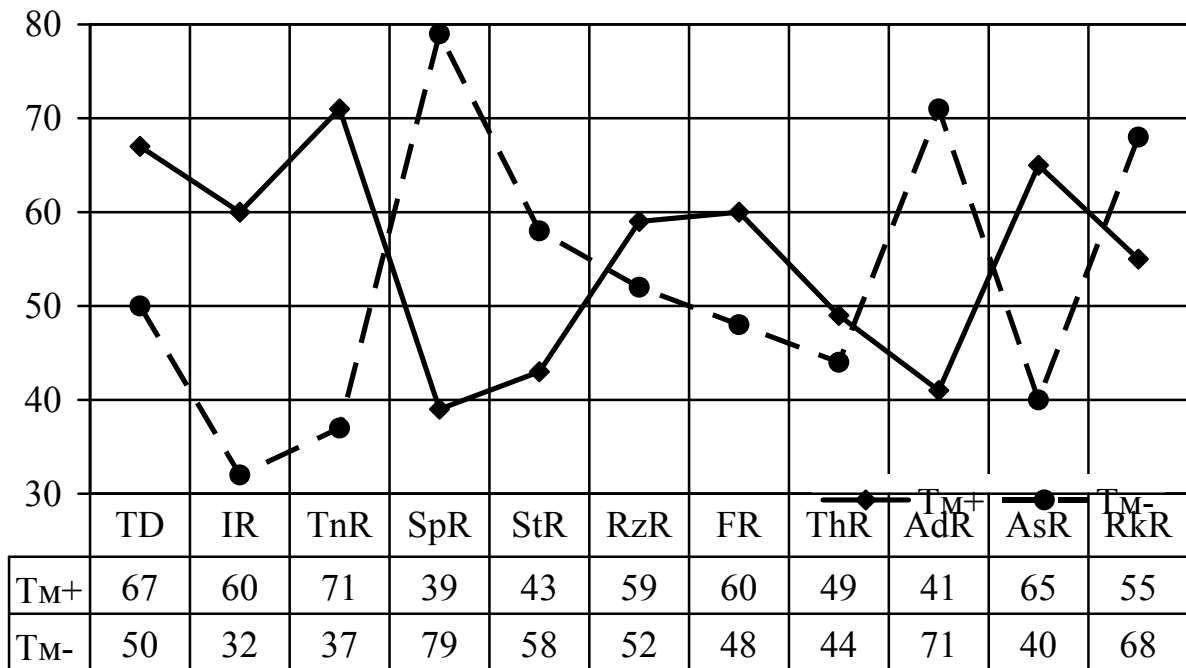

Рис. 1 Профілі рішимості (за методикою ССР) груп обстежених з високим та низьким рівнем толерантності

Аналіз профілів показує, що в групі з високим рівнем толерантності (Т_{М+}) домінує спрямованість на оцінку ситуації (ТD+); схильність до прийняття рішень без допомоги інших людей, наявність власної позиції відносно ситуації, що виникла (ІR); прагнення відстоювати обране рішення, опір тиску інших людей (АsR); прогнозування, передбачення можливих наслідків, прагматичність в ухваленні рішення (RzR). Представники цієї групи приймають рішення незалежно від зовнішніх впливів і оцінок інших людей, адекватно оцінюють свої можливості. При виборі варіанта вони спираються на свої інтереси, свою позицію, наполегливо, але коректно стосовно інших людей, відстоюють свій вибір. Цим особам властивий самоконтроль, виваженість й високий рівень розуміння наслідків прийнятих рішень.

Для групи з низьким рівнем толерантності (Т_{М-}) характерні стихійність, безпричинність вибору (SpR+); орієнтація на легкий і швидкий успіх у прийнятті й реалізації рішень, у надії на вдалий вибір (AdR); пошук рішень без належного аналізу умов ситуації (RkR).

Аналіз результатів дослідження дозволяє одержати більш детальний опис індивідуально-психологічних особливостей вибору й прийняття рішень в осіб, котрі відрізняються високим і низьким рівнем толерантності до невизначеності.

Отже, особи з високим рівнем толерантності демонструють високий

рівень конструктивного відношення до складних завдань й новизни ситуацій. Вони толерантні до невизначеності, у достатньому ступені готові пристосовуватися до невизначеної ситуації, здатні міняти або підбудовувати свої плани в нових мінливих умовах. Їм властиво розмірковування над проблемою, навіть якщо невідомі всі чинники впливу й можливі наслідки прийнятого рішення. У ситуаціях невизначеності демонструють готовність до прийняття ризикованих рішень. Їм властива швидка й енергійна реакція на ситуацію, помірність і раціональність, зважена обережність при пошуку ефективного варіанта вибору, незалежність від обставин, прагматичність, цілеспрямованість і наполегливість у здійсненні прийнятого рішення, достатній самоконтроль. Представникам цієї групи характерна відсутність коливань і роздумів у прийнятті рішень, їм властива далекоглядність, активність на етапі збору й аналізу інформації, що гарантовано забезпечує продуктивний варіант рішення. Особи проявляють креативність і творчість при пошуку альтернативних варіантів рішень, демонструють готовність до сприйняття новизни, оригінальності й мінливості ситуації, здатні прийняти складність, неоднозначність і непередбачуваність ситуації, задля пошуку й прийняття остаточного вибору. Особам цієї групи властиві загальна орієнтація (настроєвість) на пошук рішення й непохитність (стійкість) при його прийнятті, незалежність особистісної позиції у відстоюванні варіанта ухваленого рішення, опір тиску соціальних умов, переконаність і соціальна сміливість у реалізації остаточного варіанта.

Для представників з низьким рівнем толерантності характерне сприйняття невизначеної ситуації як джерела погрози. Вони намагаються уникати невизначеності, перевагу надають знайомим, звичним рішенням, які забезпечують безпеку. Їх відрізняє низька здатність до мислення імовірнісними категоріями й оцінками, вони прагнуть уникати непрозорого й неконкретного в аналізі умов ситуації. На незрозумілі ситуації такі особи схильні реагувати занепокоєнням, приділяють багато уваги дріб'язкам, постійно відволікаються, намагаються або уникати ухвалення рішення, або перекладають його на інших. В екстремальних умовах, в умовах дефіциту часу, можливе виникнення «паніки» при виборі між двома або більшим числом альтернатив. Представники цієї групи схильні приписувати більш важливе значення зовнішнім обставинам (наприклад, соціальним факторам, фортуні). У поведінці цих людей спостерігаються акти спонтанності, при ухваленні рішення виявляється імпульсивність. Процес прийняття рішення супроводжується ригідністю, нерішучістю вибору, непродуманістю наслідків варіанта рішення, залежністю від складних обставин. Осіб цієї групи можна характеризувати як несамостійних, схильних до вибору під впливом інших людей, таких, котрі перекладають відповідальність за наслідки попередніх

рішень також на інших. Представники цієї групи відчують дискомфорт у складних, неоднозначних, невизначених життєвих ситуаціях, переживають страх перед невідомим, прагнуть швидко вийти із ситуації, обмежують можливості альтернативного вибору або взагалі уникають ситуацій, які потребують вирішення проблем. Вони не враховують можливі наслідки, не планують послідовність ланцюга виборів, не використовують стратегії досягнення мети, прийняті ними рішення не відрізняються прагматичністю.

Разом з тим, представників цієї групи відрізняє ергічність (активність) в прийнятті рішень, що допомагає забезпечити спрямованість на швидке одержання остаточного варіанту вибору, на подолання можливих перешкод на шляху пошуку ефективного рішення, у тому числі, таких як загроза ризику і невизначеність ситуації.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

1. Толерантність до невизначеності розглядається як стійка властивість особистості, психологічна сутність якої полягає в стійкості до впливів фактора неясності, нечіткості середовища і виявляється у прийнятті неоднозначності в процесі пошуку альтернатив рішення, терпиме відношення до новизни, до непередбачуваності, до складності й мінливості ситуації.

2. Аналіз отриманих результатів (взаємозв'язків властивостей особистості й рішимості, профілів показників, що вивчаються) показав, що представники кожної групи обстежених (з високим і низьким рівнем толерантності) різняться специфікою прийняття рішень. Це виявляється у якісно-кількісному поєднанні, комбінації показників і в рівнях, яких досягають ці показники. Рівень толерантності до невизначеності є одним з факторів вибору й прийняття рішення особистістю.

3. Особа із високими значеннями толерантності до невизначеності може діяти продуктивно в незнайомій обстановці, здатна приймати рішення без тривалих сумнівів і остраху невдачі. Напроти, особа із низькими значеннями показників толерантності (або з високими по інтолерантності до невизначеності) більш схильна сприймати незвичайні й складні ситуації скоріше як загрозливі, що сприяє появі деструктивних реакцій. Браку інформації, множинність трактування змісту, обмеженість часу на осмислення ситуації діють на особистість негативно. Можливість одержання ефективного, сприятливого для подолання ситуації варіанта рішення залежить від сформованості необхідних індивідуально-психологічних властивостей і якостей особистості (рішимості, толерантності тощо).

Перспективи подальших досліджень. Подальшого дослідження вимагає вивчення взаємозв'язків толерантності до невизначеності і стильових характеристик особистості, яка приймає рішення, вдосконалення методів і діагностичних процедур виміру характеристик рішимості як інтегральної властивості особистості, пошуку ефективних методів конструювання ситуацій невизначеності з елементами ризику, дефіциту часу й інформації для прийняття рішень.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] П. К. Анохин, «Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем», *Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы*. Москва, Россия: Наука, 1978, с. 49–106.
- [2] А. Г. Асмолов, «Толерантность как культура XX века», *Толерантность: объединяем усилия*. Москва, Россия: Летний сад, 2002, с. 150–181.
- [3] О. Г. Бабчук, «Специфика факторной структуры личности толерантных и интолерантных лиц», *Наука и образование*, № 11/ СХХVIII, с. 33–39, 2014.
- [4] Е. П. Белинская, «Неопределенность как категория современной социальной психологии личности», *Психологические исследования*, Т. 7, № 36, с. 3, 2014. Доступно: <http://psystudy.ru/index.php/nim/2014v7n36/1014-belinskaya36.html>. 2014.
- [5] А. Д. Бретман, «Психологические особенности принятия решений взрослыми в ситуациях жизненного выбора», *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологи*, на XXXIV Международ. науч.-практ. конф. (13 ноября 2013 г.), Новосибирск, 2013, с. 83–86.
- [6] А. И. Гусев, «Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала», *Личностный потенциал: структура и диагностика*, Д. А. Леонтьев, Ред. Москва, Россия: Смысл, 2011, с. 300–330.
- [7] А. В. Карпов, *Психология менеджмента: учеб. пособие*. Москва, Россия: Гардарики, 2004.
- [8] А. В. Карпов, *Психология принятия решения*; Ин-т психологии РАН; Ярослав. гос. ун-т имени П. Г. Демидова. Ярославль, Россия: Б. и., 2003.
- [9] Ю. Козелецкий, *Психологическая теория решений*; Пер. с польск. Г. В. Минца и В. Н. Поруса. Москва, Россия: Прогресс, 1979.
- [10] Л. А. Коломеец, «Стратегии осуществления выбора», *Педагогика и психология: актуальные вопросы теории и практики*, на V Международ. науч.-практ. конф. (г. Чебоксары, 9 сентября 2015 г.).

- Чебоксары, Россия: ЦНС «Интерактив плюс», 2015, с. 162–166.
- [11] Т. В. Корнилова, *Психология риска и принятия решений: учеб. пособие для вузов*. Москва, Россия: Аспект Пресс, 2003.
- [12] Т. В. Корнилова, М. А. Чумакова, «Шкалы толерантности и интолерантности к неопределенности в модификации опросника С. Баднера», *Экспериментальная психология*, с. 92–110, 2014.
- [13] И. Н. Леонов, «Толерантность к неопределенности как психологический феномен: история становления конструкта», *Вестник Удмуртского университета. Серия Философия. Психология. Педагогика*, Вып. 4, с. 43–52, 2014.
- [14] Е. Г. Луковицкая, «Социально-психологическое значение толерантности к неопределенности», дис. канд. наук: 19.00.05. Санкт-Петербург, Россия, 1998.
- [15] С. Д. Максименко, «Теоретические основы психологии жизненной энергии (нужды) личности», *Наука і освіта*, № 9/СХХVI, с. 14–21, 2014.
- [16] О. А. Мирончук, «Психологические особенности толерантности к неопределенности», *Управление качеством обучения в инновационном вузе, на науч.-теорет. конф. молодых ученых, 17–18 апреля 2015 г.* Харьков, Украина, 2015, с. 68–71.
- [17] Е. Н. Осин, «Факторная структура русскоязычной версии шкалы общей толерантности к неопределенности Д. МакЛейна», *Психологическая диагностика*, № 2, с. 65–86, 2010.
- [18] Л. В. Помиткіна, «Розвиток особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення», *Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць; С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової, Ред.*, Т. 2, вип 10(91), Психологічні науки, с. 258–262, 2013.
- [19] А. И. Санников, *Психология жизненного выбора личности: монография*. Одесса, Украина: Изд-во ВМВ, 2015.
- [20] О. І. Санніков, К. В. Візняк, «Толерантність як ресурс прийняття рішень особистістю», *Проблеми сучасної психології особистості, на VIII наук.-практ. конф. молодих учених та студ. (25–26 трав. 2017 р.)*. Одеса, Україна: Видав. ВМВ, с. 149–155, 2017.
- [21] О. П. Санникова, *Феноменология личности: монография*. Одесса, Украина: СМІЛ, 2003.
- [22] О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук, «Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики», *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*, Т. 2, с. 68–73, 2011.

- [23] О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук, «Толерантність як складна властивість особистості в індивідуально-психологічному вимірі», *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*, Т. 10, вип. 16, с. 34–42, 2010.
- [24] О. П. Саннікова, І. О. Гордієнко, «Психологічний ресурс толерантності: самоприйняття та його функції», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць*, Вип. 9(38), с. 107–119, 2019.
- [25] О. К. Тихомиров, *Психологические механизмы целеобразования*. Москва, Россия: Наука, 1977.
- [26] М. А. Чагова, «История и современное развитие проблемы толерантности к неопределенности в психологической науке», *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. Приложение: «РЕМ: Psychology. Educology. Medicine»*. № 1, с. 1–12, 2014.
- [27] В. М. Чернобровкін, *Психологія прийняття педагогічних рішень: монографія*. Луганськ, Україна: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010.
- [28] В. Д. Шадриков, *Проблемы системогенеза профессиональной деятельности*. Москва, Россия: Наука, 1982.
- [29] K. Durrheim, D. Foster, «Tolerance of ambiguity as a content specific construct», *Personality and Individual Differences*, Vol. 22(5), pp. 741–750, 1997.
- [30] B. T. Hazen, R. E. Overstreet, L. A. Jones-Farmer, et al., «The role of ambiguity tolerance in consumer perception of remanufactured products», *International Journal of Production Economics*, Vol. 135(2), pp. 781–790, 2012.
- [31] L. T. Kajs, D. L. McCollum, «Dealing with ambiguity: assessment of tolerance for ambiguity in the context of school leadership», *Educational Leadership*, Vol. 14 (Special Issue), pp. 77–91, 2010.
- [32] D. L. McLain «The MSTAT-I: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity», *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 53(1), pp. 183–189, 1993.
- [34] K. Merenluoto, E. Lehtinen, «Number concept and conceptual change: Towards a systemic model of the processes of change», *Learning and Instruction*, Vol. 14 (5), pp. 519–534, 2004.
- [35] B. D. Naemi, D. J. Beal, S. C. Payne, «Personality predictors of extreme response style», *Journal of Personality*, Vol. 77(1), pp. 261–286, 2009.
- [36] M. Trottier, W. Roberts, I. Drmic, et al., «Parents' perspectives on participating in genetic research in autism», *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 43(3), pp. 556–568, 2013.
- [37] E. V. Våpenstad, «The ambiguity of the psychoanalytic situation and its relation to the analyst's reverie», *Psychoanalytic Psychology*. Vol. 27(4), pp. 513–535, 2010.

TOLERANCE TO UNCERTAINTY AS A PREDICTOR OF DECISION-MAKING BY THE PERSON

Olha Sannikova,

Doctor of Psychology, professor,
head of General and Differential Psychology Department,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky».
Odessa, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3961-2103>

Researcher ID: I-5139-2018

osanniland@gmail.com

Oleksandr Sannikov,

Doctor of Psychology, senior researcher, associate Professor,
Department of Theory and Methodology of Applied Psychology,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky».
Odessa, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Researcher ID: I-5165-2018

asannikov2010@gmail.com

Annotation. The article is presented the results of a decision-making study in individuals with different levels of tolerance for uncertainty. Achievement of the goal was ensured by solving the following research problems: the study of the relationship of indicators of tolerance to uncertainty and decision-making personality; identification of individuals with a dominance of tolerance for uncertainty and decision making; study of the stable relationships of decision-making characteristics in individuals who differ in the level of tolerance to uncertainty. The relevance of the study is due, on the one hand, to an increase in the need for theoretical and methodological generalization of research of decision-making by a person, and on the other hand, to the development of applied aspects of the study of tolerance to uncertainty. The assumption that the level of formed tolerance to uncertainty is a factor that determines personality decision-making indicators was tested. The analysis of trends in the psychological literature about the definition and meaning of the terms «tolerance to uncertainty», «choice», «decision-making personality» was done. A representative sample of 105 people was generated, include groups with a high (10 people) and low tolerance (12 people), men and women aged 20-46 years. The diagnostic results of the studied characteristics were obtained on widely used psychodiagnostic techniques, such as Subjective self-assessment of determination, Scale of tolerance to uncertainty, Melbourne decision-making questionnaire, Scale of intolerance-tolerance

to uncertainty, Personal questionnaire of decision making, etc. The results of the correlation analysis of the relationship of decision-making indicators with uncertainty tolerance are presented. It was revealed the positive significant relationships between tolerance to uncertainty and most indicators of decision-making, as well as between intolerance, rationality, a tendency to risk and indicators of determination of the individual. The revealed relationships are shown that tolerance to uncertainty is one of the factors in making decisions by a person. The persons with different terms of tolerance to uncertainty are characteristic by certain decision-making indicators. The analysis of the stable interconnections of the components of determination (the systemic personality trait, which is opposed to determination – the volitional trait), and the individual psychological characteristics of their variations in individuals who are distinguished by their tolerance to uncertainty are particular noted.

Key words: tolerance to uncertainty; decision making; determination of personality; personality.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ К НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ КАК ПРЕДИКТОР ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ ЛИЧНОСТЬЮ

Санникова Ольга Павловна,

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедры общей и дифференциальной психологии
ГУ «Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского».
Одесса, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3961-2103>

Researcher ID: I-5139-2018

osanniland@gmail.com

Санников Александр Ильич,

доктор психологических наук, старший
научный сотрудник, доцент кафедры теории
и методики практической психологии
ГУ «Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского».
Одесса, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Researcher ID: I-5165-2018

asannikov2010@gmail.com

Аннотация. В статье представлены результаты исследования принятия решений у лиц с разным уровнем толерантности к неопределенности. Достижение цели обеспечивалось решением следующих исследовательских задач: изучение взаимосвязей показателей толерантности к неопределенности и принятия решений личностью; выявление лиц с доминированием толерантности к неопределенности и принятия решений; изучение устойчивых взаимосвязей характеристик принятия решений у лиц, которые отличаются по уровню толерантности к неопределенности. Актуальность исследования обусловлена, с одной стороны, увеличением потребности в теоретико-методологическом обобщении исследований принятия решений личностью, с другой, в разработке прикладных аспектов изучения толерантности к неопределенности. Было подвергнуто проверке предположение о том, что уровень сформированной толерантности к неопределенности является фактором, который обуславливает показатели принятия решений личностью. Выполнен анализ тенденций в психологической литературе относительно определения и содержательного наполнения терминов «толерантность к неопределенности», «выбор», «принятие решений личностью». Сформирована репрезентативная выборка обследованных численностью 105 человек, включая группы с высоким (10 лиц) и низким уровнем толерантности (12 лиц), мужчины и

женщины в возрасте 20–46 лет. Результаты диагностики изучаемых характеристик получены на таких широко используемых психодиагностичних методиках, как «Субъективная самооценка решимости», «Шкала толерантности к неопределенности», «Мельбурнский опросник принятия решений», «Шкала интолерантности-толерантности к неопределенности», «Личностный опросник принятия решений», и др. Презентированы результаты корреляционного анализа взаимосвязей показателей принятия решений с толерантностью к неопределенности. Выявлено наличие положительных значимых связей между толерантностью к неопределенности и большинством показателей принятия решений, а также между интолерантностью, рациональностью, склонностью к риску и показателями решимости личности. Выявленные взаимосвязи показывают, что толерантность к неопределенности является одним из факторов принятия решений личностью. Для лиц, которые отличаются показателями толерантности к неопределенности, характерны определенные показатели принятия решений. Особого внимания заслуживает анализ устойчивых взаимосвязей составляющих и компонент решимости (системного свойства личности, в отличие от решительности – волевого свойства), а также индивидуально-психологических особенностей их вариаций у лиц, которые отличаются толерантностью к неопределенности.

Ключевые слова: толерантность к неопределенности; принятие решения; решимость личности; личность.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] P. K. Anohin, «Principial'nye voprosy obshchej teorii funkcional'nyh sistem», Izbrannye trudy. Filosofskie aspekty teorii funkcional'noj sistemy. Moskva, Rossiya: Nauka, 1978, s. 49–106.
- [2] A. G. Asmolov, «Tolerantnost' kak kul'tura XX veka», Tolerantnost': ob"edinyaem usiliya. Moskva, Rossiya: Letnij sad, 2002, s. 150–181.
- [3] O. G. Babchuk, «Specifika faktornoj struktury lichnosti tolerantnyh i intolerantnih lic», Nauka i obrazovanie, № 11/CXXVIII, s. 33–39, 2014.
- [4] E. P. Belinskaya, «Neopredelennost' kak kategoriya sovremennoj social'noj psihologii lichnosti», Psihologicheskie issledovaniya, T. 7, № 36, s. 3, 2014. Dostupno:<http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n36/1014-belinskaya36.html>. 2014.
- [5] A. D. Bretman, «Psihologicheskie osobennosti prinyatiya reshenij vzroslymi v situacijah zhiznennogo vybora», Lichnost', sem'ya i obshchestvo: voprosy pedagogiki i psihologi, na XXXIV Mezhdunarod.

- nauch.-prakt. konf. (13 noyabrya 2013 g.), Novosibirsk, 2013, s. 83–86.
- [6] A. I. Gusev, «Tolerantnost' k neopredelennosti kak sostavlyayushchaya lichnostnogo potenciala», Lichnostnyj potencial: struktura i diagnostika, D. A. Leont'ev, Red. Moskva, Rossiya: Smysl, 2011, s. 300–330.
- [7] A. V. Karpov, Psihologiya menedzhmenta: ucheb. posobie. Moskva, Rossiya: Gardariki, 2004.
- [8] A. V. Karpov, Psihologiya prinyatiya resheniya; In-t psihologii RAN; YAroslav. gos. un-t imeni P. G. Demidova. YAroslavl', Rssiya: B. i., 2003.
- [9] YU. Kozeleckij, Psihologicheskaya teoriya reshenij; Per. s pol'sk. G. V. Minca i V. N. Porusa. Moskva, Rossiya: Progress, 1979.
- [10] L. A. Kolomeec, «Strategii osushchestvleniya vybora», Pedagogika i psihologiya: aktual'nye voprosy teorii i praktiki, na V Mezhdunarod. nauch.-prakt. konf. (g. CHEboksary, 9 sentyabrya 2015 g.). CHEboksary, Rossiya: CNS «Interaktiv plyus», 2015, s. 162–166.
- [11] T. V. Kornilova, Psihologiya riska i prinyatiya reshenij: ucheb. posobie dlya vuzov. Moskva, Rossiya: Aspekt Press, 2003.
- [12] T. V. Kornilova, M. A. CHumakova, «SHkaly tolerantnosti i intolerantnosti k neopredelennosti v modifikacii oprosnika S. Badnera», Eksperimental'naya psihologiya, s. 92–110, 2014.
- [13] I. N. Leonov, «Tolerantnost' k neopredelennosti kak psihologicheskij fenomen: istoriya stanovleniya konstrukta», Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya Filosofiya. Psihologiya. Pedagogika, Vyp. 4, s. 43–52, 2014.
- [14] E. G. Lukovickaya, «Social'no-psihologicheskoe znachenie tolerantnosti k neopredelennosti», dis. kand. nauk: 19.00.05. Sankt-Peterburg, Rossiya, 1998.
- [15] S. D. Maksimenko, «Teoreticheskie osnovy psihologii zhiznennoj energii (nuzhdy) lichnosti», Nauka i osvita, № 9/CXXVI, s. 14–21, 2014.
- [16] O. A. Mironchuk, «Psihologicheskie osobennosti tolerantnosti k neopredelennosti», Upravlenie kachestvom obucheniya v innovacionnom vuze, na nauch.-teoret. konf. molodyh uchenyh, 17–18 aprelya 2015 g. Har'kov, Ukraina, 2015, c. 68–71.
- [17] E. N. Osin, «Faktornaya struktura russkoyazychnoj versii shkaly obshchej tolerantnosti k neopredelennosti D. MakLejna», Psihologicheskaya diagnostika, № 2, s. 65–86, 2010.
- [18] L. V. Pomytkina, «Rozvytok osobystisnoi hotovnosti studentiv do pryiniattia stratehichnoho zhyttievoho rishennia z profesiinoho samovyznachennia», Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho derzh. un-tu im. V. O. Sukhomlynskoho: zb. nauk. prats; S. D. Maksymenka, N. O. Yevdokymovoi, Red., T. 2, vyp. 10(91), Psykholohichni nauky, s. 258–262, 2013.

- [19] A. I. Sannikov, *Psihologiya zhiznennogo vybora lichnosti: monografiya*. Odessa, Ukraina: Izd-vo VMV, 2015.
- [20] O. I. Sannikov, K. V. Vizniak, «Tolerantnist yak resurs pryiniattia rishen osobystistiu», *Problemy suchasnoi psykholohii osobystosti*, na VIII nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh ta stud. (25–26 trav. 2017 r.). Odesa, Ukraina: Vydav. VMV, s. 149–155, 2017.
- [21] O. P. Cannikova, *Fenomenologiya lichnosti: monografiya*. Odessa, Ukraina: SMIL, 2003.
- [22] O. P. Sannikova, O. H. Babchuk, «Dosvid diahnostryky tolerantnosti: rezultaty aprobatsii oryhinalnoi metodyky», *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky: zb. nauk. prats Kyivskoho nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka*, T. 2, s. 68–73, 2011.
- [23] O. P. Sannikova, O. H. Babchuk, «Tolerantnist yak skladna vlastyvist osobystosti v indyvidualno-psykholohichnomu vymiri», *Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats in-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*, T. 10, vyp. 16, s. 34–42, 2010.
- [24] O. P. Sannikova, I. O. Hordiienko, «Psykhologichnyi resurs tolerantnosti: samopryiniattia ta yoho funktsii», *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats*, Vyp. 9(38), s. 107–119, 2019.
- [25] O. K. Tihomirov, *Psihologicheskie mekhanizmy celeobrazovaniya*. Moskva, Rossiya: Nauka, 1977.
- [26] M. A. CHagova, «Istoriya i sovremennoe razvitie problemy tolerantnosti k neopredelennosti v psihologicheskoy nauke», *Vestnik po pedagogike i psihologii YUzhnoj Sibiri. Prilozhenie: «PEM: Psychology. Educology. Medicine»*. № 1, s. 1–12, 2014.
- [27] V. M. Chernobrovkin, *Psykhologhiia pryiniattia pedahohichnykh rishen: monohrafiia*. Luhansk, Ukraina: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010.
- [28] V. D. SHadrikov, *Problemy sistemogeneza professional'noj deyatel'nosti*. Moskva, Rossiya: Nauka, 1982.
- [29] K. Durrheim, D. Foster, «Tolerance of ambiguity as a content specific construct», *Personality and Individual Differences*, Vol. 22(5), pp. 741–750, 1997.
- [30] B. T. Hazen, R. E. Overstreet, L. A. Jones-Farmer, et al., «The role of ambiguity tolerance in consumer perception of remanufactured products», *International Journal of Production Economics*, Vol. 135(2), pp. 781–790, 2012.
- [31] L. T. Kajs, D. L. McCollum, «Dealing with ambiguity: assessment of tolerance for ambiguity in the context of school leadership», *Educational Leadership*, Vol. 14 (Special Issue), pp. 77–91, 2010.
- [32] D. L. McLain «The MSTAT-I: A new measure of an individual's tolerance for ambiguity», *Educational and Psychological Measurement*, Vol. 53(1),

pp. 183–189, 1993.

- [34] K. Merenluoto, E. Lehtinen, «Number concept and conceptual change: Towards a systemic model of the processes of change», Learning and Instruction, Vol. 14 (5), pp. 519–534, 2004.
- [35] B. D. Naemi, D. J. Beal, S. C. Payne, «Personality predictors of extreme response style», Journal of Personality, Vol. 77(1), pp. 261–286, 2009.
- [36] M. Trottier, W. Roberts, I. Drmic, et al., «Parents' perspectives on participating in genetic research in autism», Journal of Autism and Developmental Disorders, Vol. 43(3), pp. 556–568, 2013.
- [37] E. V. Våpenstad, «The ambiguity of the psychoanalytic situation and its relation to the analyst's reverie», Psychoanalytic Psychology. Vol. 27(4), pp. 513–535, 2010.

*Стаття надійшла до редакції
06 квітня 2020 року*

ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-124-141](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-124-141)
УДК 330.34 : 339.137.2 : 338.242.2

Іванова Валентина Василівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>
ivanval2177@gmail.com

КОНКУРЕНЦІЯ ТА ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВІ МОДЕЛІ ІНТЕНСИВНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті розглянуто проблему розвитку економіки України. Запропоновано теоретико-множину модель інтенсивного розвитку економіки, яка містить низку складових, що зумовлюють успішність цього процесу. До них віднесено конкуренцію, умови формування та захисту конкуренції, інноваційну активність, інновації, інноваційний потенціал, людський потенціал, економіку знань, зв'язки між складовими компонентами інтенсивного розвитку економіки, чинники впливу на ступінь розвитку складових компонентів інтенсивного розвитку економіки. Запропоновано відносити до інноваційного потенціалу те, що потенційно може сприяти генерації інновацій та їх трансферу для впровадження, зокрема: інтелектуальну, науково-дослідну, інформаційну, технічну, фінансову складові. Найбільш значимими складовими моделі визначено конкуренцію та інноваційну активність, які у результаті циклічного взаємозв'язку здатні посилювати один одного. Наявність та сила конкуренції між суб'єктами господарювання (країнами) стимулює інтенсивність інноваційної активності, адже реалізує їх прагнення отримати конкурентні переваги та бути конкурентоспроможними. Унаслідок зростання інтенсивності інноваційної активності генерується та впроваджується більше інновацій, що призводить до посилення конкуренції. З'ясовано, що для найбільш розвинених конкурентоспроможних країн характерний високий рівень конкуренції на внутрішніх ринках, яка стимулює інноваційну активність та формування інноваційних можливостей для бізнесу, що й сприяє забезпеченню їм високих позицій у рейтингу за Глобальним індексом конкурентоспроможності. Розглянуто позиції України у Глобальному індексі конкурентоспроможності. Вона посідає у

цьому рейтингу низькі позиції. Обґрунтовано необхідність забезпечення умов для формування і захисту конкуренції в Україні. Держави, які забезпечують такі умови, стимулюють, по суті, інноваційну активність свого бізнесу, що підтверджують їх позиції у міжнародному рейтингу конкурентоспроможності.

Ключові слова: розвиток економіки; конкуренція; інноваційна активність; модель розвитку економіки; інновація; інноваційний потенціал.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Місія економіки світу, кожної країни, суб'єктів господарювання полягає у забезпеченні добробуту людей, задоволенні їх потреб у матеріальних благах, створенні умов для особистісного розвитку, відпочинку, духовного зростання. Виконання цієї місії забезпечується постійним розвитком економіки, який має бути інтенсивним, тобто здійснюватися на основі суттєвих трансформацій: технічних, технологічних, організаційних.

Економіка України потребує інтенсивного розвитку, що дозволить їй рухатися відповідно до світових тенденцій, здійснювати прогресивні трансформаційні процеси. Актуальність цієї проблематики зумовлює необхідність обрання моделі розвитку економіки, визначення найбільш суттєвих її складових та їх впливу на результативність її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Достатньо значний внесок у дослідження розвитку економіки зробили праці О.Амоши [1], Т.Гринько [2], Л.Федулової [3], І.Гвоздецької [4], І.Червякова [5], А.Філіпенко [6], Т.Огаренко [7]. Моделюванню інноваційних процесів та економічного розвитку присвятили свої наукові праці Є.Афанасьєв [8], Н.Гладинець [9], І.Лук'яненко [10], Л.Безчасний [11], В.Мельник [11], А.Гальчинский [12], Н.Криштоф [13], О.Міщук [14], О.Пирог [15]. У дослідження конкуренції та інноваційної активності зробили внесок наукові праці А.Карпенко [16], Т.Гринько [17], С.Захаріна [18], О.Мірошниченко [19]. Разом з тим потребують додаткового дослідження причинно-наслідкові зв'язки конкуренції та інноваційної активності, а також їх ролі в інтенсивному розвитку економіки.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є обґрунтування значимості взаємозв'язку конкуренції та інноваційної активності для інтенсивного розвитку економіки, формалізуючи цей процес за допомогою теоретико-множинного підходу.

Завданнями дослідження є розробка теоретико-множинної моделі інтенсивного розвитку економіки, оцінка суті її складових і типу зв'язку між ними, визначення ступеню їх впливу на інтенсивний розвиток економіки.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною базою для дослідження є наукові публікації українських і зарубіжних дослідників, довідкова і монографічна література, дані мережі Інтернет, звіти міжнародних організацій.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі дослідження використані методи моделювання, індукції та дедукції, аналізу, порівнянь, теорія множин

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Розвиток економіки як системи потребує ретельного підходу до визначення його суті та виявленні тих чинників, які найбільше впливають на цей процес.

Поняття «розвиток» трактується як «...процес закономірних змін, перехід з одного стану в інший, більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного» [20]. Він означає спрямований рух об'єкту зі зміною його якісного стану, а також передумову зростання [14].

Розвиток економіки, який проявляється у прогресі, забезпечує ефективність діяльності суб'єктів господарювання та функціонування економіки країни, свідчить про позитивну динаміку частини соціально-економічних процесів.

Економічний розвиток відображує незворотні кількісно-якісні та сутнісні структурні зміни економічної системи в довготерміновій перспективі, що зумовлюються впливом економічних суперечностей, потреб та інтересів [21]. Більш конкретизовано економічний розвиток можна охарактеризувати як «кількісний ріст економіки і якісне поліпшення її структури, соціальний та економічний прогрес, пристосованість до зовнішніх умов», що здійснюється «під впливом економічних потреб та інтересів суспільства» [4, с. 42].

Як відомо, розвиток може бути екстенсивним та інтенсивним. Обрання того чи іншого типу залежить від зовнішніх умов та внутрішніх можливостей кожної країни (регіону, суб'єкта господарювання).

Сучасні умови функціонування світової економіки зумовлюють необхідність вибору для України інтенсивного розвитку, який передбачає

зростання обсягів виробництва продукції не просто внаслідок збільшення і оновлення факторів виробництва, а завдяки їх більш ефективному використанню, удосконаленню техніко-технологічної бази, впровадженню нових підходів до організації і управління діяльністю суб'єктів господарювання, використанню цифрових інформаційних технологій.

Інтенсивний розвиток економіки означає трансформацію її галузевої структури, новий рівень технічних можливостей, створення та широке використання кардинально нових підходів до розробки технологій та їх активний трансфер у всі сфери життя суспільства, формування нових організаційно-економічних основ, які радикально можуть впливати на соціальну сферу.

Отже, інтенсивний розвиток економіки неможливий без інновацій та інноваційної активності. У той же час, він здійснюється завдяки протиріччям [22, с. 164], які в економіці властиві конкуренції.

Теоретико-множинну модель інтенсивного розвитку економіки пропонується представити як:

$$IR = \langle URZ, VK, IA, IN, IP, LP, EZ, ZS, FV \rangle, \quad (1)$$

де URZ – множина умов формування та захисту конкуренції, VK – множина видів конкуренції, IA – множина складових інноваційної активності, IN – множина інновацій, IP – множина складових інноваційного потенціалу, LP – множина складових людського потенціалу, EZ – множина складових економіки знань, ZS – множина зв'язків між складовими компонентами інтенсивного розвитку економіки, FV – множина чинників впливу на ступінь розвитку складових компонентів інтенсивного розвитку економіки.

Як зазначалося вище, інтенсивний розвиток економіки неможливий без інновацій, множина яких складається з елементів in_j , тобто

$$IN = \{in_1, in_2, \dots, in_j\}, \text{ де } j = \overline{1, J}. \quad (2)$$

До множини інновацій включаються новостворені або вдосконалені продукти, послуги, процеси, форми, процедури, операції. Для нинішнього, постіндустріального, етапу розвитку економіки характерна активізація технологічних інновацій для отримання нового способу виробництва, видобутку корисної сировини, надання послуг, продажів, обслуговування, удосконалення самих технологічних процесів. Значна частка інновацій стосується маркетингових методів, що активно трансформуються за допомогою цифрових інформаційних технологій та Інтернету. Серед них нові методи вивчення попиту і потреб людей, нові підходи до

представлення і просування продукції (продуктів, послуг, робіт), інновації щодо ціноутворення та інших способів зацікавлення споживачів. Дизайн продуктів та їх упаковка також є популярним напрямом для створення інновацій. До множини інновацій входять ті, що стосуються процесів, механізмів та систем управління (планування, організації, контролю, мотивації).

Для сучасного етапу розвитку світової економіки характерна значне збільшення інновацій, особливо стосовно цифрових інформаційних технологій.

Лише наявності інновацій недостатньо для інтенсивного розвитку економіки. Потрібна інноваційна активність для їх збільшення та реалізації, яка складається зі множини її окремих складових:

$$IA = \{ia_1, ia_2, \dots, ia_n\}, \text{ де } n = \overline{1, N}. \quad (3)$$

Необхідна організація трансферу інновацій до предметної області та активне їх впровадження, стимулювання генерації нових ідей, тобто активна діяльність у тих напрямках, що стосуються інновацій.

Можна характеризувати інноваційну активність як рівень інтенсивності дій для трансформації інновацій, «здатністю мобілізувати потенціал необхідної кількості і якості, здатністю забезпечити обґрунтованість застосовуваних методів, раціональністю технології інноваційного процесу за складом і послідовністю операцій» [16].

Іноді інноваційну активність визначають більш спрощено, а саме як оцінку інтенсивності інноваційної діяльності підприємства [17].

Генерація інновацій та інноваційна активність базуються на низці компонентів, серед яких інноваційний потенціал, що стосується окремої людини (підприємця, співробітника), об'єкта господарювання, галузі, країни в цілому. Модель інноваційного розвитку економіки передбачає наявність інноваційного потенціалу, що об'єднує певний набір складових:

$$IP = \{ip_1, ip_2, \dots, ip_b\}, \text{ де } b = \overline{1, B} \quad (4)$$

Перелік та суть складових інноваційного потенціалу визначається науковцями та практиками по-різному. Його розглядають як «сукупність науково-технічних, технологічних, інфраструктурних, фінансових, правових, соціокультурних і інших можливостей для забезпечення сприйняття й реалізації нововведень, тобто одержання інновацій» [23].

До складових інноваційного потенціалу відносять ресурси «інтелектуального, фінансового, управлінського, технічного характеру, які

в сукупності забезпечать підприємству можливість створення і реалізації інновацій» [24].

Складовими інноваційного потенціалу вважають: інтелектуально-кадрову, фінансову, матеріально-технічну, виробничо-технологічну, інформаційну, маркетингову, інтерфейсну (можливість узгодження інтересів суб'єктів, причетних до інноваційного процесу), науково-дослідну, управлінську, культурно-корпоративну [25].

Але до інноваційного потенціалу не доцільно відносити ресурси і функціональні компоненти, які мають потенційно забезпечувальний характер і є невикористаними можливостями для реалізації інновацій. Його складовими пропонується вважати все те, що потенційно може сприяти генерації інновацій та їх трансферу для впровадження, зокрема: інтелектуальну, науково-дослідну, інформаційну, технічну, фінансову.

Як зазначалося вище, інтенсивний розвиток економіки неможливий без інновацій, інноваційної активності, інноваційного потенціалу. Їх наявність та результативність використання залежить від того, наскільки країни, окремі суб'єкти господарювання здатні формувати людський потенціал.

Отже, людський потенціал є тією складовою моделі інтенсивного розвитку економіки, що характеризує стан внутрішнього середовища суб'єктів господарювання, економіки у цілому.

Людський потенціал представимо як множину його складових, тобто

$$LP = \{lp_1, lp_2, \dots, lp_{hl}\}, \text{ де } h = \overline{1, H}. \quad (5)$$

Людський потенціал акумулює в собі розумову діяльність співробітників, їх потенційні інтелектуальні здібності, знання, навички, практичний досвід, професійні та особисті зв'язки, особисті розробки, здатності до самомотивації і самонавчання, духовні та моральні цінності.

Економіка знань (її розвинутість) є тією складовою, що забезпечує підґрунтя для формування людського потенціалу та генерації інновацій, і може бути представлена як множина, що складається з елементів in_j , тобто

$$EZ = \{ez_1, ez_2, \dots, ez_w\}, \text{ де } w = \overline{1, W}. \quad (6)$$

Класичні компоненти економіки знань визначив ще Ф. Махлуп: освіта, наукові дослідження та розробки, засоби масової інформації, інформаційна техніка та послуги. Дійсно саме у сфері науки та освіти відбувається активна генерація та накопичення знань, а їх здобутки можуть розповсюджуватися засобами масової інформації, через інформаційні послуги. Нині деякі дослідники відхиляються від

запропонованої ним первісної сутності категорії «економіка знань», зокрема пропонують вважати її складовими: НДДКР та інновації, освіту, інформаційно-комунікаційні технології [26].

Наявність та сила конкуренції між суб'єктами господарювання (країнами) стимулює інтенсивність інноваційної активності, адже реалізує їх прагнення отримати конкурентні переваги та бути конкурентоспроможними. Унаслідок зростання інтенсивності інноваційної активності генерується та впроваджується більше інновацій (продуктових, технологічних, технічних), що призводить до посилення конкуренції (рис. 1). Циклічність цього процесу сприяє розвитку економіки.

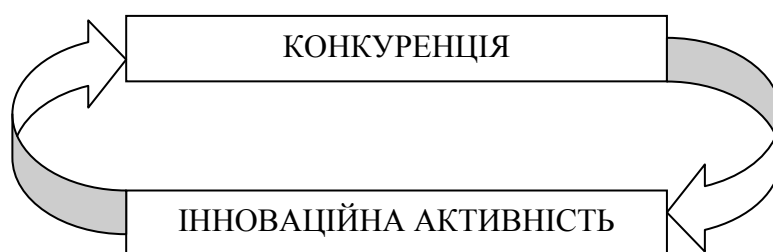

Рис. 1 Циклічність взаємозв'язку складових інтенсивного розвитку економіки

Конкуренція спонукає до більш різноманітної пропозиції товарів і послуг, стимулює підвищення якості продукції та рівня обслуговування. Вона дозволяє уникати дефіциту, а значить повною мірою задовольняти попит споживачів, які мають можливість широкого вибору продуктів та послуг. Конкуренція дозволяє стримувати необґрунтоване зростання цін та стимулює продавців вдосконалювати цінову політику.

Отже, конкуренція є найбільш значимою складовою моделі інтенсивного розвитку економіки. Вона представлена множиною видів конкуренції, що складається з елементів vk_m :

$$VK = \{vk_1, vk_2, \dots, vk_m\}, \text{ де } m = \overline{1, M}. \quad (7)$$

До основних видів конкуренції, зокрема, можна віднести конкуренцію виробників продуктів і послуг, продавців, покупців. Вона є внутрішньогалузевою, міжгалузевою, національною, глобальною.

Отже, завданням державної політики має бути забезпечення умов формування, активізації та захисту конкуренції. Суб'єкти господарювання в таких умовах будуть прагнути до отримання конкурентних переваг, активізуючи інноваційну активність.

Множина умов формування, активізації та захисту конкуренції складається з елементів urz_d , тобто.

$$URZ = \{urz_1, urz_2, \dots, urz_d\}, \text{ де } d = \overline{1, D}. \quad (8)$$

Такі умови створюються завдяки відповідним напрямам антимонопольної, податкової, грошово-кредитної політики.

Для найбільш розвинених конкурентоспроможних країн характерний високий рівень конкуренції на внутрішніх ринках, яка стимулює інноваційну активність та формування інноваційних можливостей для бізнесу, що й сприяє забезпеченню їм високих конкурентних позицій в світових рейтингах конкурентоспроможності.

Підтвердження вище зазначених процесів можна отримати, дослідивши відповідні індикатори Глобального індексу конкурентоспроможності. Його склад та структура індикаторів змінювалися у 2018 і 2019 роках, тому дослідити динаміку змін, враховуючи більш ранній період, неможливо. Отже, проведемо аналіз значень обраних індикаторів за 2018-2019 рр., порівнюючи позиції України у цьому рейтингу з позиціями країн, які посіли перші десять місць (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг країн за Глобальним індексом конкурентоспроможності [27], [28]

Роки	Сінгапур	США	Гонконг	Нідерланди	Швейцарія	Японія	Німеччина	Швеція	Велика Британія	Данія	Україна
2019	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	85
2018	2	1	7	6	4	5	3	9	8	10	83

У 2008 та 2019 роках склад країн, що посіли перші десять місць у рейтингу за Глобальним індексом конкурентоспроможності, практично не змінився. Першими у рейтингу стали такі країни: Сінгапур, США, Гонконг, Нідерланди, Швейцарія, Японія, Німеччина, Швеція, Великобританія, Данія. У 2019 році його очолив Сінгапур, який перемістився з другої позиції минулого року, витіснивши США – лідера рейтингу 2018 року. Погіршила свої позиції Німеччина, змістившись з третьої позиції на сьому. Нідерланди посіли у 2019 році четверту позицію замість шостої у 2018 році. Суттєво

зросла конкурентоспроможність Гонконгу, що став третім у рейтингу, перемістившись зі сьомої позиції, яку він посідав у 2018 році. Позиції решти країн не зазнали значних змін. Десяту позицію протягом двох років упевнено продовжує посідати Данія.

Оцінимо позиції обраних країн та України за тими індикаторами, які характеризують умови формування конкуренції, її стан, і, відповідно до цих умов, інноваційні можливості та інноваційну активність компаній (табл. 2).

Таблиця 2

Рейтинги країн за індикаторами Глобального індексу конкурентоспроможності у 2019 році [27], [28]

Індикатори	Сінгапур	США	Гонконг	Нідерланди	Швейцарія	Японія	Німеччина	Швеція	Велика Британія	Данія	Україна
Обтяженість державним регулюванням	1	14	2	16	8	31	15	49	21	42	62
Конкуренція на внутрішньому ринку	2	7	1	4	3	5	9	17	18	13	90
• спотворюючого впливу податків і субсидій на конкуренцію	1	27	2	8	18	17	19	33	23	16	104
• ступінь домінування на ринку (декількох бізнес-груп)	15	7	14	6	1	2	5	16	23	4	89
• конкуренція у сфері послуг	6	2	1	3	11	7	14	22	23	60	77
Внутрішній кредит приватному сектору	18	3	2	21	5	7	40	17	16	6	76
Фінансування МСП	6	2	3	14	10	13	7	18	16	25	102
Інноваційні можливості	13	2	26	10	3	7	1	5	8	11	60
Зростання інноваційних компаній	14	2	16	4	10	30	8	3	19	9	109

Сильна конкуренція на внутрішньому ринку та сприятливі умови для неї характерні для всіх країн-лідерів рейтингу за Глобальним індексом конкурентоспроможності. Відповідно до цього майже всі вони посідають високі місця за індикаторами «Інноваційні можливості» та «Зростання інноваційних компаній» (показує ступінь швидкості росту нових компаній

з інноваційними ідеями). Лише Японія за останнім індикатором посіла 30-е місце, що пояснюється низкою об'єктивних причин.

Першу позицію за індикатором «Конкуренція на внутрішньому ринку» у 2019 році посів Гонконг, у тому числі завдяки аналогічній позиції за конкуренцією у сфері послуг та незначному впливу податків і субсидій на конкуренцію. За індикатором «Ступінь домінування на ринку» він посів 14-е місце. Умовою для розвитку бізнесу та посилення його конкурентоспроможності є підтримка з боку фінансової системи. Гонконг за індикаторами «Внутрішній кредит приватному сектору» та «Фінансування МСП» посів, відповідно, друге та третє місце. За індикатором «Обтяженість державним регулюванням», що має певний вплив на формування умов розвитку конкуренції, країна посіла 2-гу позицію рейтингу. При цьому зростання інноваційних компаній Гонконгу відбувається суттєвими темпами, про що свідчить 16-та позиція за відповідним індикатором.

США за індикаторами «Інноваційні можливості» та «Зростання інноваційних компаній» посіли 2-гу позицію у рейтингу з а Глобальним індексом конкурентоспроможності, обіймаючи при цьому достатньо високе (7-ме) місце за станом конкуренції на внутрішньому ринку, незважаючи є навіть, на наявність спотворюючого впливу податків і субсидій. Найбільш потужною в США є конкуренція у сфері послуг. У країні достатньо високий рівень забезпечення фінансових умов розвитку бізнесу і, відповідно, конкуренції.

Німеччина, яка є лідером рейтингу за індикатором «Інноваційні можливості» та 8-ю за індикатором «Зростання інноваційних компаній», посіла достатньо високе (9-те) місце у рейтингу за станом конкуренції на внутрішньому ринку. Посилена увага приділяється в країні створенню умов для підтримки малого і середнього підприємництва (МСП), що підтверджує 7-е місце за відповідним індикатором.

Україна за індикатором «Конкуренція на внутрішньому ринку» посіла у 2019 році лише 90-е місце серед 140 країн. Конкуренція потерпає від спотворюючого впливу податків та субсидій, на що вказує 104-е місце у рейтингу за відповідним індикатором. За індикатором «Ступінь домінування на ринку» Україна виявилася 89-ою. Умовам для створення конкуренції та забезпечення конкурентоспроможності з боку фінансової системи не приділяється достатньої уваги. Отже, за індикатором «Фінансування МСП» Україна посіла 102-ге місце, за індикатором «Внутрішній кредит приватному сектору» – 76-е. Відповідно до такого стану конкуренції та умов її формування, кількість інноваційних компаній зростає дуже повільно. За цим індикатором Україна посіла 109-е місце, а за індикатором «Інноваційні можливості» – 60.

Порівняємо зміни значень досліджуваних індикаторів окремих країн у 2019 році проти 2018 року. Розглядаючи позиції Гонконгу у 2018 році проти 2019 року, можна зробити висновок, що переміщення країни у рейтингу за Глобальним індексом конкурентоспроможності з 7-ї позиції на 3-ю відбулося, у тому числі, внаслідок покращення умов конкуренції на внутрішньому ринку (табл. 3).

Таблиця 3

Рейтинги країн за індикаторами Глобального індексу конкурентоспроможності у 2018 році [27], [28]

Індикатори	США	Сінгапур	Німеччина	Швейцарія	Японія	Нідерланди	Гонконг	Велика Британія	Швеція	Данія	Україна
Обтяженість державним регулюванням	4	1	7	8	32	17	2	27	23	56	67
Спотворюючий вплив податків і субсидій на конкуренцію	7	1	8	21	12	11	4	22	14	26	114
Ступінь домінування на ринку (декількох бізнес-груп)	3	12	4	1	2	6	16	13	14	8	110
Конкуренція у сфері послуг	3	7	8	12	5	2	1	6	18	58	80
Внутрішній кредит приватному сектору	3	17	38	5	7	22	2	16	18	6	56
Фінансування МСП	1	4	2	8	14	20	7	22	12	33	118
Інноваційні можливості	2	14	1	3	6	9	26	7	5	12	58
Зростання інноваційних компаній	2	20	4	8	13	6	11	7	3	18	112

Так, за індикатором «Спотворюючий вплив податків і субсидій на конкуренцію» Гонконг перемістився з 4-ої позиції на 2-гу, за індикатором «Ступінь домінування на ринку» – з 16-ї на 14-ту, а за індикатором «Фінансування МСП» – з 7-ї на 3-ю.

Сінгапур, що очолив у 2019 році рейтинг за Глобальним індексом конкурентоспроможності, значно покращив свої результати щодо інноваційної активності компаній. Так, за індикатором «Зростання інноваційних компаній» він посів 14-те місце проти 20-го у 2018 році.

Україна у 2019 році проти 2018 року дещо погіршила свої позиції конкурентоспроможності за більшістю досліджуваних індикаторів, але таких повільних зрушень недостатньо для інтенсивного розвитку

економіки. За індикатором «Інноваційні можливості» Україна взагалі змістилася з 58-ї позиції на 60-ту і тільки на 3 позиції піднялася за індикатором «Зростання інноваційних компаній».

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Стратегічною перспективою для України має бути розвиток економіки, що дозволить забезпечити добробут людей та їх потреби. Запропонована модель інтенсивного розвитку економіки містить низку складових, що зумовлюють успішність цього процесу. Найбільш значимими складовими моделі визначено конкуренцію та інноваційну активність, які у результаті циклічного взаємозв'язку здатні посилювати один одного. Держави, які забезпечують умови для формування і захисту конкуренції, стимулюють, по суті, інноваційну активність свого бізнесу, що підтверджують їх позиції у міжнародному рейтингу конкурентоспроможності. Україна значно відстає у цих процесах та посідає низькі позиції у Глобальному індексі конкурентоспроможності, хоча має достатньо потужний інноваційний потенціал для того, щоб їх покращити.

Перспективи подальших досліджень. Подальших досліджень потребує вплив окремих складових інноваційної активності на забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та країни в цілому.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. І. Амоша, «Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення», *Економіст*, № 6, с. 28–32, 2005.
- [2] Т. В. Гринько, «Інноваційний розвиток України: тенденції та проблеми», *Технологический аудит и резервы производства*, № 1/3(9), с. 17–21, 2013.
- [3] Л. І. Федулова та ін., *Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика*. Київ, Україна: Основа, 2005.
- [4] І. В. Гвоздецька, «Науково-теоретичні основи дефініції економічний розвиток», *Науковий вісник Полісся*, № 2(6), с. 38–44, 2016.
- [5] І. М. Червяков, «Економічний розвиток, економічне зростання і фактори, які стримують економічне зростання України», *Інвестиції: практика та досвід*, № 6, с. 99–102, 2015.
- [6] А. С. Філіпенко, *Цивілізаційні виміри економічного розвитку*. Київ, Україна: Знання України, 2002.

- [7] Т. Ю. Огаренко, «Категорії "економічний розвиток" і "розвиток економіки": суть та співвідношення», *Сталий розвиток економіки*, № 4, с. 265–270, 2013.
- [8] Є. В. Афанасьєв, «Моделювання макроекономічних інноваційних процесів у системі державного регулювання розвитку економіки України», *Ефективна економіка*, № 6, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2141>.
- [9] Н. Ю. Гладинець, «Моделювання індикаторів регіонального інноваційного розвитку», *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*, Вип. 1(3), с. 134–140, 2015.
- [10] І. Г. Лук'яненко, «Моделювання інноваційної активності українських промислових підприємств», *Наукові записки національного ун-ту «Києво-Могилянська академія»*, Т. 146: Економічні науки, с. 73–80, 2013.
- [11] Л. Безчасний, В. Мельник, «Інноваційна модель економічного розвитку України», *Журнал європейської економіки*, № 3, с. 303–315, 2003.
- [12] А. Гальчинский, «Становление инвестиционной модели экономического роста Украины», *Економіка України*, № 6, с. 4–11, 2004.
- [13] Н. С. Криштоф, «Трансформація економічної моделі розвитку як науково-практична проблема державного управління», *Державне управління: теорія та практика*, № 1, с. 4–11, 2015.
- [14] О. В. Міщук, «Теоретичні аспекти формування моделей економічного розвитку», *Вісник Одеського національного ун-ту імені І. І. Мечникова*, Т. 18, вип. 3/2, с. 135–138, 2013.
- [15] О. В. Пирог, «Факторна модель розвитку національного господарства України в умовах постіндустріального суспільства», *Інвестиції: практика та досвід*, № 16, с. 40–43, 2013.
- [16] В. А. Карпенко, «Підходи до визначення інноваційної активності», *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного ун-ту (економічні науки)*, № 2(6), с. 371–382, 2013.
- [17] Т. В. Гринько, «Сутність, складові та особливості категорії «інноваційна активність підприємства», *Інвестиції: практика та досвід*, № 8, с. 30–32, 2010.
- [18] С. В. Захарін, «Інноваційна активність промислових підприємств», *Економіка і прогнозування*, № 3, с. 80–98, 2006.
- [19] О. Мірошніченко, «Інноваційна активність промислових підприємств України: стан і тенденції», *Вісник Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка*, Вип. 10(151), с. 73–78, 2013.

- [20] А. Н. Азрилян и др., *Большой экономический словарь*. Москва, Россия: Институт новой экономики, 2004.
- [21] С. В. Мочерний та ін., *Економічний енциклопедичний словник*. Львів, Україна: Світ, 2005.
- [22] Г. І. Башнянин та ін., *Економічні системи*. Львів, Україна: Вид-во Львів. комерц. акад., 2006.
- [23] Б. К. Лисин и В. К. Фридлянов, «Инновационный потенциал как фактор развития», *Инновации*, № 7, с. 25–30, 2002.
- [24] Л. Н. Устинова и Р. М. Сиразетдинов, *Инновационный потенциал предприятия: сущность, структура, оценка*. [Электронный ресурс]. Доступно: https://www.researchgate.net/publication/323526645_Innovationnyj_potencial_predpriatia_susnost_struktura_ocenka.
- [25] В. В. Гурочкіна, «Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту», *Економіка: реалії часу*, № 5(21), с. 51–57, 2015.
- [26] Л. І. Федулова, «Концептуальні засади економіки знань», *Економічна теорія*, № 2, с. 37–60, 2008.
- [27] *The Global Competitiveness Report*, 2018. [Online]. Available: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>.
- [28] *The Global Competitiveness Report*, 2019 [Online]. Available: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

COMPETITION AND INNOVATIVE ACTIVITY AS A BASIS OF THE INTENSIVE ECONOMIC DEVELOPMENT MODEL

Valentina Ivanova,

Doctor of Economics, Professor,

Professor of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management

Educational and Scientific Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

ivanval2177@gmail.com

Abstract. The problem of economic development of Ukraine is considered in the article. The set-theoretic model of intensive economic development is offered. It contains those components that predetermine the success of this process. These include: competition, the conditions for competition formation and protection, innovative activity, innovation, innovative potential, human potential, the knowledge economy, the links between the components of intensive economic development, the factors of influence on the developing components of intensive development of the economy. It is offered to attribute

intellectual, scientific, research, informational, technical, financial components to the innovative potential, which could potentially contribute to the generation of innovations and their transfer for implementation. The most significant components of the model are competition and innovative activity, which, as a result of cyclical interconnection, can reinforce each other. Competition and its strength between business entities (countries) stimulates the intensity of innovative activity, because it implements their desire to obtain competitive advantages and stay competitive. Due to the increase in the intensity of innovation activity, more innovations are generated and introduced, which leads to increased competition. It was found that the most developed competitive countries have a high level of competition in domestic markets. It stimulates innovative activity and formation of innovative business opportunities, which ensure high positions in the Global Competitiveness Index ranking. The positions of Ukraine in the Global Competitiveness Index are examined. It receives low ratings. The necessity of providing conditions for competition formation and protection is justified for Ukraine. The states providing such conditions stimulate, in essence, the innovative activity of their business, which is confirmed by their positions in the international competitiveness rating.

Keywords: economic development; competition; innovative activity; economic development model; innovation; innovative potential

КОНКУРЕНЦИЯ И ИННОВАЦИОННАЯ АКТИВНОСТЬ КАК БАЗИ МОДЕЛИ ИНТЕНСИВНОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Иванова Валентина Васильевна,

Доктор экономических наук, профессор,
профессор кафедры экономики, предпринимательства и менеджмента
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>
ivanval2177@gmail.com

Аннотация. В статье рассмотрена проблема развития экономики Украины. Предложено теоретико-множественную модель интенсивного развития экономики, содержащая те составляющие, которые определяют успешность этого процесса. К ним отнесены: конкуренция, условия формирования и защиты конкуренции, инновационная активность, инновации, инновационный потенциал, человеческий потенциал, экономика знаний, связи между составляющими компонентами интенсивного развития экономики, факторы влияния на степень развития

составляющих компонентов интенсивного развития экономики. Предложено относить к инновационному потенциалу то, что потенциально может способствовать генерации инноваций и их трансферу для внедрения, в частности: интеллектуальную, научно-исследовательскую, информационную, техническую, финансовую составляющие. Наиболее значимыми составляющими модели определены конкуренция и инновационная активность, которые в результате циклической взаимосвязи способны усиливать друг друга. Наличие и сила конкуренции между субъектами хозяйствования (странами) стимулирует интенсивность инновационной активности, поскольку реализует их стремление получить конкурентные преимущества и быть конкурентоспособными. Вследствие роста интенсивности инновационной активности генерируется и внедряется больше инноваций, что приводит к усилению конкуренции. Выяснено, что для наиболее развитых конкурентоспособных стран характерен высокий уровень конкуренции на внутренних рынках, которая стимулирует инновационную активность и формирование инновационных возможностей для бизнеса, что способствует обеспечению им высоких позиций в рейтинге Глобального индекса конкурентоспособности. Рассмотрены позиции Украины в Глобальном индексе конкурентоспособности. Она занимает в этом рейтинге низкие позиции. Обоснована необходимость обеспечения условий для формирования и защиты конкуренции в Украине. Государства, которые обеспечивают такие условия, стимулируют, по сути, инновационную активность своего бизнеса, что подтверждается их позициями в международном рейтинге конкурентоспособности.

Ключевые слова: развитие экономики; конкуренция; инновационная активность; модель развития экономики; инновация; инновационный потенциал.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. I. Amosha, «Innovatsiinyi shliakh rozvytku Ukrainy: problemy ta rishennia», Ekonomist, № 6, s. 28–32, 2005.
- [2] T. V. Hrynko, «Innovatsiinyi rozvytok Ukrainy: tendentsii ta problemy», Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyzvodstva, № 1/3(9), s. 17–21, 2013.
- [3] L. I. Fedulova ta in., Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky: model, systema upravlinnia, derzhavna polityka. Kyiv, Ukraina: Osnova, 2005.
- [4] I. V. Hvozdetska, «Naukovo-teoretychni osnovy definitsii ekonomichnyi rozvytok», Naukovyi visnyk Polissia, № 2(6), s. 38–44, 2016.

- [5] I. M. Cherviakov, «Ekonomichnyi rozvytok, ekonomichne zrostannia i faktory, yaki strymuiut ekonomichne zrostannia Ukrainy», Investytsii: praktyka ta dosvid, № 6, s. 99–102, 2015.
- [6] A. S. Filipenko, Tsyvilizatsiini vymiry ekonomichnoho rozvytku. Kyiv, Ukraina: Znannia Ukrainy, 2002.
- [7] T. Yu. Oharenko, «Katehorii "ekonomichnyi rozvytok" i "rozvytok ekonomiky": sut ta spivvidnoshennia», Stalyi rozvytok ekonomiky, № 4, s. 265–270, 2013.
- [8] Ye. V. Afanasiev, «Modeliuvannia makroekonomichnykh innovatsiinykh protsesiv u systemi derzhavnoho rehuliuвання rozvytku ekonomiky Ukrainy», Efektyvna ekonomika, № 6, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2141>.
- [9] N. Yu. Hladynets, «Modeliuvannia indyikatoriv rehionalnoho innovatsiinoho rozvytku», Naukovi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Ekonomika», Vyp. 1(3), s. 134–140, 2015.
- [10] I. H. Lukianenko, «Modeliuvannia innovatsiinoi aktyvnosti ukrainskykh promyslovykh pidpriemstv», Naukovi zapysky natsionalnoho un-tu «Kyievo-Mohylianska akademiia», T. 146: Ekonomichni nauky, s. 73–80, 2013.
- [11] L. Bezchasnyi, V. Melnyk, «Innovatsiina model ekonomichnoho rozvytku Ukrainy», Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky, № 3, s. 303–315, 2003.
- [12] A. Gal'chinskij, «Stanovlenie investicionnoj modeli ekonomicheskogo rosta Ukrainy», Ekonomika Ukrainy, № 6, s. 4–11, 2004.
- [13] N. S. Kryshtof, «Transformatsiia ekonomichnoi modeli rozvytku yak naukovo-praktychna problema derzhavnoho upravlinnia», Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka, № 1, s. 4–11, 2015.
- [14] O. V. Mishchuk, «Teoretychni aspekty formuvannia modelei ekonomichnoho rozvytku», Visnyk Odeskoho natsionalnoho un-tu imeni I. I. Mechnykova, T. 18, vyp. 3/2, s. 135–138, 2013.
- [15] O. V. Pyroh, «Faktorna model rozvytku natsionalnoho gospodarstva Ukrainy v umovakh postindustrialnoho suspilstva», Investytsii: praktyka ta dosvid, № 16, s. 40–43, 2013.
- [16] V. A. Karpenko, «Pidkhody do vyznachennia innovatsiinoi aktyvnosti», Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho un-tu (ekonomichni nauky), № 2(6), s. 371–382, 2013.
- [17] T. V. Hrynko, «Sutnist, skladovi ta osoblyvosti katehorii «innovatsiina aktyvnist pidpriemstva», Investytsii: praktyka ta dosvid, № 8, s. 30–32, 2010.
- [18] S. V. Zakharin, «Innovatsiina aktyvnist promyslovykh pidpriemstv», Ekonomika i prohnozuvannia, № 3, s. 80–98, 2006.

- [19] O. Miroshnychenko, «Innovatsiina aktyvnist promyslovykh pidpriemstv Ukrainy: stan i tendentsii», Visnyk Kyivskoho natsionalnoho un-tu imeni Tarasa Shevchenka, Vyp. 10(151), s. 73–78, 2013.
- [20] A. N. Azriliyan i dr., Bol'shoj ekonomicheskij slovar'. Moskva, Rossiya: Institut novej ekonomiki, 2004.
- [21] S. V. Mochernyi ta in., Ekonomichni entsyklopedychnyi slovnyk. Lviv, Ukraina: Svit, 2005.
- [22] H. I. Bashnianyn ta in., Ekonomichni systemy. Lviv, Ukraina: Vyd-vo Lviv. komerts. akad., 2006.
- [23] B. K. Lisin i V. K. Fridlyanov, «Innovacionnyj potencial kak faktor razvitiya», Innovacii, № 7, s. 25–30, 2002.
- [24] L. N. Ustinova i R. M. Sirazetdinov, Innovacionnyj potencial predpriyatiya: sushchnost', struktura, oценка. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: https://www.researchgate.net/publication/323526645_Innovacionnyj_potencial_predpriyatiya_susnost_struktura_ocenka.
- [25] V. V. Hurochkina, «Innovatsiinyi potentsial pidpriemstva: sutnist ta systema zakhystu», Ekonomika: realii chasu, № 5(21), s. 51–57, 2015.
- [26] Л. І. Федулова, «Концептуальні засади економіки знань», *Економічна теорія*, № 2, с. 37–60, 2008.
- [27] The Global Competitiveness Report, 2018. [Online]. Available: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>.
- [28] The Global Competitiveness Report, 2019 [Online]. Available: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.

Стаття надійшла
до редакції 07 квітня 2020 року

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-142-159](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-142-159)

УДК 007.3 : 351.711 : 321.011.5

Дунаєв Ігор Володимирович,

доктор наук з державного управління,
доцент, професор кафедри економічної політики
та менеджменту Харківського регіонального інституту
державного управління НАДУ при Президентіві України;
директор ГО «Науково-дослідний центр
економіко-правових рішень у сфері застосування
технологій розподіленого реєстру».

Харків, Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

divon1@gmail.com

Кудь Александр Александрович,

генеральний директор ТОВ «Сімкорд»,
аспірант Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця.

Харків, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5753-7421>

alexander.kud@simcord.com

КОНСТРУЮВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ДЛЯ УКРАЇНИ: ВІД ІНТУЇТИВНОГО ПРОРОЦТВА ДО НАУКОВОГО СИНТЕЗУ

Анотація. Стаття пропонує авторську спробу критично осмислити поширені в українському суспільстві підходи інтуїтивного та наукового прогнозування і конструювання майбутнього. Це потрібно для того, щоб полегшити шлях поєднання зусиль їхніх розробників та можливостей об'єктивного розуміння населенням України наявних прогнозів. Для цього використовується методологія розуміння дискретної ознаки будь-якої модернізації і розвитку та відбувається апробація нетрадиційного для соціальних наук підходу до прогнозування майбутнього – «структуралістського підходу», в межах якого у нас немає динамічної передісторії (принаймні, для застосування екстраполяції, хвильового аналізу тощо). Також автори застосовують комплекс наукових методів пізнання за такою логікою: від аналізу все більш захоплюючих наше українське суспільство інтуїтивних підходів та дедукції на їх основі — до формально-логічних висновків (індукції) та синтезу в конструюванні майбутнього як певної конкретної цілісності процедур та способів подання доречних результатів. Логіка розкриття матеріалу охоплює три взаємозалежних положення: 1) що є суб'єкт, об'єкт прогнозування, і

як їх зараз правильно пов'язати? 2) що є «розвиток» і «прогноз розвитку» в прогнозуванні та конструюванні майбутнього, і як суб'єкту уникнути поширених «пасток» поверхневих уявлень і фальшивих тлумачень? 3) де є людина у сконструйованому майбутньому? Послідовно характеризуючи найбільш методологічно вразливі з наукової точки зору аспекти прогнозування, відстоюється позиція щодо більш гідного місця людини і громадянина в різних системах державного та недержавного прогнозування. Йдеться про прогнози, побудовані у термінах гуманістичної розумності або загального щастя. Робляться висновки про те, що настає час, коли уникати прогнозів розвитку та сміливих образів технологічного майбутнього стає дуже небезпечно. Часто політичні поразки та соціально-економічні катастрофи відбувалися і відбуваються тому, що люди не хочуть, не вміють, не можуть уявити завтрашній день у всій його неприємній складності, до того ж – бояться цього знання. Саме тому треба зважати і на наукові прогнози та застереження з боку практиків, а не лише футурологів. Також одне з ключових питань формування образу майбутнього (в його соціально-філософському сенсі) – у побудові суб'єктно орієнтованого та проектно-усвідомлюваного світу. Це складно, але потрібно: сили роз'єднання часто сильніші за сили об'єднання. Здатність до цієї інтелектуальної консолідації може стати і своєрідним тестом на життєздатність українського суспільства у 2020 році.

Ключові слова: прогноз, конструювання майбутнього, науковий прогноз, образ майбутнього, модернізація, гуманізм на технологіях.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Що може бути більш захоплюючим, більш всеосяжним та міждисциплінарно-дослідним завданням для вчених і небайдужих експертів від громадських організацій, ніж амбіції передбачити та «сконструювати» майбутнє своєї країни? І зараз, на порозі масштабної світової економічної кризи, сучасна неуспішна і десь світоглядно розгублена Україна відчуває черговий підйом суспільного інтересу до цієї проблеми, до свого «післязавтра». Багато хто мріє знайти той рятівний шанс. Але за черговим і, дуже сподіваємося, цього разу результативним раундом суспільного захоплення прогностикою, футурологією і десь візіонерством майбутнього України глибоко приховується науково-методологічна проблема: як переосмислити апокаліптику майбутнього, а після цього – як поєднати зусилля тисяч співгромадян навколо спільного бачення? Така постановка проблеми, напевно, не властива для сучасного відкритого громадського дискурсу з цих питань, де кожен здатний «самозабутньо» окреслити ризики та

можливості, трактувати нашу історію й давати поради мільйонам співгромадян – у цьому вже вбачається багато інтуїтивного суб'єктивізму і небагато посправжньому наукової статечності та методологічної «витримки».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх декількох років в Україні з'явилося чимало дійсно цікавих поглядів на майбутнє України. Це і футурологічні твори [1], [2], і всеохоплюючі аналітичні роботи [3], [4] та ін., і суто аналітичні статті з виокремленим сегментом як об'єкт, наприклад, демографія до 2050 р. [5], і платні сесії з роздумами відомих успішних українців (на кшталт «Діалоги про майбутнє»), і навіть серії конкурсів шкільних творів про майбутнє. Як бачимо, поглядів і прогнозів маса: деякі помірковано оптимістичні, деякі – навпаки. Але що відрізняє більшість із них? Те, що вони, по-перше, більше про наслідки минулого, а не про майбутнє, по-друге, інколи їхні автори захоплюються безальтернативністю свого сценарію чи бачення і, по-третє, будь-який погляд у майбутнє – є дуже імовірним. Для країни немає і не може бути «карми» та «замкненого кола». Самі ці моменти мають бути уточнені науково.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – критично осмислити поширені в українському суспільстві підходи інтуїтивного та наукового прогнозування і конструювання майбутнього. Це потрібно для того, щоб полегшити шлях поєднання зусиль їхніх розробників і можливостей об'єктивного розуміння населенням України наявних прогнозів.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: по-перше, уточнити, що є суб'єкт і об'єкт прогнозування, та як зберегти правильний зв'язок між ними; по-друге, уточнити, як суб'єкту уникнути поширених «пасток» поверхневих уявлень та фальшивих тлумачень, розглядаючи «розвиток» і «прогноз розвитку» і, по-третє, визначити, де місце людини у сконструйованому майбутньому?

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Відомо, що будь-який розвиток є перериванням стаціонарного стану через виникнення нових явищ, порушення статичної рівноваги. Конструюючи образ майбутнього на рубежі великих передкризових явищ, як це відбувається на початку 2020 р. в Україні, маємо ситуацію, коли немає надійної детермінованої моделі, проте є нестійкий розвиток, а це може бути майже «перескоком» від стану до стану. Відповідно, це передбачатиме і великі шанси на дискретну (переривчасту) модернізацію суспільних відносин, а оскільки модернізація породжує соціальний конфлікт між традиціями (стереотипами уявлень і практик, ідентичністю тощо) та інноваціями, між реальністю й

ідеалом, у ньому поступальний рух уперед змінюється зворотними рухами, зривами та блокуваннями інновацій (модернізаційних, трансформаційних), здатними навіть повернути ситуацію назад [6, с. 19]. У достатньо спрощеному вигляді це можна пояснити одним рисунком (рис.).

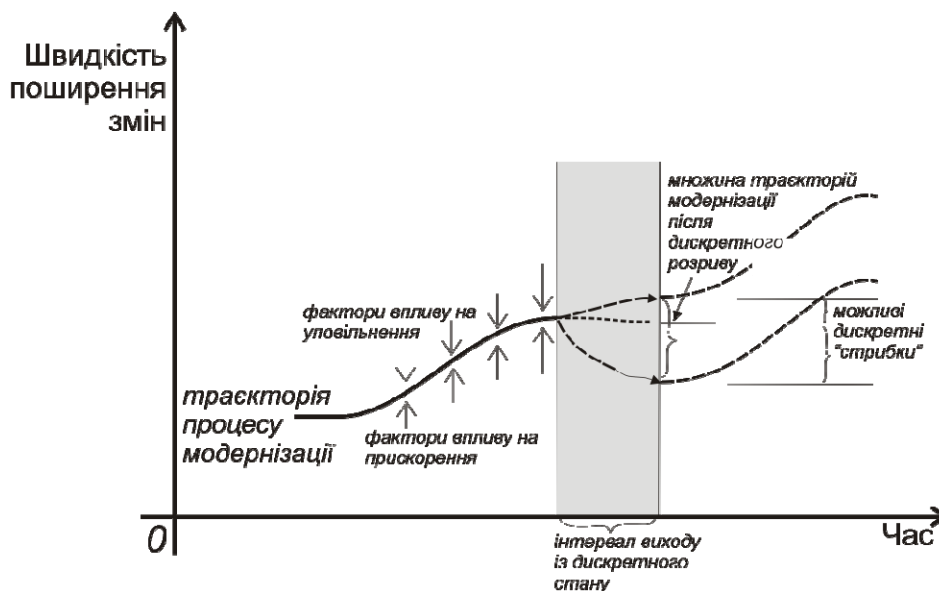

Рис. Дискретність в абстрактному процесі суспільної модернізації і розвитку [7, с. 23]

Цікаві, різносторонні, але інтуїтивно побудовані прогнози [1], [2] та ін., що все частіше з'являються в Україні під авторством наших істориків, політологів і футурологів, базуються на спостереженні як методі, і це дає передбачення та пророкування – прогноз саме в такому сенсі. А ось якщо в руках суб'єкта є умовний «молоток» і ресурс впливу на розвиток, то тоді виникає проектування – сценарне проектування. Сценарне проектування залежить від того, що суб'єкт, який цікавиться майбутнім, вкладе у це майбутнє. Вкладе він 5 кг чогось – буде один сценарій, а вкладе він 10 кг – сценарій буде інший: так і формується множина траєкторій розвитку (див. рис.). І конструювання майбутнього – це саме про це. Далі йде ще жорсткіша стадія – стадія управління, коли цей проект втілюється в життя. Але конструювання образу майбутнього для країни – це особливо відповідальне завдання, яке, на нашу думку, не можна обмежувати лише інтуїтивною рефлексією та пророцтвом. Таке завдання буде доповнюватися завданням верифікації запланованих рішень або прогнозуванням наслідків ухвалених рішень.

У нинішній ситуації весни-літа 2020 року – ситуації, що лякає невідомості про найближче майбутнє світу та України – може бути доречним застосування іншого, нетрадиційного підходу до прогнозування майбутнього

– «структуралістського підходу» (згідно з С. Сулакшиним [8, с. 61]), у межах якого в нас немає динамічної передісторії (принаймні, для застосування екстраполяції, хвильового аналізу тощо). Ми майже нічого не знаємо про інерцію процесу, проте ми можемо робити «миттєві знімки» певних параметрів, що впливають на розвиток макросистеми. І якщо ми маємо теоретичний зв'язок миттєвого розподілу параметрів складної соціальної системи та тимчасової реалізації, то ми можемо отримати і прогнозу тимчасову розгортку того, що станеться. «Частотний спектр сигналу в радіотехніці, в акустиці – це аналог, а в соціальній системі такий підхід можливий, і він працює» [8, с. 61].

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Наразі у цій статті буде застосовано комплекс наукових методів пізнання за такою логікою: від аналізу все більш захоплюючих наше українське суспільство інтуїтивних підходів та дедукції на їх основі – до формально-логічних висновків (індукції) та синтезу в конструюванні майбутнього як певної конкретної цілісності процедур та способів подання доречних результатів.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Далі логіка розкриття матеріалу буде охоплювати три взаємозалежних положення, що дають відповідь на три поставлених вище завдання: 1. Що є суб'єкт, об'єкт прогнозування, і як їх зараз правильно пов'язати? 2. Що є «розвиток» і «прогноз розвитку» в прогнозуванні та конструюванні майбутнього, та як суб'єкту уникнути поширених «пасток» поверхневих уявлень та фальшивих тлумачень? 3. Де є людина у сконструйованому майбутньому?

Отже, перша частина – це суб'єкт і об'єкт. Сьогодні сотні дослідників і авторитетних організацій пропонують різні прогнози нашого майбутнього. Дуже часто ці прогнози є цікавими і доволі якісними, але є декілька методологічних «але». Їх автори часто щиро вірять, що «держава» (уряд чи відразу декілька урядів) має зважати та слідувати їхнім прогнозами. А держава не буде їх дотримуватися просто тому, що не є цілісним суб'єктом. Об'єктом прогнозування є найрізноманітніші люди та групи, які мають вплив як у владі, так і в суспільстві. Суб'єктам це було б краще зрозуміти відразу.

Сьогодні, принаймні в Україні, є дуже сприятливі умови для розвитку якісного передбачення на рівні вчених і недержавних експертів. Суспільний інтерес (але лише на рівні допитливості та серйозно не підкріпленої побутової цікавості) для цього великий, а економічна криза капіталістичного світоустрою створила безпрецедентний глобальний запит на нові погляди. Але чим небайдуже суспільство відповість на це? Проблема, на нашу думку, в тому, що зазвичай держава не чує і не хоче чути ці різні осередки гуманітарної

наукової творчості: діалогу майже немає. А українське суспільство ще не висуває платоспроможний попит на якісні прогнози та не споживає цю продукцію. Частина цього продукту є затребуваною самим науковим чи експертним середовищем, тобто всередині себе (як приклад – відомі лекції «Діалоги про майбутнє»). Ця спільнота може створювати і якісні прогнози (хоча цим займається менше число фахівців, наприклад, «Український інститут майбутнього»). Футурологія, так само як і будь-яке інше переважно гуманітарне знання, – це продукт суто індивідуального дослідження. Для того щоб вона було більш успішною, вона має бути занурена в критичне середовище. Тобто має бути конструктивна критика, виявлення недоліків, те, що відбувається, умовно кажучи, під час підготовки дисертації до захисту або після випуску книги.

Футурологія – це не наука і не розділ філософії, а синтез із наукової філософії, добірки відомих технічних фактів і суб'єктивних художніх візій (інтуїтивних інсайтів та інших ірраціональних форм уявлень про майбутнє). Методологія футурології в усьому світі досі знаходиться в процесі формування. У світі немає єдиної методології футурологічного аналізу, але є різні її концепції, які конфліктують між собою. Для того щоб полегшити взаємодопомогу футурологів, а не розпорошувати їхні зусилля, а також щоб сформувати єдине поле знань у цій сфері, необхідні: а) моніторинг прогнозів і б) інтеграція футуристичних явищ із науковою аргументацією. І тоді, як наслідок, може з'явитися нова якість у образів майбутнього та прогнозів. Але такого ще немає в Україні. До речі, цінність внеску людини, яка змогла зробити лише один правильний прогноз і вловила важливу тенденцію, теж велика (як-то Нассім Талеб [9] зі своїми «чорними лебедями» чи Нуриель Рубіні для сучасних фінансових ринків світу). Наприклад, чи вибухне Чорнобильська АЕС, треба було б розмірковувати у 1985 році. Сама публічна постановка питання про те, що це могло вибухнути, як дуже імовірний наслідок невеликого наукового експерименту фізиків-ядерників та їхнього партійного керівництва у вирі соціалістичних змагань пізнього СРСР, мала б величезну цінність до весни 1986 р.

Який вихід із цього становища? Необхідно виокремлювати в українському суспільстві ті групи впливу, що здатні сприймати раціональний аналіз. Такі групи вже є.

Далі друга логічна частина викладу цієї статті – це пошук співвідношень у ключових поняттях. Зазвичай відкрите обговорення способу та варіантів майбутнього (від усього людства до загубленого українського хутора) часто справляє враження науково обґрунтованого доти, доки учасники дискусії не намагаються визначити, що є «майбутнє» і чи можна його «прогнозувати» (тим паче «конструювати»), а також що таке «розвиток» і чи можна ним «керувати». У разі відмови від цього, на нашу думку, буде дуже велика спокуса

висунути контраргументи віщунам на будь-якому етапі розгляду їх прогностики. Природно, що філософські категорії «розвиток», «майбутнє», «прогноз», «управління», «образ» дуже багатогранні та мають розгорнуті трактування. Тому далі ми трохи узагальнимо ті «точки відліку», що досі вважаються «дискусійними» між теоретиками та практиками.

Термін «розвиток» – це ціннісно неоднозначне і суперечливе поняття, що часто набуває навіть спекулятивного та популістського сенсу. Найчастіше передбачається, що «розвиток» є незаперечним благом. Проте розвиток у філософському сенсі є лише послідовною (іноді незворотною) зміною, переходом однієї якості в іншу, одного стану в інший. Цей рух є тим, що прийнято називати «процесом», і так звані процеси суспільного, соціального та будь-якого іншого розвитку цілком можуть обійтися без слова «розвиток». Суть процесів, що протікають у системах, є перш за все поступальною зміною зв'язків між елементами системи, появою нових або зникненням (загибель, витіснення) колишніх елементів.

Не варто завжди ототожнювати «розвиток» із наближенням до досконалості: навіть негативні сутності (хвороби) можуть успішно розвиватися. Так само не слід вважати, що «розвиток» обов'язково має приводити до появи чогось принципово нового, адже у кожній реальній системі спочатку діють свої власні й занесені ззовні деструктивні сили, що руйнують взаємообумовленість, цілісність та інші ознаки системи як такої (на рис. 1 це, наприклад, фактори впливу на уповільнення).

Володимир Лексін робить дуже важливе зауваження з цього приводу: «досі не існує технологій повного пізнання будь-якої просторової компоненти світу, як і не існує таких технологій стосовно пізнання людини за умови, що такі технології були б адекватні суті цієї компоненти» [13]. І це є пізнавальною «проблемою усіх наук» [13]. Тому будь-які прогнози й образи майбутнього, тим паче з претензією на управління ними, слід робити: а) не завищуючи здібності інтуїтивного розуміння істинних зв'язків процесів у певній системі; б) не спрощуючи чи заміщуючи деякі системні, міжсекторальні чи універсальні якості чимось одним секторальним (економічним, соціальним та ін.), хоча це і буде простіше; в) забезпечуючи належну обережність і об'єктивність суджень у своїх рекомендаціях щодо потенційної реалізації їхніх наслідків.

Чи усвідомлюють це сучасні прогностисти та футурологи? Далеко не завжди...

Наприклад, чи зможе впровадження технологічних ІТ-новацій (наприклад, ProZorro або реєстрів на blockchain та цифрових активів [15]) у систему державного управління бути благом, залежить лише від того, наскільки в результаті цих змін будуть збалансовані всі складові компоненти інституційної спроможності цієї системи: соціальний (наприклад, пов'язаний із захистом персональних даних як населення, так і самих держслужбовців),

іміджево-емоційний (наприклад, пов'язаний із завищеними очікуваннями населення швидких змін у роботі органу влади, які щоденно підігриваються фейсбук-«експертами» та громадськими «контролерами») тощо. Будь-який перекис цього балансу веде до деструкцій (у найбільш різкій формі — до депресій), і навпаки: будь-яка збалансована динаміка буде краща за односторонній «розвиток» (наприклад, підвищення середньої зарплати або бюджетних надходжень від продажу підакцизних товарів на території об'єднаної громади). Навряд чи ті громадські діячі або експерти, хто «набили руку» на розробленні стратегій чи полісу-papers для органів влади усіх рівнів, ураховують такі «дрібниці».

Сучасна Україна, незважаючи на наявність відповідного закону [10] з вельми виразними вимогами до розроблення державних прогнозів, практикує досить примітивні технології прогнозування. Зазвичай використовуються спрощені моделі екстраполяції та лінійного прогнозу (економетрика), що скореговані на індекси очікуваної зміни світових цін на зерно та метали, на курс долара і на умовно розрахований «дефлятор ВВП». До того ж сам горизонт прогнозування обмежений кількома роками, розрахункові варіанти подаються у вигляді обмеженого числа економічних і соціальних показників, а використання прогнозних розробок корпорацій, банків та інших недержавних структур взагалі не передбачено (та й неможливо через «комерційну таємницю»). Прогнози робляться в основному тому, що бюджетний кодекс вимагає їх наявність разом із проектом держбюджету.

Суть «прогнозу» і суть «розвитку» поєднані між собою логікою наукового пізнання. Адже ідея будь-якого не вузькотехнологічного (або галузевого) прогнозу живиться сподіванням доцільності усього, що відбувається, або здатністю до сприйняття сенсу (задуму, мети, напряму) процесами природного або антропогенного характеру. Зважаючи на типовий прагматизм сучасних прогнозів, у їх зародку можна углядіти й описаний ще Георгом Гегелем («Наука логіки», том 3) розвиток від «буття-в-собі» до абсолютної ідеї — замкнутого в собі руху, що призводить до формування цілісного, системного об'єкта. Згодом будь-який прогноз почав подаватися у вигляді передбачення тільки процесів і результатів змін у сьогоденні, тобто у формі прогнозу розвитку, що реалізується за допомогою проектів.

На практиці прогнозування давно стало переслідувати вузькоутилітарну мету. Недержавні прогнози, наприклад прогнози динаміки параметрів ринку транспортно-логістичних послуг, робляться щороку, але прогноз довгострокових змін соціально-економічної ситуації в Україні, який багато в чому визначає цю динаміку транспортних ринків, або не проводиться взагалі, або його результати повністю не оприлюднюються. Певним виправданням цього є не тільки політичні ризики оголошення результатів такого прогнозу, а й неймовірна складність такої роботи: існує занадто багато

кількісних характеристик одного тільки прогнозного сценарію. Але ж потрібні ще й якісні оцінки нового стану соціально-економічної ситуації, впливу на головні суспільні цінності громадян, розгорнуті коментарі тощо. І таких сценаріїв потрібно декілька. В результаті маємо, що якісне прогнозування — це занадто дорого та складно для країни. Звідси і державно-управлінські рішення такої якості.

Проте чого точно не повинно бути в жодному прогнозі, так це переконаності його авторів і державних осіб у безальтернативності будь-якого сценарію майбутнього [13] лише на тій підставі, що цей сценарій є суб'єктивно розумним, таким, що врятує від національної чи глобальної [12] трагедії. Наприклад, уже зараз, лише на другому місяці пандемії Covid-19 у Європі (квітень 2020 р.), чутна затята критика європейських політиків, адресована своїм урядам щодо неправильних прогнозів ураження коронавірусом і ступеня готовності національної системи охорони здоров'я до нього. Тому виникає особливий запит на прогнозування гідного місця людини та громадянина в різних системах державного і недержавного прогнозування. Йдеться про прогнози, побудовані у термінах гуманістичної розумності або загального щастя.

Нарешті, третя частина наших роздумів пов'язана з місцем людини у майбутньому. Великою проблемою будь-якого прогнозування, що претендує на науковість, є складність формування уявлень про стабільність або зміну головних цінностей. Зрозуміло, що майбутнє, як і сьогодні, не можна уявити поза системою притаманних кожному часу цінностей: ставлення до фактів історії свого народу, до складу родини, до грошей, до бідних і багатих, до праці, до способу витратити гроші тощо. Це все те, що виростає з суспільної практики, потреб та інтересів і 100%-во якимось корегується провладними радниками-«ідеологами», ЗМІ, Інтернетом та іншими інструментами впливу на суспільну свідомість.

Насправді дійсність існує для людини у формі цінностей: люди завжди оцінюють будь-що відповідно до своєї шкали цінностей, а нібито «байдуже ставлення» — це вже наслідок швидко проведеного оцінювання за цією персональною шкалою. Що ми знаємо про ціннісний фундамент майбутнього через 50–100 років? Майже нічого, і можна лише робити припущення про те, наскільки збережеться в майбутньому базовий набір і шкала сучасних цінностей.

Усім відомі й нині є загальнозживаними ціннісні класифікації М. Шелера [11, с. 719]: цінності тим вищі, чим довший термін їх існування, чим менш вони здатні до дроблення, чим менш вони залежать від інших цінностей, чим глибше вони впливають на людину, чим менш пов'язані з його почуттями і чим більше — з Богом. Тобто ієрархія цінностей утворюється їхнім рядом, що є висхідним від чуттєвих, вітальних і духовних до релігійних. Чи не станеться в

такому випадку (виходячи з екстраполяції явищ реального на майбутнє і дотримуючись класифікації М.Шелера), що прогнозоване майбутнє може стати світом деградуючих людей «золотого мільярда» — цінностей суто капіталістичного світу з його надлишком капіталу в фіктивних (спекулятивних), але прибуткових сферах, і дефіцитом коштів за тими напрямками, від яких залежить майбутнє планети? І, на думку авторів чи не найбільш резонансної доповіді Римського клубу за 2018 р., «головним питанням стають філософські коріння поточного стану світу. ... Світ знаходиться в небезпеці, і порятунок лежить у зміні світогляду» [12].

Ціннісні орієнтири, як показала наша недавня історія, можуть змінитися дуже швидко, але змінюються вони в різних соціальних групах, релігійних спільнотах, державах із різною швидкістю, а в багатьох випадках — ще й різноспрямовано. Якщо раніше, приблизно до 2018 р, світ рухався в бік тотальної глобалізації, то вже сьогодні (весна 2020 р.) ми бачимо «парад» усе нових і нових політик національного протекціонізму, глобальний стрімкий спад і «тупик» у попиті та пропозиції на ключові ресурси (нафта, газ). Схоже, що людство вже стало на шлях «кінця глобалізації». Якими будуть нові ціннісні характеристики «нового майбутнього» — ще невідомо.

Те ж стосується і «поведінкової економіки» майбутнього суспільства споживання. Як поведе себе в майбутньому головний економічний актор — споживач? «Чи будуть відповідати його споживчим перевагам сучасні соціальні теорії поведінки споживачів і теоретичні припущення про взаємозв'язки індивіда та суспільства (К.Хорні), концепція життєвого циклу споживача, сучасні уявлення про зв'язок динаміки доходів і структури потреб (Е.Енгель), ідеї про піднесення потреб і ролі підсвідомого (З.Фрейд, К.Юнг, А.Адлер та ін.) у кінцевій поведінці споживача? Чи буде притаманна майбутньому теорія потреби і мотивацій А.Маслоу та подання А.С.Пігу про циклічність економіки залежно від психології масового споживача? Питань такого типу безліч, а науково обґрунтованих відповідей досі немає» [14, с. 56].

Аналогічно і щодо поведінки у сфері державного управління. Чотири промислові революції майже ніяк не змінили моделі державного управління: воно досі зосереджене багато в чому на вирішенні рутинних завдань (процесний менеджмент). У світі, до якого ми всі звикли, ось ця бюрократична робота займала 90% усієї діяльності будь-якого управлінця, будь він держслужбовцем чи менеджером у бізнес-корпорації. Бурхливий розвиток інновацій підриває старі моделі державного та бізнес-управління, що потребують зміни: «ми стоїмо на порозі необхідності проведення першої революції державного управління» [14]. У такому разі першу відповідь дає ще не наука, а практика господарювання: світ стає «плоским» [15], а «кругова» (циклічна) логіка замінить «лінійну» (вироблені предмети будуть оптимізовані для ремонту та повторного використання ресурсів у нових

напівзамкнених спільнотах, наприклад, засобами цифрових активів [15]).

Також варто зазначити передбачення як різновид прогнозів. Ідеться про передбачення, переважно, загроз: кліматичних, вірусних, військових, демографічних (міграції азіатів, депопуляції ЄС тощо). Попередження про цивілізаційні конфлікти на кшталт ісламізації Європи чи «жовтої загрози» з Азії були нещодавно особливо наполегливими. Це викликало велику частку невпевненості мільйонів людей у Євразії і корегувало стимули до місця їх проживання, праці, дітонародження... І, що характерно, ці передбачення та, зокрема, реакція простих людей на них майже не враховувалися в економічних, демографічних чи у будь-яких інших прогнозах навіть для можливих держав. Звідси бачимо, що особистість людини, її індивідуальна та колективна поведінка часто залишаються поза увагою прогнозистів і навіть футурологів. А це і виклик, і проблема нинішніх практик і експертно-інтуїтивного, а також науково-обґрунтованого прогнозу й образу майбутнього для документів державної ваги.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

На основі проведених узагальнень прогностичної методології та власних рефлексій можна зробити такі висновки.

1. Настає час, коли уникати прогнозів розвитку та сміливих образів технологічного майбутнього стає дуже небезпечно. Часто політичні поразки та соціально-економічні катастрофи відбувалися і відбуваються тому, що люди не хочуть, не вміють, не можуть уявити завтрашній день у всій його неприємній складності, ба більше – бояться цього знання. Саме тому треба зважати і на наукові прогнози та застереження з боку практиків, а не лише футурологів.

2. Необхідно виокремлювати в українському суспільстві ті групи впливу, що здатні сприймати раціональний аналіз, і такі групи є. Краще, щоб вони були поєднані у деяку спільну експертну мережу. Наступні українські уряди дуже скоро будуть охочі до сприйняття впливових громадських прогнозних розробок та образів майбутнього через девальвацію колишніх політичних орієнтирів і деградацію колишніх політичних еліт.

3. Немає сенсу розривати пошукові та нормативні прогнози, що формуються або можуть формуватися для потреб держави, як це було в СРСР, оскільки окрім державного макропрогнозу є і пророцтва, і апокаліптика. Все це потрібно для якісних публічно-управлінських рішень.

4. Одне з ключових питань формування образу майбутнього (в його соціально-філософському сенсі) полягає у побудові суб'єктно орієнтованого і проектно-усвідомлюваного світу. Це складно, але потрібно:

сили роз'єднання часто сильніші за сили об'єднання. Постмодерн говорить про неможливість майбутнього: майбутнє — це комбінації з уламків минулого. Подолання такого широкого уявлення та переорієнтація на розуміння майбутнього як креативно-творчого суб'єктного процесу, на який місцева спільнота (або нація) може впливати, — це виклик і можливість для будь-якої країни, що розвивається, в тому числі й України, для її креативного класу та молодих політиків. Здатність до цієї інтелектуальної консолідації може стати і своєрідним тестом на життєздатність українського суспільства у 2020 році. Іншими словами, воля до майбутнього – це найважливіший індикатор життєздатності тієї чи іншої великої спільноти громадян або народу.

Перспективи подальших досліджень і головний науковий виклик тут полягає в тому, щоб точно зрозуміти, які саме стани потрібно заміряти у фіксований момент часу, і як вони пов'язані з майбутнім розвитком країни або суспільства. Іншими словами, дуже важливо, на якому світовому тренді (стагнація економіки, революції, епідемії та ін.) або на рубежі якої важливої макрподії робляться прогнози. І саме тут криється чи не найголовніший маніпулятивний момент для будь-якого прогнозу: наукового чи інтуїтивного.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. Толкачев. *Омріяна Україна. Ключ до майбутнього*. Київ, Україна, 2016, 45 с. Серія «Для всієї родини». ISBN 978-617-7350-76-6
- [2] *Трансформація української національної ідеї*; О. Донія, Ред. Київ, Україна: Наш Формат, 2019, 464 с.
- [3] *Візія України 2030* / В. Андрусів, А. Амелін. Київ, Україна: Саміт-книга, 2019, 136 с.
- [4] *Україна 2030. Доктрина збалансованого розвитку* / О. Мельничук, Л. Антонюк, О. Гуменна, О. Жилінська. Київ, Україна: Кальварія, 2017, 168 с.
- [5] Е. Лібанова, І. Курило, «Що очікувати українцям до 2050 року?», *Урядовий кур'єр*, 27 квіт., 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/sho-ochikuvati-ukrayincyam-do-2050-roku/>
- [6] І. В. Дунаєв, М. А. Латинін, С. В. Майстро, Н. В. Статівка та ін., «Системні засади механізмів дискретного процесу модернізації публічної регіональної економічної політики», *Державна економічна політика регіонального розвитку: монографія*; М. А. Латиніна, Ред. Харків, Україна: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2017, 420 с., с. 19–41.
- [7] I. Dunayev, *Moving Regional Economic Policy Modernization Ahead*:

Systems Basis for Organizational and Deblocking Mechanisms in Present-day Ukraine. *Regional Science Inquiry*, Vol. IX, № 1, с. 21–39, 2017. Доступно: [http://www.rsijournal.eu/ARTICLES/June_2017/RSI_June_2017_IX_\(1\).pdf](http://www.rsijournal.eu/ARTICLES/June_2017/RSI_June_2017_IX_(1).pdf)

- [8] С. С. Сулакшин, «Для прогноза нужно знать законы развития», на научном семинаре *Управление развитием: от прогнозирования будущего к его конструированию (идеи, методы, институты)*, Вып. 9. Москва, Россия: Научный эксперт, 2011, 88 с.
- [9] Н. Н. Талеб, *Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости*. Москва, Россия: Колибри, 2011, 290 с.
- [10] Верховна Рада України. (2000, Берез. 23). *Закон № 1602-III, «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (зі змінами); Відомості Верховної Ради України від 23.06.2000, № 25, ст. 195.*
- [11] Макс Шелер, *Філософський енциклопедичний словник*; В. І. Шинкарук, (гол. редкол.) та ін. Київ, Україна: Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002, 742 с., с. 719.
- [12] «Старый мир обречен. Новый мир неизбежен!», *Доклад Римского клуба*, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.cluber.com.ua/lifestyle/obshhestvo/2018/01/staryiy-mir-obrechen-novyyiy-mir-neizbezhen-verdikt-rimskogo-kluba-zhestkiy-doklad/>
- [13] В. Н. Лексин, «Познание и конструирование будущего: амбиции и возможности», на научном семинаре *Управление развитием: от прогнозирования будущего к его конструированию (идеи, методы, институты)*, Вып. 9. Москва, Россия: Научный эксперт, 2011, 88 с.
- [14] *Греф предупредил о революции государственного управления (сентябрь 2019)*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.rbc.ru/society/25/09/2019/5d8b31fa9a7947c721902c91>
- [15] A. Kud, Substantiation of the term “digital asset”: economic and legal aspects. *International Journal of Education and Science*. 2019. Vol. 2. №1. P. 41–52.
Доступно: [http://culturehealth.org/ijes archive/IJES.Vol.2.No1.2019 \(6\).pdf](http://culturehealth.org/ijes archive/IJES.Vol.2.No1.2019 (6).pdf). doi: 10.26697/ijes.2019.1.06.

BUILDING THE FUTURE FOR UKRAINE: FROM INTUITIVE PROPHECY TO SCIENTIFIC SYNTHESIS

Igor Dunayev,
Doctor of Science in Public Administration,
Associate Professor, Professor of the

Department of Economic Policy and
Management of the Kharkov Regional Institute
of Public Administration of NAPU
under the President of Ukraine;
Director of the Public Association «Research Center for
Economic and Legal Solutions in the
Application of Distributed Register Technologies».
Kharkiv, Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>
divon1@gmail.com

Alexander Kud,
General Director of Simkord LLC,
graduate student of the
Kharkov National Economic University.
Kharkiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5753-7421>
alexander.kud@simcord.com

Abstract. The article proposes the authors' attempt to critically analyze the approaches of intuitive and scientific forecasting and building the future widespread in the Ukrainian society. This is needed to facilitate combining efforts of their developers and the ability of Ukrainian people to objectively understand the forecasts. To do this, the authors applied the methodology of understanding the discrete attribute of any modernization and development, and approved an unconventional social science approach to forecasting the future, a «structuralist approach», in which we have no dynamic prehistory (at least for extrapolation, wave analysis, etc.). The authors also applied a set of scientific methods of cognition according to the following logic: from analyzing the intuitive approaches becoming increasingly popular in Ukraine and deductions based on them to formal-logical conclusions (induction) and synthesis in building the future as a specific set of procedures and methods for presenting results. The logic of presenting the material encompasses three interdependent statements: 1) what the subject and the object of forecasting are, and how to relate them now; 2) what the «development» and «development forecasting» are in forecasting and building the future, and how the subject can avoid common «pitfalls» of superficial ideas and false interpretations, and 3) where the person belongs in the built future. Consistently characterizing the most methodologically vulnerable, from a scientific point of view, aspects of forecasting, the authors maintain their position of a worthier place of a person and a citizen in different systems of state and non-state forecasting. This is about the forecasts made in terms of humanistic reasoning or common happiness. It is concluded that

it is very dangerous to avoid forecasting the development and bold visions of the technological future. Political defeats and socioeconomic disasters have often happened and are still happening because people do not want, do not know or cannot imagine tomorrow in all its unpleasant complexity, or even more – they are afraid of this knowledge. This is why the scientific forecasts and warnings of practitioners and not only those of futurologists must be taken into account. Also, one of the key issues in shaping the vision of the future (in its social and philosophical sense) is building a subject-oriented and project-conscious world. This is difficult but necessary: the disuniting forces are often stronger than the uniting ones. The ability to achieve this intellectual consolidation could also become a test of the viability of Ukrainian society in 2020.

Key words: forecast, building the future, scientific forecast, vision of the future, modernization, technology-based humanism.

КОНСТРУИРОВАНИЕ БУДУЩЕГО ДЛЯ УКРАИНЫ: ОТ ИНТУИТИВНОГО ПРОРОЧЕСТВА К НАУЧНОМУ СИНТЕЗУ

Дунаев Игорь Владимирович,
доктор наук по государственному управлению,
доцент, профессор кафедры экономической политики
и менеджмента Харьковского регионального
института государственного управления
НАГУ при Президенте Украины;
директор ООО «Научно-исследовательский центр
экономико-правовых решений в сфере
применения технологий распределенного реестра».
Харьков, Киев, Украина.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>
divon1@gmail.com

Кудь Александр Александрович,
генеральный директор ООО «Симкорд»,
аспирант Харьковского национального
экономического университета.

Харьков, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5753-7421>

alexander.kud@simcord.com

Аннотация. Статья предлагает авторскую попытку критически осмыслить распространенные в украинском обществе подходы интуитивного и научного прогнозирования и конструирования будущего. Это необходимо для того, чтобы облегчить путь объединения усилий их разработчиков и возможностей объективного понимания населением Украины существующих прогнозов. Для этого используется методология понимания дискретного признака любой модернизации и развития и происходит апробация нетрадиционного для социальных наук подхода к прогнозированию будущего – «структуралистского подхода», в рамках которого у нас нет динамической предыстории (по крайней мере, для применения экстраполяции, волнового анализа и т. д.). Также авторы применяют комплекс научных методов познания согласно следующей логике: от анализа все более захватывающих наше украинское общество интуитивных подходов и дедукции на их основе – к формально-логическим выводам (индукции) и синтезу в конструировании будущего как определенной конкретной целостности процедур и способов представления уместных результатов.

Логика раскрытия материала охватывает три взаимосвязанных положения: 1) что является субъектом, объектом прогнозирования, и как их сейчас правильно связать? 2) что является «развитием» и «прогнозом развития» в прогнозировании и конструировании будущего, и как субъекту избежать распространенных «ловушек» поверхностных представлений и фальшивых толкований? 3) где находится человек в сконструированном будущем? Последовательно характеризуя наиболее методологически уязвимые с научной точки зрения аспекты прогнозирования, отстаивается позиция относительно более достойного места человека и гражданина в различных системах государственного и негосударственного прогнозирования. Речь идет о прогнозах, построенных в терминах гуманистической разумности или всеобщего счастья. Делаются выводы о том, что наступает время, когда избегать прогнозов развития и смелых образов технологического будущего становится

очень опасно. Часто политические поражения и социально-экономические катастрофы происходили и происходят потому, что люди не хотят, не умеют, не могут представить завтрашний день во всей его неприятной сложности, более того – боятся этого знания. Именно поэтому нужно обращать внимание и на научные прогнозы и предостережения со стороны практиков, а не только футурологов. Также один из ключевых вопросов формирования образа будущего (в его социально-философском смысле) — в построении субъектно ориентированного и проектно-осознаваемого мира. Это сложно, но нужно: силы разъединения часто сильнее сил объединения. Способность к этой интеллектуальной консолидации может стать и своеобразным тестом на жизнеспособность украинского общества в 2020 году.

Ключевые слова: прогноз, конструирование будущего, научный прогноз, образ будущего, модернизация, гуманизм на технологиях.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. Tolkachev. Omriiana Ukraina. Kliuch do maibutnoho. Kyiv, Ukraina, 2016, 45 s. Seriiia «Dlia vsiiei rodyuny». ISBN 978-617-7350-76-6
- [2] Transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi idei; O. Doniia, Red. Kyiv, Ukraina: Nash Format, 2019, 464 s.
- [3] Viziiia Ukrainy 2030 / V. Andrusiv, A. Amelin. Kyiv, Ukraina: Samit-knyha, 2019, 136 s.
- [4] Ukraina 2030. Doktryna zbalansovanoho rozvytku / O. Melnychuk, L. Antoniuk, O. Humenna, O. Zhylynska. Kyiv, Ukraina: Kalvariia, 2017, 168 s.
- [5] E. Libanova, I. Kurylo, «Shcho ochikuvaty ukraintsiam do 2050 roku?», Uriadovyi kurier, 27 kvit., 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/sho-ochikuvati-ukrayincyam-do-2050-roku/>
- [6] I. V. Dunaiev, M. A. Latynin, S. V. Maistro, N. V. Stativka ta in., «Systemni zasady mekhanizmiv dyskretnoho protsesu modernizatsii publichnoi rehionalnoi ekonomichnoi polityky», Derzhavna ekonomichna polityka rehionalnoho rozvytku: monohrafiia; M. A. Latynina, Red. Kharkiv, Ukraina: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2017, 420 s., s. 19–41.
- [7] I. Dunayev, Moving Regional Economic Policy Modernization Ahead: Systems Basis for Organizational and Deblocking Mechanisms in Present-day Ukraine. Regional Science Inquiry, Vol. IX, № 1, s. 21–39, 2017. Dostupno: [http://www.rsijournal.eu/ARTICLES/June_2017/RSI_June_2017_IX_\(1\).pdf](http://www.rsijournal.eu/ARTICLES/June_2017/RSI_June_2017_IX_(1).pdf)

- [8] S. S. Sulakshin, «Dlya prognoza nuzhno znat' zakony razvitiya», na nauchnom seminare Upravlenie razvitiem: ot prognozirovaniya budushchego k ego konstruirovaniyu (idei, metody, instituty), Vyp. 9. Moskva, Rossiya: Nauchnyj ekspert, 2011, 88 s.
- [9] N. N. Taleb, Chernyj lebed'. Pod znakom nepredskazuemosti. Moskva, Rossiya: Kolibri, 2011, 290 s.
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (2000, Berez. 23). Zakon № 1602-III, «Pro derzhavne prohnozuvannia ta rozroblennia prohram ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy» (zi zminamy); Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 23.06.2000, № 25, st. 195.
- [11] Maks Sheler, Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk; V. I. Shynkaruk, (hol. redkol.) ta in. Kyiv, Ukraina: In-t filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys, 2002, 742 s., s. 719.
- [12] «Staryj mir obrechen. Novyj mir neizbezhen!», Doklad Rimskogo kluba, 2018. [Elektronnij resurs]. Dostupno: <http://www.cluber.com.ua/lifestyle/obshhestvo/2018/01/staryiy-mir-obrechen-novyyiy-mir-neizbezhen-verdikt-rimskogo-kluba-zhestkiy-doklad/>
- [13] V. N. Leksin, «Poznanie i konstruirovanie budushchego: ambicii i vozmozhnosti», na nauchnom seminare Upravlenie razvitiem: ot prognozirovaniya budushchego k ego konstruirovaniyu (idei, metody, instituty), Vyp. 9. Moskva, Rossiya: Nauchnyj ekspert, 2011, 88 s.
- [14] Gref predupredil o revolyucii gosudarstvennogo upravleniya (sentyabr' 2019). [Elektronnij resurs]. Dostupno: <https://www.rbc.ru/society/25/09/2019/5d8b31fa9a7947c721902c91>
- [15] A. Kud, Substantiation of the term «digital asset»: economic and legal aspects. International Journal of Education and Science. 2019. Vol. 2. №1. P. 41–52.
Доступно: [http://culturehealth.org/ijes archive/IJES.Vol.2,No1,2019 \(6\).pdf](http://culturehealth.org/ijes archive/IJES.Vol.2,No1,2019 (6).pdf). doi: 10.26697/ijes.2019.1.06.

*Стаття надійшла до редакції
06 квітня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-160-182](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-160-182)
УДК 1+32+33+34+35

Кураташвили Альфред Анзорович,

доктор экономических, философских и юридических наук,
профессор в области общественных наук,
Основатель и Президент Международной Академии социально-экономических наук,
Основатель и Президент Международной Академии Политического менеджмента,
Основатель и Президент Международной Академии Юридических наук,
Действительный член Нью-Йоркской Академии наук,
Академик Академии политических наук США,
Основатель и Главный редактор Международного
научного журнала «Прогресс» и Международного
научного журнала «Проблемы Юриспруденции»,
Член Федерации журналистов.

Тбилиси, Грузия.

alfred.kuratashvili@mail.ru

ТЕОРИЯ НЕОСУЩЕСТВИМОСТИ «ДЕМОКРАТИИ» И НЕОБХОДИМОСТЬ УСИЛЕНИЯ РОЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ИНТЕРЕСАХ НАРОДА

Аннотация. В научном труде рассматривается созданная автором теория неосуществимости так называемой демократии, а также необходимость усиления роли государственного управления в интересах народа. Именно на основе теории неосуществимости так называемой демократии научно подтверждается невозможность осуществления демократии, то есть нереальность власти народа в обществе и в государстве. Что касается демократии, под которой подразумевают капитализм, то следует отметить, что демократия – это власть народа, а капитализм является властью денег, капитала. Эти понятия явно несовместимы, ибо власть денег, капитала не может быть одновременно и властью народа. Следовательно, капитализм – это, на самом деле, не демократия (не демократический строй), а «деньгократия». Поэтому вызывают удивление утверждения представителей капиталистического мира о существовании у них демократии (?!). Демократия – власть народа (когда весь народ имеет верховную власть), поэтому она невозможна не только при капитализме, но и при любом другом строе, поскольку ни одна общественно-политическая система не дает права всему народу управлять государством, а значит, и обществом, ни теоретически, ни практически. Ныне в любых, в том числе и так называемых демократических государствах, при наличии разных ветвей власти и в условиях их мнимого или реального

взаимоконтроля страной фактически управляет, как правило, один человек, к примеру, президент, пусть даже (в лучшем случае) с учетом интересов и мнения народа. Другие же представители власти выполняют роль помощников (сторонников) или критиков (оппозиционеров) лидера государства. И еще одно: существование и признание государственной власти и ее ветвей уже подтверждает то, что народ не является властью, то есть демократии не существует. Следовательно, по глубокому убеждению автора, там, где есть государство, не может быть демократии, а там, где нет государства, тем более не может быть демократии, ибо демократия как власть народа, когда верховной властью владеет весь народ, на деле невозможна. Вместе с тем в научном труде предлагается и обосновывается созданная автором теория кратократии – власти государственной власти, которая реально есть в любом современном обществе и государстве. Особенное внимание уделяется проблеме необходимости усиления роли государственного управления и исследованию научных основ эффективности политического менеджмента в интересах народа.

Ключевые слова: теория неосуществимости так называемой демократии; теория кратократии как власти государственной власти; необходимость усиления роли государственного управления в интересах народа; философии социальной цели; теория верховенства интересов народа; теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

1. ВВЕДЕНИЕ / ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблемы. В современном так называемом цивилизованном мире, совершенно ошибочно используется термин «Демократия» – «власть народа», которая реально никогда нигде не существовала и не могла существовать, ибо так называемая «Демократия» – «власть народа», т.е. «владение верховной власти народом» – явно неосуществима (?!).

Притом, важно отметить, что-либо не задумываясь над содержанием термина «Демократия», либо же под термином «Демократия» подразумевая все, кроме истинного содержания самого термина – «Демократия», в науке, в политике и в практике постоянно повторяют данный термин – «Демократия», которым возможно лишь «одурманивание» некоторых людей – которым возможно лишь «пудрить мозги» народу (?!).

Следовательно, необходимо обратить внимание на то, что использованием термина – «Демократия», *во-первых*, осознанно или неосознанно надсмешиваются над народом, объявляя народ будто бы верховной властью в обществе и в государстве, и, *во-вторых*, тем самым, государственная власть как бы снимает с себя ответственность за результаты управления государством, ибо если бы верховной властью в государстве владел сам народ, *что представляет собой явную утопию*, то за результаты всего происходящего в государстве должен был бы быть ответственен сам народ (?!).

В действительности же в любом государстве имеет место не так называемая «Демократия» – не «власть народа» – не «владение верховной власти народом», а имеет место «власть власти» – имеет место, *как я ее называю*, «Кратократия», Теория которой, так же, как Теория неосуществимости так называемой «Демократии», была создана мной.

Именно вышеотмеченными проблемами определяется актуальность обсуждаемой темы исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ последних (и не только последних) научных исследований и публикаций свидетельствует о том, что созданная мной Теория неосуществимости «Демократии» является Революционным открытием – Революционным переворотом, аналога которому невозможно найти в науке и в политике всего мира, *ибо речь идёт не о том, что «Демократия» – это хорошо или плохо, а о том, что так называемая «Демократия» – это полная глупость, ибо она вообще неосуществима.*

Таким образом, мной ломаются общепризнанные во всем мире взгляды на так называемую «Демократию», которые господствуют на протяжении веков, ибо в истории мировой науки и политики, до публикации моих научных трудов, никому даже не приходила в голову мысль о том, что так называемая «Демократия» вообще неосуществима, и что поэтому «Демократия» – утопия и полная бессмыслица.

2. ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Цель данного научного исследования заключается в достижении внедрения во всемирном масштабе созданной мной Теории неосуществимости так называемой «Демократии» с тем, чтобы раз и навсегда избавиться от глупого термина, использование которого может служить лишь «одурманиванию» народов, а значит, внедрение Теории неосуществимости «Демократии» должен быть направлен на то, чтобы закончить «пудрить мозги» народам неосуществимой так называемой «Демократией».

Вместе с тем, целью данного исследования является внедрение во всемирном масштабе созданной мной Теории Кратократии, ибо реально в

любом нормальном обществе и государстве имеет место (и должно иметь место) именно «Кратократия» – «власть власти» (владение властью власти), а не «власть народа», которая неосуществима.

Целью данного научного исследования является также усиление роли государственного управления в современных условиях, с использованием созданных мной же научных основ эффективности политического менеджмента в интересах народа.

Задачей же данного научного исследования является обоснование необходимости внедрения во всемирном масштабе созданной мной Теории неосуществимости так называемой «Демократии», с тем, чтобы покончить с «одурманиванием» народов в международном масштабе.

Задачей данного научного исследования является также обоснование необходимости внедрения во всемирном масштабе созданной мной Теории «Кратократии», означающей – «власть власти», и свойственной любому нормальному обществу и государству, так же, как и обоснование необходимости усиления роли государственного управления в интересах народа.

3. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Данное научное исследование основывается – базируется – на созданных мной же революционно новых научных направлениях и революционно новых научных теориях: на Теории неосуществимости «Демократии», на Теории Кратократии, на Теории политического менеджмента, на Философии социальной цели, на Теории верховенства интересов народа, на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц, и т.д., без внедрения которых реальный социально-экономический прогресс не представляется возможным.

4. НАУЧНАЯ НОВИЗНА / НАУКОВА НОВИЗНА / SCIENTIFIC NOVELTY

Главной новизной научного исследования является созданная мной Теория неосуществимости «Демократии» [1], [2], [3, и др.], обосновывающая утопичность «власти народа», а, следовательно, обосновывающая неправомочность и бессмысленность использования термина «Демократия» в науке, в политике и в общественной жизни, являющегося самым глупым термином, используемым в политической науке, в политической истории человечества и в политической жизни современного «цивилизованного» мира, ибо так называемая «Демократия» – «власть народа» – явно неосуществима (?!).

Принципально важної новизною наукового дослідження є також створена мною Теорія Кратократії [2], [3; і др.], оскільки реально в будь-якому нормальному суспільстві і державі має місце (і повинно мати місце) саме «Кратократія» – «влада влади», тобто володіння владою влади, а не так звана «Демократія» – не «влада народу», яка не існує.

Важливішою науковою новизною цього наукового дослідження є Теорія політичного менеджменту [4; і др.], і розгляд у якості теоретичних основ ефективного державного управління в інтересах народу – Філософії соціальної мети [2; і др.], Теорії верховенства інтересів народу [5; і др.] і Теорії збалансованості прав і відповідальності посадовців [6; і др.].

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

На основі створеної мною Теорії неіснуючості «Демократії», вважаю необхідним, перш за все, особливо підкреслити, що як я неодноразово відзначав і раніше: *Державство і «Демократія» не сумісні, не говорячи вже про те, що «Демократія» – влада народу – взагалі не існує (!!).*

У зв'язі з проблемою так званої «Демократії», укоренившись на протязі століть, ще багато років тому я науково обґрунтовано утверджував наступне:

«Там де є держава – не може бути демократії, а там де немає держави – тим більше не може бути демократії, оскільки «демократія» – влада народу, тобто коли вищою владою володіє весь народ – реально взагалі не існує.

Таким чином, створюється враження, що «демократія» – це казка або ідеологія, точніше ж – це ідеологізована казка, створена для обману народів (!!).

По тому потрібно кінчати «пудрити мозги» народам так званої «демократією», оскільки будь-яка так звана «демократія» – це, в кращому випадку, як я її називаю, плюралістична диктатура, тобто – це суспільно-державна система, де люди мають право висловлювати свою думку, але, в кінцевому рахунку, управління суспільством і державою здійснюється з центру – вищою державною владою, з урахуванням або без урахування думки тих людей (думка народу), які не володіють цією владою.

Отже, замість обману народів ідеологізованою казкою про «демократію», держава повинна йти по шляху верховенства

интересов человека – по пути верховенства интересов народа, которому должна быть подчинена деятельность государственной власти.

Любая государственная власть должна понимать, что государственной властью владеет не народ, а владеет сама государственная власть, и что она обязана служить интересам человека – интересам народа – и что она ответственна за обеспечение реализации интересов народа, ибо если бы верховной властью в государстве владел весь народ (что невозможно и неосуществимо), то за реализацию интересов народа был бы ответственен сам народ.

Таким образом, исходя из интересов народа, государством должна управлять государственная власть, ибо именно в этом заключается назначение государственной власти, так как если бы народ мог сам управлять народом, тогда не было бы нужды в существовании государства.

Государство без государя, т.е. государство без государственной власти – это уже не государство.

Образно говоря, государство без государя – это то же самое, что человек без головы. Государство, первым долгом, именно потому является государством, что оно имеет государственную власть, которая осуществляет власть над народом, ибо власть в государстве – это всегда власть над людьми» [2, с. 293–294].

Таким образом, вполне логично утверждать, что если бы даже возможно было осуществление так называемой «Демократии», что совершенно исключено, ибо «Демократия» явная утопия, то и в таком случае государство – власть власти, т.е., как я её называю, Кратократия, и «Демократия» – власть народа, были бы несовместимы.

Необходимо особо отметить, что «Демократия» такая же утопия, как и коммунизм.

И если бы даже была возможна «Демократия», что категорически исключается, ибо она вообще неосуществима, то так называемая «Демократия» – «власть народа» («владение верховной власти народом») была бы особенно невозможна и неосуществима при капитализме, где господствуют деньги, рынок, прибыль, капитал, так же, как «Демократия» неосуществима ни в одном другом государственном строе.

Хотя если бы коммунизм не был утопией, то так называемая «Демократия» на один взгляд теоретически будто бы могла быть возможна именно лишь при коммунизме – в результате будто бы «отмирания государства», но и это – явная утопия, ибо оно также явно неосуществимо, а значит, ещё раз подтверждается, что «Демократия» и государство – несовместимы.

Государственная власть – необходимый атрибут наличия (существования) государства. А государственная власть и одновременно

власть народа в обществе и в государстве, как уже отмечалось, несовместимы и неосуществимы, ибо представляют собой взаимоисключающие явления.

Необходимо обратить внимание на то, что, порой, совершенно бессмысленно и абсурдно принято «рассуждать» о так называемой представительной «Демократии», хотя в действительности так называемая представительная «Демократия» – это не «Демократия», это не владение верховной власти народом, а «пародия» на «Демократию», которая неосуществима (?!).

В связи с этим важно отметить следующее:

Если под термином «Демократия» подразумевается форма государственного правления, при котором будто бы верховная власть принадлежит народу, но при котором власть осуществляется через представителей народа (так называемая представительная демократия), через делегирование народом своих прав отдельным лицам или группе лиц, то в действительности это не демократия – это не власть народа, то есть – это не владение власти народом, а в лучшем случае – это власть представителей народа, то есть – это владение власти представителями народа, что вовсе не равнозначно власти народа – не равнозначно владению власти народом.

Более того, само существование выборов является еще одним подтверждением отсутствия и неосуществимости так называемой «Демократии», ибо сам факт избрания государственной власти еще раз доказывает, что народ не является властью.

Следовательно, в государстве имеет место не так называемая «Демократия» – имеет место не «власть народа», а имеет место Кратократия – власть власти.

Государственная власть в любом обществе и государстве это власть власти – это власть, которой владеет государственная власть, а не народ, т.е. это не «Демократия», а – Кратократия, это не «власть народа», а власть власти, независимо от того, чьим интересам она служит.

Необходимо особо отметить, что власть власти, т.е. владение властью власти – Кратократия – объективно необходима в любом обществе и государстве, как необходимое средство реализации цели.

В противном же случае не будет порядка в обществе и в государстве, а, соответственно, невозможно будет эффективное решение проблем в масштабе государства.

Однако главное то – какова государственная власть и чьим интересам она служит?!

Служит ли она реально реализации высшей социальной (Гуманносоциальной) цели – реализации интересов каждого человека

(реализации интересов народа), или является политическим средством, служащим орудием обогащения отдельных лиц за счет порабощения и ограбления народа?!

Следовательно, логично и правомерно говорить не о власти народа, т.е. не о «Демократии» – не о термине, который либо сознательно используется для того, чтобы «пудрить мозги» народу, либо используется из-за незнания, непонимания или же ошибочного механического «восприятия» и бессмысленного – неосознанного – повторения термина «Демократия», без осмысления подлинной сущности самого термина «Демократия», а логично и правомерно говорить о Власти интересов человека – о Власти интересов народа, о диктатуре интересов народа, которая может осуществляться в разных формах, ибо, по моему глубокому убеждению, важна сама по себе не та или иная форма организации и управления обществом и государством, которая является (должна быть) лишь средством реализации цели, а сама цель, которой она служит.

Принципиально важно учесть, что рассуждать следует не о неосуществимой «Демократии» – не о неосуществимой и бессмысленной «власти народа», а о необходимости реализации социальной (Гуманносоциальной) цели – о необходимости реализации интересов каждого человека (реализации интересов народа).

Отсюда логически вытекает, что важнейшим и определяющим в государстве является (должна быть) не неосуществимая «Демократия» – не неосуществимая «власть народа», а реализация социальной цели – реализация интересов народа, реализация интересов каждого человека, для осуществления которой, как я отмечал еще в 1980 году, все пути, формы и методы оправданы, если они при этом исключают антисоциальные, антигуманные, антинравственные явления [7, с. 93].

В этом заключается созданная мной Теория верховенства интересов народа [5; и др.], которой надо руководствоваться, вместо того, чтобы «пудрить мозги» народу пустой «говорильней» о неосуществимой так называемой «Демократии».

Таким образом, разработанный мной методологический подход, который исходит из созданной мной же Философии социальной цели [2; и др.], и который, вместе с тем, является основой отмеченного Философского направления, предусматривает свободное использование всех путей, форм и методов, т.е. предусматривает свободу в использовании средств для реализации социальной цели, но только в том случае, если их использование исключает антигуманные, антисоциальные, антинравственные явления.

Следовательно, данный методологический подход указывает не на верховенство средств – не на верховенство закона, несмотря на

значимость законности, не на верховенство экономической цели – как самоцели экономических средств, и т.д., а указывает на Верховенство интересов народа, что означает не власть народа – означает не владение власти народом, то есть означает не так называемую «Демократию», а подразумевает подчинение власти интересам народа.

Философию социальной цели, Социальную направленность общественно-государственной системы и, соответственно, сущность Истинно человеческого общества и Истинно человеческого государства, можно выразить формулой, которая была создана мной ранее и опубликована еще в 1980 году. Это – формула: «Ч – Д – Ч¹, где исходным является Ч – человек, с его объективно обусловленной социальной целью, исходя из которой и за которой следует Д – деятельность, и в результате опять Ч¹ – человек, но уже реализация цели человека и рождение новых возросших потребностей и цели (именно потому Ч¹), за которой следует опять деятельность и как результат Ч² и т. д. ... Чⁿ» [8, с. 39].

Необходимо здесь особо отметить то, что вообще я не против тех процессов и тех институтов власти, которые принято называть демократическими, но лишь в том случае, если они реально служат реализации социальной цели – реализации интересов народа.

Хотя если так называемые демократические процессы и институты власти, и если так называемые демократические методы управления служат интересам человека – интересам народа, то эти методы в действительности являются и, соответственно, должны называться не демократическими, а гуманистическими методами управления, ибо все эти процессы и институты власти являются (должны быть) лишь политическими средствами реализации гуманносоциальной цели.

Притом в условиях капитализма (особенно в условиях классического капитализма) эти средства служат реализации экономической цели, являющейся экономической самоцелью средств и потому отражающей философию, называемую мной Философией средств, что для меня категорически неприемлемо – с точки зрения интересов народа.

А в условиях Истинно человеческого общества [2], [9; и др.] и Истинно человеческого государства [2], [10; и др.] – эти процессы и институты власти являются (должны быть) лишь средствами, служащими (призванными служить) реализации гуманной социальной цели – реализации интересов человека, реализации интересов народа.

Однако, даже в отмеченном случае, неоправданно, необоснованно и явно алогично говорить о так называемой «Демократии», ибо она неосуществима (?!).

Таким образом, я против самого термина – «Демократия», ибо всё надо называть своими именами, а не глупо и бессмысленно, либо же умышленно, всё «приписывать» неосуществимой «Демократии» (?!).

В частности, свободу слова надо называть – свободой слова, а не «Демократией», плюрализм надо называть – плюрализмом, защиту прав человека надо называть – защитой прав человека, а не «Демократией», выборы надо называть не «демократическими», а справедливыми или несправедливыми выборами, и т.д.

Ведь не секрет, что нередко именно под маской так называемой «Демократии», т.е. под маской так называемой «власти народа» – под маской «владения власти народом», фактически происходит ограбление и обнищание народа, происходит экономическое изнасилование народа (?!).

Исходя из всего вышеотмеченного создается впечатление, что термин «Демократия» используется для «промывания мозгов» людей – путем их фиктивного «объявления» «властью» (?!).

Необходимо здесь же отметить следующее:

«Экономическое изнасилование народа отличается от эксплуатации тем, что если эксплуатация представляет собой присвоение результатов чужого труда на добровольных началах, когда эксплуатируемый согласен (пусть даже вынужденно) на эксплуататорский труд (что, как правило, оформляется соответствующим договором), то экономическое изнасилование народа фактически есть ограбление народа со стороны государственной власти или при её поддержке, т.е. это есть присвоение средств народа без воли и согласия самого народа.

Таким образом, заслуживает здесь особого внимания то обстоятельство, что хотя экономическое изнасилование фактически представляет собой ограбление народа, но оно, в то же время, отличается от ограбления в традиционном понимании тем, что экономическое изнасилование народа осуществляется государственной властью, или при его поддержке» [2, с. 300–301].

Естественно, что я за защиту прав и свобод человека, я за свободу слова, за свободу новых прогрессивных идей, за свободу развития честного предпринимательства, за многообразие форм собственности и т.д., о чем я писал еще много лет назад, но лишь в том случае, если они служат реализации социальной цели – реализации интересов народа, что вовсе не равнозначно так называемой «Демократии» – не равнозначно «власти народа», а является лишь показателем служения государственной власти интересам народа, что свойственно (что должно быть свойственно) Истинно человеческому обществу и Истинно человеческому государству.

Что же касается так называемой «Демократии», то развал и разруха, ограбление и экономическое изнасилование народа нередко начинается

именно там и тогда, где и когда начинается неосуществимая так называемая «Демократия» (?!).

Однако, важно отметить, что это происходит не из-за негодности тех форм и методов управления, которые принято называть «Демократическими», хотя они реально не являются и не могут быть демократическими, ибо имеет место не так называемая «Демократия» – имеет место не «власть народа», которая неосуществима, а имеет место власть государственной власти – Кратократия.

Следовательно, экономическое изнашивание народа происходит либо в результате применения извращенных форм и методов перехода на так называемые «Демократические» рельсы и методы управления, сопровождающихся коррупцией, прихватничеством государственных средств и неслыханным ограблением народа со стороны государственной власти или при ее поддержке, либо же экономическое изнашивание народа является результатом неспособности государственной власти управлять государством в интересах народа (?!).

И, что самое главное, экономическое изнашивание народа является результатом абсолютной безразличности государственной власти, находящейся «в плену» экономического фашизма, к проблемам необходимости реализации интересов человека – к проблемам необходимости реализации интересов народа (?!).

Таким образом, экономическое изнашивание народа является результатом нежелания государственной власти, находящейся «в плену» экономического фашизма, свойственного истинному капитализму, т.е. находящейся «в плену» господства экономической цели – «в плену» господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком, управлять государством исходя из социальной цели – исходя из интересов народа.

В связи с этим, возникает вопрос:

Если в действительности имеет место так называемая «Демократия» – если имеет место «власть народа», т.е. если действительно народ является властью, что реально неосуществимо, то почему народ должен ждать чего-то от власти, почему он (народ) сам не властвует и не управляет государством?!

Уже само наличие государственной власти (хорошей или плохой, способной или неспособной) показывает и доказывает невозможность существования так называемой «Демократии» – «власти народа» – в условиях существования общества и государства.

Более того, так называемая «Демократия» была бы невозможна даже в условиях отсутствия государства (если бы таковое можно было себе представить), ибо даже в таком случае выявился бы лидер, который бы взял власть в свои руки.

Поэтому надо покончить с использованием термина «Демократия» – надо покончить с использованием неосуществимой идеологизированной «сказки», необоснованно идущей из глубины веков.

Раймон Арон в труде «Демократия и тоталитаризм» пишет, что Аристотель на основе сравнительного изучения функционирования режимов греческих полисов «создал свою прославленную классификацию трех основных режимов: монархического – когда верховная власть принадлежит одному; олигархического – когда верховная власть принадлежит нескольким; демократического – когда верховная власть принадлежит всем» [11, с. 856–857].

В связи с прославленной классификацией Аристотеля, необходимо обратить внимание на то, что Аристотель создал ее, как было отмечено выше, на основе изучения функционирования греческих полисов.

Следовательно, введение в научный оборот и в практику термина «Демократия» – как формы государственно-политического устройства еще изначально было явной ошибкой Аристотеля, ибо «Демократия» вообще неосуществима, а тем более, в рабовладельческих полисах никак не могло быть «Демократии» – власти народа – уже потому, что рабы не могли иметь власть (?!).

Исходя из вышеотмеченного, рабы не считались людьми, рабовладельцы же властвовали (?!).

Вот вам и так называемая «Демократия» (?!).

Получается, что будто бы власть рабовладельцев есть «Демократия», в тех условиях, когда рабы не считаются людьми (?!).

Хотя даже в этом смысле не могло быть «Демократии» – власти рабовладельцев, будто бы как власти народа, ибо:

Во-первых, рабовладельцы не представляли собой весь народ (?!).

И, во-вторых, хотя рабовладельцы властвовали над рабами, однако все они (т.е. рабовладельцы) вместе не могли представлять собой государственную власть, не могли все вместе управлять государством, даже в том случае, если бы рабы действительно не были бы людьми (?!).

Притом, если поработанные народы и ныне не считать людьми или, более того, если народ вообще не считать народом, и если народом (людьми) считать лишь государственную власть – если народом (людьми) считать лишь государственных должностных лиц (притом если представить себе, что все государственные должностные лица владеют верховной властью в государстве, что даже немыслимо), то тогда «можно будет говорить», будто бы о «существовании» «Демократии» (?!).

Но это же в действительности не «Демократия» – это же не «власть народа», а власть власти – Кратократия, в ее самом худшем понимании и

проявленні, коли влада служить не інтересам народу, а виступає в якості зброї поневолення народу (?!).

Таким чином, в першу чергу, вважаю глибокою помилкою наявність в позначеній «прославленій» класифікації Аристотеля – неіснуючого понині і неіснуючого в майбутньому «Демократичного» ладу, коли ніби верховною владою в суспільстві і в державі володіє весь народ, що, незважаючи на моє особливе шанування до гениального Аристотеля, ніколи не можна назвати інакше – як глибоким незрозумінням і дурністю (?!).

І, в другу чергу, вважаю невірним брати за критерій будь-якої класифікації – кількість людей, володіючих верховною владою, що є проявом помилкової філософії – Філософії засобів, адже головне – не кількість людей, володіючих верховною владою, а мета, якою вони служать, тобто необхідно ґрунтуватися на створеній мною Філософії цілей – на Філософії соціальної цілі [2; і др.], а не на глибоко помилковому філософському підході, званому мною Філософією засобів.

При цьому, вважаю необхідним зазначити, що Теорія Філософії засобів також була давно створена мною [1; і др.], в якій обґрунтовано помилковість даного філософського підходу, пануючого понині в світі, і, в тому числі, в сучасному так званому цивілізованому світі, і в якій обґрунтовується необхідність, з точки зору інтересів народу, ґрунтуватися, як в оцінці функціонування суспільства і держави, так і в управлінні суспільством і державою не на Філософії засобів, а на Філософії соціальної цілі [1], [2; і др.].

Відповідно, для будівництва і функціонування Істинно людського суспільства і Істинно людської держави, тобто суспільства і держави, що слугують інтересам кожного людини – слугують інтересам народу, необхідно виходити з соціальної – з Гуманосоціальної – цілі і враховувати економічні, політичні і т.д., а значить, матеріальні, духовні, організаційні і управлінські засоби її реалізації.

Отже, хоча природа державного ладу дійсно в багатьох відношеннях залежить від тих, хто володіє верховною владою, однак вона (природа державного ладу) залежить не від кількості людей, володіючих верховною владою, а від визначаючої цільової спрямованості суспільно-державної системи – державно-політичної системи – і від ступеня реалізації цієї цілі.

Крім того, невірним є також і те, що, як зазначається в Великому юридичному словнику, ніби «Демократія – влада народу... як форма державно-політичного ладу, виникла разом з появою держави (Давні Афіни)» [12, с. 153].

Ошибочность вышеотмеченного заключается в том, что «Демократия» – «власть народа» – никогда нигде не возникала и не могла возникнуть, тем более в условиях рабовладельческого строя (?!).

Более того, с возникновением государства должна была бы исчезнуть «Демократия», если бы она до того существовала (если бы она до того могла существовать), ибо, как было отмечено и обосновано мной выше, государство и «Демократия» несовместимы, не говоря уже о том, что «Демократия» вообще неосуществима (?!).

Однако термин «Демократия», а не сама будто бы реальная «Демократия» – как форма государственно-политического устройства, ошибочно возник (т.е. лишь термин «Демократия» возник) именно вместе с появлением государства, хотя этот термин и не отражал реальную сущность государственного устройства, а потому появление термина «Демократия» неправомерно отождествлять будто бы с возникновением «Демократии» (?!).

Не выдерживает критики и то, что будто бы Демократия «в современном обществе означает: власть большинства при защите прав меньшинства...» [12, с. 153], ибо, во-первых, «Демократия» означает, что верховной властью владеет весь народ, а не только большинство, и, во-вторых, власть большинства народа реально не существует, так как большинство народа не может быть властью.

Существует лишь власть власти – Кратократия, которая (т.е. государственная власть) может быть избрана или не избрана большинством народа, и которая может представлять собой или не представлять большинство, например, в парламенте, но в любом случае – это не владение народом власти, а значит, это не «Демократия» (?!).

Таким образом, во-первых, владение государственной власти большинством представителей государственной власти не есть владение государственной власти большинством народа, и, во-вторых, владение государственной власти большинством представителей государственной власти, и даже владение государственной власти большинством народа (что неосуществимо, ибо представляет собой явную утопию) – не означает, что будто бы весь народ владеет верховной государственной властью, то есть – это не есть «Демократия» (?!).

Заслуживает здесь особого внимания то, что республиканское правление с его разделением властей и с гарантией защиты личных и политических прав граждан, по моему глубокому убеждению, является не «Демократией» – является не «властью народа», а является плюралистическим правлением.

В связи с этим важно отметить, что главное не плюрализм разных ветвей власти и право граждан высказывать свое мнение (хотя и это

имеет большое значение), а то, чьим интересам служит государственный строй, т.е. критерием эффективности функционирования общества и государства должна быть определяющая целевая направленность государственного строя – общественно-государственной системы – и степень реализации социальной цели.

Более того, в определении стратегии и тактики управления государством, а стало быть, и в определении целевой направленности государственного строя, даже в условиях плюрализма разных ветвей власти, главную роль, как правило, играет лидер государства, который либо сам непосредственно принимает решения, либо влияет на принятие соответствующих решений, что и неудивительно, ибо именно лидер государства отвечает за состояние дел в государстве.

Вместе с тем, прежде всего, именно лидер государства должен иметь права, сбалансированные с его ответственностью, в соответствии с созданной мной Теорией сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [6; и др.], а плюрализм в основном выражается в наличии возможности высказывать разные точки зрения.

Таким образом, для эффективного функционирования общественно-государственной системы в интересах народа, недопустимо и даже преступно «надеяться» на неосуществимую так называемую «Демократию», которой возможно лишь «пудрить мозги» народу, а значит, объективной необходимостью является научно обоснованное усиление роли государственного управления, нацеленного на реализацию социальной – гуманносоциальной – цели общества и государства, нацеленного на реализацию интересов народа.

6. ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДАЛЬНЕЙШИХ ИССЛЕДОВАНИЙ / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

В результате исследования вышеотмеченных проблем считаю необходимым еще раз особо подчеркнуть, что все известные поныне критерии классификации государственных режимов, общественных систем, государственно-политических устройств, критерии различия общественно-государственных эпох, за исключением моих научных подходов, основывающихся на созданных мной же Революционно новых научных направлениях – на Философии цели и на Философии социальной цели, основываются на философии, названной мной Философией средств, и, по моему глубокому убеждению, являются явно ошибочными и неприемлемыми с точки зрения интересов народа, что подтверждается и классификацией Аристотеля, в которой «фигурирует» будто бы существование «Демократии», когда будто бы «верховная власть принадлежит всем» [11, с. 856–857].

Таким образом, в данном научном труде рассматривается созданная мной Теория неосуществимости «Демократии» и на её основе научно доказывается недопустимость ничем не обоснованного «рекламирования» в международном масштабе – *особенно со стороны так называемого цивилизованного мира* – явно неосуществимой так называемой «Демократии», что может быть нацелено лишь на «одурманивание» людей – лишь на «одурманивание» народа (?!).

В данном научном труде предлагается также созданная мной Теория Кратократии, и обосновывается, что существует лишь власть власти – Кратократия, которая – т.е. государственная власть – может быть избрана или не избрана большинством народа, и которая может представлять собой или не представлять большинство, например, в парламенте, но в любом случае – это не владение народом власти, а значит, это не «Демократия» (?!).

Следовательно, в научном труде подтверждается принципиальная значимость созданной мной Теории неосуществимости «Демократии» – неосуществимости «власти народа», ибо научно обосновывается утопичность и бессмысленность даже суждения в науке, в политике, в обществе и в государстве о «Демократии» – о «власти народа» (?!).

В результате всего отмеченного, предлагается и обосновывается необходимость усиления роли государственного управления в современных условиях в интересах народа.

Притом, в качестве научных основ эффективности политического менеджмента в интересах народа, предлагаются созданные мной

революционно новые научные направления и революционно новые научные теории – Философия социальной цели, Теория верховенства интересов народа и Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц, ибо только на их основе возможно эффективное государственное управление, подчинённое реализации социальной – гуманносоциальной – цели общества и государства.

Исходя из вышеотмеченного, с учётом неосуществимости так называемой «Демократии», и с учётом необходимости усиления роли государственного управления для реализации интересов народа, принципиально важно, чтобы направления дальнейших научных исследований основывались именно на созданных мной – Философии социальной цели, Теории верховенства интересов народа и Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц, как на идейно-теоретическом – философском и политико-правовом – базисе эффективного государственного управления в интересах народа.

7. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Альфред А. Кураташвили, *Философия цели – альтернатива философии средств* (монография на грузинском и русском языках). Тбилиси, Грузия: «Мецниереба», 1997, 100 с.
- [2] Альфред А. Кураташвили, *Философия социальной цели. Принципиально новое научное направление – исходная теоретическая основа формирования и функционирования истинно человеческого общества и государства* (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси, Грузия: Междунар. изд-во «Прогресс», 2003, 352 с.
- [3] Альфред А. Кураташвили, *«Демократия» – мертворожденная «политическая мода», которая неосуществима (!?)* (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси, Грузия: Междунар. изд-во «Прогресс», 2010, 176 с.
- [4] Альфред А. Кураташвили, *Философско-правовые основы политического менеджмента. Управленческое право и определяющий теоретический базис правовой системы истинно человеческого общества и социально-экономического прогресса* (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси, Грузия: Междунар. изд-во «Прогресс», 2003, 720 с.
- [5] Альфред А. Кураташвили, *Теория верховенства интересов народа. Принципиально новое научное направление и системообразующая теория управленческого права, правовой системы истинно человеческого общества и социально-экономических наук в целом*

(монографія на грузинском, англійском і руском мовах). Тбілісі, Грузія: Междунар. изд-во «Прогресс», 2003, 336 с.

- [6] Альфред А. Кураташвілі, *Теорія сбалансованості прав і відповідальності посадових осіб. Принципово нове наукове напрямлення – необхідна наукова основа захисту інтересів людини і соціально-економічного прогресу* (монографія на грузинском, англійском і руском мовах). Тбілісі, Грузія: Междунар. изд-во «Прогресс», 2003, 256 с.
- [7] Альфред А. Кураташвілі, «Філософсько-політекономічні мініатюри», на Республіканській наук. конф. Актуальні проблеми теорії (15–16 травня 1980 г.). Тбілісі, Грузія: «Мецниереба», 1980, с. 79–104.
- [8] Альфред А. Кураташвілі, «Соціально-економічний закон руху і проблеми вихідного і основного виробничих відносин», на Республіканській наук. конф. Актуальні проблеми теорії (15–16 травня 1980 г.). Тбілісі, Грузія: «Мецниереба», 1980, с. 3–39.
- [9] Альфред А. Кураташвілі, «Теорія істинно людського – класичного (образцового) – суспільства», *Труди Грузинського технічного університету*, № 3(419), 1998. Тбілісі, Грузія: «Технічний університет», 1998.
- [10] Альфред А. Кураташвілі, «Альтернативне представлення про орієнтації суспільства і держави», *Bulletin «Medicine, Science, Innovation and Business New»*, Vol. 6, Number 10(60), October, 1999. New York, USA.
- [11] Арон Раймон, «Демократія і тоталітаризм», *Хрестоматія про теорії держави і права, політології, історії політичних і правових учень*; сост. Р. Т. Мухаєв. Москва, Росія: «Видавництво ПРИОР», 2000.
- [12] Большой юридический словарь / А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских, Ред. Москва, Росія: ИНФРА-М, 1997, с. 153.

THEORY OF THE IMPRACTICABILITY OF «DEMOCRACY» AND THE NECESSITY FOR TO STRENGTHEN ROLE OF STATE MANAGEMENT IN THE INTERESTS OF THE PEOPLE

Alfred Kuratashvili,

Doctor of Economic Sciences, Doctor of Sciences in Philosophy & Law,
Professor in the field of Social Studies, Founder and President
of the International Academy of Social-Economic Sciences,
Founder and President of the International Academy of Political Management,
Founder and President of the International Academy of Juridical Sciences,
Full Member of the New York Academy of Sciences, Academician
of the Academy of Political Sciences of the USA, Founder
and Editor-in-Chief of the International Scientific Journal
«Progress» and the International Scientific Journal
«Problems of Jurisprudence», Member of the Federation of Journalists.
Tbilisi, Georgia.
alfred.kuratashvili@mail.ru

Abstract. The scientific work examines created by me the Theory of the impracticability of the so-called «Democracy» and the necessity for to strengthen the role of state management in the interests of the people. It is on the basis of the Theory of Impossibility of the so-called «Democracy» that the impossibility of implementing «Democracy» is scientifically confirmed – the impossibility of exercising the «power of the people» in society and in the state. As for democracy, under which capitalism is implied, it is necessary to note, that, first, democracy – power of people, and capitalism – power of money, power of capital, are obviously incompatible, since power of money, power of capital, at one and the same time, cannot be also power of people, and therefore, capitalism – is not democracy (is not democratic system), but it is, as I called it, «moneycracy» (power of money). Therefore, to put it mildly, it is amazing, when representatives of the capitalist world speak of existence of democracy in their countries (?!). And, second, democracy – power of people – really is unrealizable not only under capitalism, but also outside capitalism, since in either social-state system all people cannot have power over people either theoretically or practically, i. e. all people cannot manage their people and the state. In this connection it should be noted that, notwithstanding the fact whether it is good or bad, in fact and nowadays in any state, including the so-called democratic states, in the presence of different branches of power and under conditions of the imaginary or real mutual control, the state, in fact, is ruled by one person, for example, by the president of the country and so on, even (in the best –

ideal case) with regard to interests and opinion of people. Other representatives of power in fact implement the role of assistants (supporters) or critics (oppositionists) of the leader of the state. And one more: existence and recognition of the state power and its branches already confirms that people are not the power and also confirms that democracy does not exist. Consequently, in my deep belief, there, where the state exists – cannot be democracy and there, where the state does not exist – democracy cannot be all the more, since «democracy» – is the power of people, i. e. when the supreme power is possessed by all people – is really unrealizable at all. At the same time, the scientific work proposes and substantiates the Theory of Cratocracy, created by me, which is the power of state authority really taking place in any normal society and state. Particular attention is paid the problem to the necessity for to strengthen the role of state management in modern conditions and the study of the scientific foundations of the effectiveness of political management in the interests of the people.

Keywords: The theory of the impracticability of the so-called «Democracy»; The theory of Cratocracy – as the power of state power; Necessity for to strengthen the role of state management in the interests of the people; Philosophy of the social goal; The Theory of supremacy of the interests of the people; Theoriey of the balance of rights and responsibility of officials.

ТЕОРІЯ НЕЗДІЙСНЕННЯ «ДЕМОКРАТІЇ» І НЕОБХІДНІСТЬ ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ІНТЕРЕСАХ НАРОДУ

Кураташвілі Альфред Анзорович,

доктор економічних, філософських і юридичних наук,
професор у галузі суспільних наук,

Засновник і Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук,

Засновник і Президент Міжнародної Академії Політичного менеджменту,

Засновник і Президент Міжнародної Академії Юридичних наук,

дійсний член Нью-Йоркської Академії наук,

Академік Академії політичних наук США,

засновник і головний редактор Міжнародного наукового журналу «Прогрес»

і Міжнародного наукового журналу «Проблеми Юриспруденції»,

Член Федерації журналістів.

Тбілісі, Грузія.

alfred.kuratashvili@mail.ru

Анотація. У науковій праці розглядається створена автором теорія нездійсненності так званої демократії, а також потреба в посиленні ролі державного управління в інтересах народу. Саме на основі теорії

нездійсненності так званої демократії науково підтверджується неможливість здійснення демократії, тобто нереальність влади народу в суспільстві і в державі. Що стосується демократії, під якою мають на увазі капіталізм, то слід зазначити, що демократія – це влада народу, а капіталізм є владою грошей, капіталу. Ці поняття явно несумісні, оскільки влада грошей, капіталу не може бути водночас і владою народу. Отже, капіталізм – це, насправді, не демократія (не демократичний лад), а «грошократія». Тому викликає подив твердження представників капіталістичного світу про існування у них демократії (?!). Демократія – влада народу (коли весь народ має верховну владу), тому вона є неможливою не тільки за умов капіталізму, а й за будь-якого іншого ладу, оскільки жодна суспільно-політична система не дає права всьому народові управляти державою, а отже, і суспільством, ні теоретично, ні практично. Нині в будь-яких, зокрема і так званих демократичних державах, за наявності різних гілок влади і в умовах їх уявного чи реального взаємоконтролю, країною фактично управляє, як правило, одна людина, наприклад, президент, нехай навіть (у найкращому випадку) з урахуванням інтересів і думки народу. Інші ж представники влади виконують роль помічників (прихильників) або критиків (опозиціонерів) лідера держави. І ще одне: існування і визнання державної влади та її гілок вже підтверджує те, що народ не є владою, тобто демократії не існує. Отже, на глибоке переконання автора, там, де є держава, не може бути демократії, а там, де немає держави, поготів не може бути демократії, тому що демократія як влада народу, коли верховною владою володіє весь народ, насправді, є неможливою. Водночас у науковій праці пропонується й обґрунтовується створена автором теорія кратократії – влади державної влади, яка реально має місце в будь-якому сучасному суспільстві і державі. Особлива увага приділяється проблемі потреби в посиленні ролі державного управління і дослідженню наукових основ ефективності політичного менеджменту в інтересах народу.

Ключові слова: теорія нездійсненності так званої демократії; теорія кратократії як влади державної влади; потреба в посиленні ролі державного управління в інтересах народу; філософії соціальної мети; теорія верховенства інтересів народу; теорія збалансованості прав і відповідальності посадових осіб.

ТРАНСЛИТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Al'fred A. Kuratashvili, *Filosofiya celi – al'ternativa filosofii sredstv* (monografiya na gruzinskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruziya: «Mecniereba», 1997, 100 s.
- [2] Al'fred A. Kuratashvili, *Filosofiya social'noj celi. Principial'no novoe nauchnoe napravlenie – iskhodnaya teoreticheskaya osnova formirovaniya i funkcionirovaniya istinno chelovecheskogo obshchestva i gosudarstva* (monografiya na gruzinskom, anglijskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruziya: Mezhdunar. izd-vo «Progress», 2003, 352 s.
- [3] Al'fred A. Kuratashvili, «Demokratiya» – mertvorozhdennaya «politicheskaya moda», kotoraya neosushchestvima (?!) (monografiya na gruzinskom, anglijskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruziya: Mezhdunar. izd-vo «Progress», 2010, 176 s.
- [4] Al'fred A. Kuratashvili, *Filosofsko-pravovye osnovy politicheskogo menedzhmenta. Upravlencheskoe pravo i opredelyayushchij teoreticheskij bazis pravovoj sistemy istinno chelovecheskogo obshchestva i social'no-ekonomicheskogo progressa* (monografiya na gruzinskom, anglijskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruziya: Mezhdunar. izd-vo «Progress», 2003, 720 s.
- [5] Al'fred A. Kuratashvili, *Teoriya verhovenstva interesov naroda. Principial'no novoe nauchnoe napravlenie i sistemoobrazuyushchaya teoriya upravlencheskogo prava, pravovoj sistemy istinno chelovecheskogo obshchestva i social'no-ekonomicheskikh nauk v celom* (monografiya na gruzinskom, anglijskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruziya: Mezhdunar. izd-vo «Progress», 2003, 336 s.
- [6] Al'fred A. Kuratashvili, *Teoriya sbalansirovannosti prav i otvetstvennosti dolzhnostnyh lic. Principial'no novoe nauchnoe napravlenie – neobhodimaya nauchnaya osnova zashchity interesov cheloveka i social'no-ekonomicheskogo progressa* (monografiya na gruzinskom, anglijskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruziya: Mezhdunar. izd-vo «Progress», 2003, 256 s.
- [7] Al'fred A. Kuratashvili, «Filosofsko-politekonomicheskie miniatyury», na Respublikanskoj nauch. konf. Aktual'nye problemy teorii (15–16 maya 1980 g.). Tbilisi, Gruziya: «Mecniereba», 1980, s. 79–104.
- [8] Al'fred A. Kuratashvili, «Social'no-ekonomicheskij zakon dvizheniya i problemy iskhodnogo i osnovnogo vosproizvodstvennyh otnoshenij», na Respublikanskoj nauch. konf. Aktual'nye problemy teorii (15–16 maya 1980 g.). Tbilisi, Gruziya: «Mecniereba», 1980, s. 3–39.

- [9] Al'fred A. Kuratashvili, «Teoriya istinno chelovecheskogo – klassicheskogo (obrazcovogo) – obshchestva», Trudy Gruzinskogo tekhnicheskogo universiteta, № 3(419), 1998. Tbilisi, Gruzija: «Tekhnicheskij universitet», 1998.
- [10] Al'fred A. Kuratashvili, «Al'ternativnoe predstavlenie ob orientacii obshchestva i gosudarstva», Bulletin «Medicine, Science, Innovation and Business New», Vol. 6, Number 10(60), October, 1999. New York, USA.
- [11] Aron Rajmon, «Demokratiya i totalitarizm», Hrestomatiya po teorii gosudarstva i prava, politologii, istorii politicheskikh i pravovykh uchenij; sost. R. T. Muhaev. Moskva, Rossiya: «Izdatel'stvo PRIOR», 2000.
- [12] Bol'shoj yuridicheskij slovar' / A. YA. Suhareva, V. D. Zor'kina, V. E. Krutskih, Red. Moskva, Rossiya: INFRA-M, 1997, s. 153.

*Статья поступила в редакцию
06 апреля 2020*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-183-218](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-183-218)
УДК 377.37.01:35

Супрун В'ячеслав Васильович,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту освіти та права
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>
proftekhosvita@i.ua

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ В ОСВІТІ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Анотація. У статті розглянуто конституційні засади державного управління освітою як галузі соціального управління і державної діяльності, проаналізовано теоретичні аспекти формування нових механізмів впливу держави на реформування освітньої галузі України, формування ефективної системи управління розвитком освіти України в сучасних умовах децентралізації та становлення державно-громадського управління на основі європейського досвіду. Окреслено основні завдання щодо розвитку партнерства органів управління освітою та організацій громадянського суспільства в сучасних умовах реформування освіти в Україні. Умовою ефективного управління освітою постає збалансований розподіл повноважень, прав та відповідальності органів освіти і науки як на загальнодержавному, так і на регіональному та місцевому рівнях, врегулювання механізму взаємовідносин органів виконавчої влади та самоврядування щодо забезпечення функціонування як системи освіти в цілому, так і конкретного закладу освіти в умовах децентралізації управління та суспільних змін щодо формування державної освітньої політики, освітньої, науково-дослідницької, методичної, фінансово-економічної діяльності у межах визначених чинним законодавством повноважень. Важливого значення набуває науково-теоретичне обґрунтування державно-громадської моделі управління в закладах освіти різних типів та підпорядкування, розробка рекомендацій з провадження та розвитку ефективного управління в освіті у цілому як пріоритет державної освітньої політики України в сучасних умовах модернізації освіти та децентралізації управління. У статті зроблено спробу аналізу наукового розуміння поняття, змісту та принципів державно-громадського управління у сфері освіти; досліджено науково-

методологічні основи державно-громадського управління закладами освіти, розглянуто сутність та особливості впровадження громадського самоврядування та державно-громадського управління в діяльності сучасного закладу освіти; розглянуто сутність та особливості впровадження публічно-приватного (державно-приватного) партнерства у сфері освіти; досліджено та розглянуто можливість інституалізації процесів децентралізації управління у сфері освіти та створення відповідних механізмів їх реалізації.

Ключові слова: освіта; механізми; управління; модель управління; децентралізація; оптимізація; державно-громадське управління; самоврядування; автономія.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Основною проблемою та ключовим завданням реформування національної системи освіти стає зміна засад управління і запровадження механізмів державно-громадської моделі та громадського самоврядування. Як свідчить європейська практика, під час зміщення акцентів управління з державних на громадські у переході на системний, корпоративний характер і виявляється потужний стимул розвитку, послідовної гармонізації державно-громадського управління, збагачення громадського потенціалу в управлінні, розвитку нових підходів до управління, які виступають джерелом реформування системи освіти [2].

Мета ефективної системи управління освітою полягає в оптимальному поєднанні державних та громадських засад в інтересах особистості, соціуму та влади, створенні механізмів формування управління розвитком освіти України на основі європейського досвіду. Основними його завданнями є реалізація визначених прав та обов'язків педагогічних, науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти, учнів та їхніх батьків на участь в управлінні закладами освіти; демократизація державного управління освітою; задоволення потреб та інтересів учасників освітнього процесу; розвиток погоджувальних механізмів у вирішенні загальних завдань.

Безумовно необхідними є якісні зміни у взаємодії центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо питань функціонування і розвитку закладів освіти. Потребує реформування система управління ними. Насамперед, в умовах децентралізації, набуває актуальності забезпечення їх автономності, у першу чергу, їх фінансово-економічної самостійності, ефективного залучення інвестицій у розвиток системи освіти, введення стимулів як для

суб'єктів господарювання, так і для педагогічних, науково-педагогічних працівників.

Важливим стає також вирішення проблеми щодо підвищення ефективності діяльності закладів освіти, які не задовольняють реальних потреб ринку праці та суспільства.

Актуальність проблеми дослідження обумовлена зростаючою роллю освіти як галузі, що має потужний потенціал для формування та провадження ідей демократичного суспільства, формування й розвитку майбутнього української держави, необхідністю реформування системи освіти України на всіх її рівнях, потребою налагодження дієвих відносин державних, регіональних та місцевих органів управління освітою і організацій громадянського суспільства в Україні як визначального механізму підвищення ефективності державного управління.

Розвиток послуг освіти має певні ризики. До них, насамперед, відноситься питання управління системою освіти, розбалансованість в управлінні закладами освіти різних типів та підпорядкування, проблеми неналежного їх фінансування, складність оформлення необхідної документації під час можливої їх передачі у комунальну власність тощо.

Необхідним стає також виважений і раціональний розподіл повноважень, прав та відповідальності органів освіти і науки на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, взаємодії суб'єктів управління освітою, закладів та установ освіти, органів місцевого самоврядування, стейкхолдерів освіти, громадських організацій і громадян в умовах реформування освітньої галузі.

Цілком очевидно, що поєднання зусиль держави та громади як рівноправних партнерів у створенні стратегій реформування освітньої галузі, забезпеченні контролю якості освітніх послуг, посиленні соціального захисту усіх учасників освітнього процесу, розширенні мережі закладів освіти, підготовці конкурентоспроможних кадрів може забезпечити повноцінне та всебічне розв'язання проблем державного управління у сфері освіти. Управління освітою повинно бути державно-громадським, адже законодавче забезпечення освітньої діяльності залишатиметься малодійовим без суспільної підтримки.

Певна недосконалість законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, якими регулюються питання різних сфер освіти, неврахування ними змін, що відбуваються в економіці і суспільному житті країни, фінансування за залишковим принципом, зниження соціального статусу педагогічних, науково-педагогічних працівників, науковців, втрата привабливості та престижності професії вчителя є факторами, що стримують розв'язання наявних проблем та формування єдиної концептуально узгодженої та науково обґрунтованої державної політики

щодо розвитку національної освіти. Ключовим способом подолання наявних проблем, на наш погляд, є децентралізація усієї системи освіти, регіоналізація та оптимізація управління освітою, що прямо чи опосередковано, допоможе вирішити значну частину наявних проблем.

Проблема формування ефективної системи управління розвитком освіти, створення та провадження її механізмів, залучення громадськості до розробки й ухвалення управлінських рішень щодо зміни методологічних підходів, змісту та технологій навчання молоді до успішної професійної діяльності в ринкових умовах відповідно до сучасних потреб стає однією з найважливіших у нинішніх соціально-економічних трансформаціях суспільства.

Вивчення світових тенденцій та особливостей розбудови освіти, модернізація управлінських механізмів має важливе значення для модернізації освітньої галузі України, дає основу для прогнозування і реального відродження національної освіти, системного управління нею та наближення до європейських стандартів. Для вироблення стратегії розвитку галузі освіти та механізмів формування ефективної системи управління розвитком освіти України в сучасних умовах децентралізації та становлення державно-громадського управління особливо пізнавальним є досвід європейських країн, в тому числі Польщі, Фінляндії, Чехії, Словаччини, Латвії, Литви, Естонії та інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних досліджень та публікацій показує, що вивченню проблеми управління розвитком освіти, оптимізації управління й адміністрування закладів та установ освіти, визначення перспектив управління їх розвитком в Україні, становлення і розвитку державно-громадського управління освітою приділяється все більше уваги як у сфері наукового пізнання, так і у практичних питаннях її реалізації.

Теоретико-методологічне значення для розуміння й усвідомлення механізмів державного управління, проблем державного управління, державної освітньої політики й управління освітою, державно-громадського управління, управління закладами та установами освіти, залучення до управління ними громадськості в нових соціально-економічних умовах мають положення, викладені у працях науковців та освітян, зокрема В. Авер'янова, Ю. Алексєєва, В. Андрущенко, В. Бикова, Я. Болюбаша, В. Бочкарьова, Т. Бутирської, Ю. Вітренка, Л. Гаєвської, С. Гончаренка, А. Гошко, В. Грабовського, Б. Гранже, Я. Гречки, Л. Гриневич, А. Гуржія, М. Дарманського, Т. Десятова, Д. Дзвінчука, Н. Діденко, Г. Дмитренка, Г. Єльнікової, В. Журавського, І. Зязюна, Л. Калініна, Л. Карамушки, Н. Клокар, М. Комарницького, К. Корсака, В. Кременя, С. Крисюка, В. Куйбіди, І. Лікарчука, В. Лугового, Т. Лукіної, А. Мазака,

П. Надолішнього, С. Ніколаєнка, Н. Нижник, Н. Ничкало, В. Огаренка, О. Алейнікової, В. Олійника, Л. Парашенко, В. Пікельної, Н. Протасової, В. Радкевич, В. Рогової, І. Розпутенка, В. Свистун, Л. Сергєєвої, С. Сисоєвої, І. Смирнової, В. Супруна, Г. Федорова, П. Худомінського, Т. Шамової, В. Шилової та інших [1], [4]–[6], [8]–[11], [14]–[17], [21], [22].

Однак, незважаючи на значний науковий та практичний інтерес до окресленої предметної галузі, невирішеною частиною проблеми є дослідження механізмів державного управління освітою в контексті здійснення реформ, що відбуваються та плануються в системі освіти України.

На жаль, українська освіта за роки незалежності фактично не стала загальнонаціональним пріоритетом. У результаті освітні зміни мали здебільшого зовнішній, формальний характер і не сприяли підвищенню якості освіти, а це призвело до значних соціально-економічних втрат сьогодення.

Сучасний же стан реформування системи освіти України характеризується змінами в усіх її підсистемах, зокрема, особлива увага при цьому приділяється децентралізації усієї системи освіти, регіоналізації та оптимізації управління освітою, запровадженню державно-громадського управління закладами освіти.

Як державний і громадський інститут, освіта передбачає відповідальність держави і суспільства за стан її функціонування. Тому саме зміна підходів до управління освітою, теоретико-методологічні та практичні аспекти механізмів управління системою освіти в умовах децентралізації влади є *предметом* даного дослідження.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування напрямів системних змін національної освіти та визначення сукупності механізмів формування ефективної системи управління розвитком освіти України в сучасних умовах модернізаційних процесів українського суспільства, децентралізації влади та становлення державно-громадського управління як пріоритету сучасної державної освітньої політики в Україні.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання**:

- вивчити європейський досвід державної освітньої політики й управління освітою, управління закладами та установами освіти, залучення громадськості до управління закладами та установами освіти, провадження державно-громадського управління та самоврядування;
- проаналізувати законодавчу базу та підзаконні нормативно-правові акти, виявити їх суперечності, визначити основні напрями їх удосконалення;

- провести аналіз наукової літератури та охарактеризувати тенденції розвитку управління освітою у взаємодії з інституціями громадянського суспільства у європейських країнах;
- оцінити стан реформування освітньої галузі в Україні крізь призму інтересів громадянського суспільства;
- здійснити аналіз наукового розуміння поняття, змісту та принципів державно-громадського управління у сфері освіти;
- проаналізувати правові механізми взаємодії суб'єктів сучасної моделі управління в умовах децентралізації;
- визначити ознаки та концептуальні засади централізації та децентралізації управління;
- з'ясувати переваги та недоліки децентралізації управління;
- здійснити оцінювання заходів децентралізації шляхом провадження державно-громадського управління закладами освіти;
- розглянути сутність та особливості провадження громадського самоврядування та державно-громадського управління в діяльності сучасного закладу освіти;
- розглянути сутність та особливості провадження публічно-приватного (державно-приватного) партнерства у сфері освіти;
- дослідити та розглянути можливість інституалізації процесів децентралізації управління у сфері освіти та створення відповідних механізмів їх реалізації.

Об'єкт дослідження – формування та реалізація механізмів ефективної системи управління та адміністрування розвитком освіти України в сучасних умовах децентралізації та становлення державно-громадського управління.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною та методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання та загальнонаукові методи пізнання: логічного та порівняльного аналізу (для виявлення особливостей державно-громадського управління в освіті); системного аналізу (для формування цілісного уявлення про систему державного управління та громадського самоврядування в системі освіти); статистичний метод та метод економічного аналізу (для оцінки стану розвитку освіти); соціологічні методи (для виявлення стану освіти з точки зору соціальних груп та суб'єктів освітнього процесу) та інше.

Теоретичною базою дослідження є наукові та літературні джерела, праці вітчизняних і зарубіжних учених, наукові дослідження у сфері

державної освітньої політики, децентралізації влади та місцевого самоврядування, управління освітніми системами на різних рівнях, кращих європейських і вітчизняних практик функціонування освітніх систем, розвитку демократичного громадянства, державно-громадського управління, управління закладами та установами освіти, а також законодавчі та нормативно-правові акти, що встановлюють правові та організаційні основи суспільних відносин у сфері освіти України.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методологічну основу дослідження становлять: закони і категорії наукового пізнання; системно-синергетичний підхід до пізнання процесів і явищ у нестабільних системах, зокрема, соціальних; закони і закономірності інноваційного розвитку соціально-педагогічних систем; теоретичні положення загального менеджменту та освітніх інновацій як сучасного спеціалізованого наукового напрямку управління інноваційними процесами провадження громадського самоврядування і розвитку державно-громадського управління в освіті та прогностичними тенденціями їх розвитку; положення про об'єктивність взаємозв'язку освіти із соціально-економічними змінами, що відбуваються у суспільстві; принципи єдності теорії і практики, що забезпечують теоретичне, емпіричне й експериментальне вивчення предметів і явищ з метою розкриття сутності управління розвитком освіти.

Наукові результати, теоретичні положення й висновки дослідження були здійснені у межах теми науково-дослідної роботи ДЗВО «Університет менеджменту освіти» в рамках діяльності лабораторії методології та практики професійного розвитку сучасного освітнього менеджера – «Науково-методичні засади підвищення ефективності державно-громадського управління неперервною освітою в умовах суспільної трансформації в Україні (номер державної реєстрації РК № 0116U007183).

Роль автора полягає в розробці пропозицій щодо політики модернізації національної освіти і науки шляхом оптимізації управління та адміністрування в освіті, запровадження механізмів державно-громадського управління, державно-приватного та соціального партнерства в умовах децентралізації влади, визначенні концептуальних засад взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, розподілу повноважень між центром, регіоном та закладом освіти.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Основною складовою нормативної бази реформування освіти сучасної України, починаючи з дня її незалежності та визнання як суверенної держави, є Конституція України, Державна національна

програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Закони України «Про освіту» (1991 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про повну загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про фахову передвищу освіту» (2019 р.), Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» (2019 р.) та інші.

Правові норми визначають пріоритети держави, регулюють суспільні відносини між учасниками освітньої галузі, у сфері власності, фінансово-господарській діяльності, соціальному захисті працівників.

Загальний вигляд структури законів у галузі освіти в Україні має такі складові:

- загальні положення (правове регулювання відносин, державна політика, гарантії громадян), основні терміни та їх визначення;
- система освіти і науки (структура системи, стандарти освіти, освітні програми, кваліфікації та документи про освіту, організаційно-правовий статус закладів освіти, порядок створення, реорганізація, управління та автономія закладу освіти, колегіальні органи управління закладів освіти);
- управління системою освіти і науки (компетенція суб'єктів управління, контроль за якістю, забезпечення якості освіти);
- учасники освітнього процесу, соціальний захист учасників освітнього процесу;
 - права та обов'язки здобувачів освіти;
 - права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу;
 - інфраструктура та фінансово-економічні відносини;
 - міжнародне співробітництво;
 - прикінцеві та перехідні положення.

Для управління освітою створюється система державних органів управління, органів громадського самоврядування, які діють у межах повноважень, визначених законодавством. В організаційно функціональній структурі державного управління освітою можемо виділити три рівні:

1) *вищий* (Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів) формує засади державної освітньої політики, приймає закони, визначає економічні, соціальні, юридичні гарантії їх реалізації, контролює їх дотримання, затверджує загальнодержавні програми розвитку, обсяг

фінансування. Кабінет Міністрів України визначає перелік центральних органів виконавчої влади, вносить пропозиції Верховній Раді щодо призначення їх керівників, реалізує державну освітянську політику тощо);

2) *центральный* (МОН, інші органи, які беруть участь у формуванні державної освітньої політики, розробляють концепції, прогнози, проекти цільових державних програм розвитку, пропозицій і доповнень до законодавчих актів, здійснюють контроль за дотриманням законодавства у сфері освіти);

3) *місцевий* (органи влади АРК, місцеві держадміністрації, виконавчі органи місцевих і районних у містах рад, які відповідають за реалізацію державної освітньої політики на території відповідної адміністративної одиниці, готують і вносять на розгляд відповідної ради проекти бюджетних витрат на освіту, здійснюють управління закладами освіти, координують роботу інших структур влади щодо реалізації державних, регіональних програм розвитку освіти).

За всієї різноманітності моделей управління освітою у світі всі вони зводяться до двох історично сформованих – централізованої та децентралізованої. *Централізована система управління освітою* сприяє створенню освітніх стандартів, збереженню та зміцненню почуття культурної спільноти населення країни. Централізована система посилює авторитарні тенденції керівництва освітою, обмежує ініціативу педагогічних працівників і місцевої адміністрації, ускладнює пошуки нових шляхів, нав'язує надмірну одноманітність форм і методів управлінської роботи, ігнорує або недооцінює особливості регіональної специфіки.

Децентралізована модель управління освітою відкриває широкий простір для розвитку місцевої ініціативи, полегшує проведення різноманітних педагогічних експериментів, дозволяє здійснювати розвиток освіти з урахуванням місцевих особливостей. Завдяки своїм позитивним рисам кожна з моделей управління освітою знаходить місце в сучасному світі. Під впливом нових соціально-економічних умов, процесу інтернаціоналізації суспільного життя, інтеграції освітньої сфери ці дві моделі управління (децентралізована й централізована) виявляють помітну тенденцію до конвергенції. Як правило, при аналізі процесів децентралізації розглядаються чотири рівні управління: центральний уряд (центральний рівень); державні регіональні органи влади (регіональний рівень); муніципальні або інші місцеві самоврядні органи влади (місцевий рівень); заклади освіти [6].

Основним законом України – Конституцією, законодавчими актами України, що стосуються освітньої діяльності, визначені стратегічні цілі, завдання, пріоритетні напрями й шляхи модернізації в управлінні системою освіти. Основними напрямками розвитку освіти є демократизація,

децентралізація, а також перехід до державно-громадської моделі управління освітою.

Модель державно-громадського управління освітою передбачає співпрацю в процесі управління органів різного походження (державних, громадських, самоврядування), що забезпечує поступовий перехід від централізованого до децентралізованого управління, децентралізацію управлінських процесів тощо.

Закономірно, що основним правовим документом для освітянської галузі є Конституція України, що визначає і закріплює право громадян України на освіту. Система освіти в Україні відповідно до ст. 53 Конституції України – це державний інструмент реалізації конституційного права громадян України на освіту, а саме – доступності і безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, розвитку дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти; різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Законодавство України про освіту ґрунтується на Конституції України та складається із Закону «Про освіту», спеціальних законів, інших актів законодавства у сфері освіти і науки та міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку.

Зазначимо, що підзаконні нормативно-правові акти не можуть звужувати зміст і обсяг конституційного права на освіту, а також визначених законом автономії суб'єктів освітньої діяльності та академічних свобод учасників освітнього процесу. Листи, інструкції, методичні рекомендації, інші документи органів виконавчої влади, крім наказів, зареєстрованих Міністерством юстиції України, та документів, що регулюють внутрішню діяльність органу, не є нормативно-правовими актами і не можуть встановлювати правові норми.

Наголосимо, що суб'єкт освітньої діяльності має право самостійно приймати рішення з будь-яких питань у межах своєї автономії, визначеної цим Законом, спеціальними законами та/або установчими документами, зокрема з питань, не врегульованих законодавством.

Органи управління у сфері освіти забезпечують обов'язкове громадське обговорення проектів нормативно-правових актів, що стосуються системи освіти, та участь представників громадськості у підготовці та прийнятті цих документів.

Як засвідчують результати аналізу стратегічних документів щодо розвитку освіти, першим кроком незалежної держави Україна у загальнонаціональному масштабі стосовно перебудови освіти став I з'їзд

педагогічних працівників України, який проходив у Києві в грудні 1992 року. Міністр освіти і науки Петро Таланчук.

Освітня програма розглянула основні позиції Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), яку 3 листопада 1993 року було затверджено відповідною постановою Кабінету Міністрів України. Програма визначала багато прогресивних ідей, наприклад створення таких умов, за яких народ України став би нацією, що постійно навчається; забезпечення випереджального розвитку освітньої галузі в цілому, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання; створення нової системи та функцій державного управління освітою, створення системного механізму саморегуляції галузі освіти на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та в навчально-виховних закладах і наукових установах освіти; розроблення і запровадження механізму державної оцінки діяльності навчальних закладів, якості підготовки фахівців через систему атестації та акредитації; механізмів державної підтримки талановитої молоді; механізму соціального захисту дітей, учнів, студентів та аспірантів, пільгового кредитування, додаткового фінансування для здобуття ними освіти; механізмів економічного стимулювання і пільгового оподаткування науково-дослідної роботи; вдосконалення механізмів фінансово-господарської діяльності місцевих органів державної влади та органів громадського самоврядування навчально-виховних закладів; вироблення ефективних механізмів входження до освітніх і наукових програм ЮНЕСКО, інших міжнародних організацій, фондів тощо [7].

Документ декларував надання автономії навчально-виховним закладам у вирішенні основних питань їхньої діяльності, багатокладність та варіантність освіти, оновлення змісту освіти. На нашу думку, національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») має прогресивний зміст, характеризується змістовою чіткістю структури документа, проте більшість її норм так і залишилися, на жаль, нереалізованими.

Наступним документом, що окреслює концептуальні засади розвитку освіти, став Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 року, в якому суттєво більший акцент поставлено на якості освіти, створенні відкритої і демократичної моделі системи управління сферою освіти, потребі враховувати регіональні особливості, організацію експертизи освітніх інновацій.

Передувало прийняттю цього Указу проведення 8–9 жовтня 2001 року II з'їзду педагогічних працівників України, у якому брало участь близько 600 запрошених гостей та 1880 делегатів.

Представництво влади на цьому форумі було значним: Президент України Леонід Кучма, Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах, перший

заступник Голови Верховної Ради України Віктор Медведчук, президент Національної академії наук України Борис Патон і навіть посли іноземних держав та представники міжнародних організацій. Головою організаційного комітету з'їзду був віце-прем'єр-міністр України Володимир Семиноженко. Міністр освіти і науки Василь Кремень.

Делегати з'їзду працювали у семи секціях – «Дошкільна освіта», «Позашкільна освіта і виховання», «Загальна середня освіта», «Професійно-технічна освіта», «Вища освіта і наукова робота», «Післядипломна освіта», «Управління та економіка освіти».

Делегатами освітянського форуму було прийнято Національну доктрину розвитку освіти. У документі зазначено, що доктрина затверджується з метою визначення стратегії та основних напрямів подальшого розвитку освіти в Україні, забезпечення пріоритетності розвитку освіти і науки, першочерговості розв'язання освітніх проблем. Головне завдання – залучення громадськості до формування державної політики в галузі освіти та визначення подальшого її розвитку [18].

Декларується першочерговість забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя, потребу прискореного, випереджального інноваційного розвитку освіти, запровадження нових економічних та управлінських механізмів розвитку освіти. Отже, якість, доступність та безперервність освіти як складові конституційного права особи на освіту.

Отже, ідея автономізації закладів освіти серед концептуальних засад розвитку освіти в Україні – не є новою. Передусім її реактулізацію пов'язано з реформою децентралізації влади. Однак, на жаль, належного організаційного забезпечення ця ідея не мала, в цілому залишалася централізована «радянська» система управління. Демократизацію процедури призначення керівників навчальних закладів також не було здійснено. Водночас процес імплементації Національної доктрини породив низку політичних заяв і конкретних завдань.

Втретє освітяни України на широкий загаль зібрались 28 жовтня 2011 року. Пленарне засідання III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти проходило на базі центру культури та мистецтв Національного авіаційного університету. Координував роботу міністр освіти і науки, молоді та спорту України Дмитро Табачник. Прем'єр-міністр України Микола Азаров виступив перед делегатами.

У роботі з'їзду брали участь 1000 делегатів з усіх регіонів України, зокрема 362 делегати представляли середню школу, 34 – позашкільну освіту, 41 – професійно-технічну, майже 200 – вищу освіту. Крім того, на заході також працювали окремі працівники Академії педагогічних наук, громадських організацій і профспілок. До того ж було ще понад 500 запрошених: колишні міністри освіти, ветерани, вчителі-новатори тощо.

За результатами роботи було прийнято Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., яка стала базою оновлення нормативно-правової забезпечення системи освіти, що визначає правові, організаційні та фінансові основи інноваційного розвитку системи освіти, модернізації змісту освіти та запровадження профільної старшої школи у загальноосвітніх навчальних закладах, подальший розвиток зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень учнів тощо [19].

Документ обговорювали на близько 400 різних заходах, до його тексту було внесено понад 5 тис. поправок. Інструментом реалізації пріоритетних завдань Національної стратегії є забезпечення виконання завдань та заходів державних цільових соціальних програм у царині освіти.

Слід зазначити, що розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 р. № 686-р затверджено план заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

Таким чином демократичні підходи до управління в освітній галузі в Україні здійснювалися поступово – з прийняттям низки законодавчих актів, зокрема, базового Закону України «Про освіту» (1991, 1996, 2017 рр.), а також законів стосовно основних ланок освіти, починаючи від дошкільної і завершуючи вищою освітою і наукою, Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.), Національної доктрини розвитку освіти України (2002 р.) та Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. У цих документах розкриваються засади переходу від традиційної до державно-громадської системи управління шляхом чіткого розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління; активізації участі батьків, зацікавлених сторін, піклувальних та інших рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації в освітньому процесі навчальних закладів тощо. Для України актуальним залишається процес децентралізації управління освітою, розширення автономії навчальних закладів, наближення їх до місцевого оточення, розвитку співробітництва навчальних закладів і громадських організацій.

Водночас наголосимо, що серед глобальних Цілей сталого розвитку, які визначають перспективи розвитку людства до 2030 року, визначено забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх» [23]. Відповідно до цієї мети у національній доповіді було окреслено низку завдань щодо реалізації цілей сталого розвитку України, зокрема забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків, доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей, доступність професійної освіти, а також підвищити якість вищої освіти шляхом налагодження її тісного зв'язку з наукою[12].

Освітня політика становиться державним пріоритетом України, адже саме це є основою політичного, економічного, соціального та духовного прогресу суспільства. Державна політика у сфері освіти визначається Верховною Радою України, реалізується Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, яким підпорядковані заклади освіти; стейкхолдерами освіти, організаціями роботодавців, громадськими організаціями і громадянами України.

Разом з тим, одним із очікуваних результатів реалізації Національної стратегії відповідно до вимог часу, що забезпечує повноту реалізації функції якісної освіти, випереджаючого загально-цивілізаційного розвитку людини, проголошено створення системи освіти нового покоління.

З'ясовано, що в Національній стратегії використовується поняття «механізми реалізації державної політики в галузі освіти» та «механізми реалізації Національної стратегії розвитку освіти». Тобто, Національна стратегія спрямовує на розроблення, створення чи удосконалення таких механізмів реалізації державної політики в галузі освіти:

- механізмів (правових та економічних) стимулювання та заохочення бізнесу, роботодавців та інвесторів, фізичних і юридичних осіб до участі в розвитку системи освіти; у зміцненні навчально-матеріальної бази системи освіти, розвитку професійно-технічних і вищих навчальних закладів та відновленні трудових ресурсів країни;
- механізмів взаємодії органів управління освітою, сім'ї, освітніх установ, дитячих і молодіжних громадських організацій у напрямі розвитку, виховання і соціалізації дітей та молоді;
- механізмів фінансово-економічного забезпечення освіти, належної оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників;
- механізму фінансування системи позашкільної освіти шляхом внесення змін до Бюджетного кодексу;
- механізму формування державного замовлення на підготовку робітничих кадрів відповідно до реальних потреб економіки, регіональних ринків праці, запитів суспільства;
- механізмів надання пільгових кредитів на будівництво та придбання житла педагогічним і науково-педагогічним працівникам;
- механізмів забезпечення педагогічних працівників сільської місцевості безоплатним житлом з опаленням і освітленням, підвезенням їх до місця роботи тощо.

Крім того, як механізми реалізації Національної стратегії розвитку

освіти України визначено оновлення нормативно-правової бази системи освіти; удосконалення структури системи освіти; модернізацію змісту освіти; забезпечення національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді; інформатизацію освіти; посилення кадрового потенціалу системи освіти [16].

Закономірно, що Національною доктриною розвитку освіти України визначено, що сучасна система управління освітою має розвиватись як державно-громадська, водночас вона повинна враховувати регіональні особливості, тенденції до зростання автономії закладів освіти, конкурентоспроможність їхніх освітніх послуг. Діяльність у сфері освіти має спрямовуватися на пошуки нових демократичних відкритих моделей управління освітою, що орієнтує освітні процеси не на відтворення, а на розвиток. Нова модель системи управління сферою освіти має бути демократичною і відкритою. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, внаслідок чого змінюються навантаження, функції, структура і стиль центрального та регіонального управління освітою» [18].

Як бачимо, Національною стратегією розвитку освіти на період до 2021 року ухвалено основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики у галузі освіти у сучасних економічних та соціокультурних умовах [19]. Відповідно до змісту стратегії гнучка, цілеспрямована, ефективна система державно-громадського управління освітою, що забезпечує інтенсивний розвиток і якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб країни та запитів особистості, передбачає оптимізацію державних управлінських структур, децентралізацію управління освітою; перерозподіл функцій і повноважень між центральними та регіональними органами управління освітою, органами місцевого самоврядування, закладами і установами освіти; розроблення системи заходів (нормотворчих, науково-методичних, фінансово-економічних тощо) щодо впровадження децентралізації управління, автономії закладів і установ освіти, розширення їхніх прав і можливостей щодо фінансової самостійності; апробацію і впровадження різних моделей державно-громадського управління розвитком закладів та установ освіти; перехід до програмно-цільового управління тощо.

У розділі «Модернізація системи управління освітою» Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 рр. виокремлено також основні засади цього процесу через розвиток моделі державно-громадського управління, посилення ролі та взаємодії усіх суб'єктів освітньої політики, у якій особистість, суспільство й держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами [19].

Отже, децентралізація освіти в Україні стає тим важелем, що має

забезпечити її модернізацію на основі перспективного європейського досвіду. Нині не викликає жодних сумнівів теза, що відносини між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування мають докорінно змінюватися. У цьому зв'язку багатьма країнами світу прогресивною вважається саме ідея децентралізації. Децентралізація управління освітою – характерна ознака освітніх систем різних країн. У більшості розвинутих країн *децентралізація здійснюється трьома взаємодоповнювальними шляхами*: залучення громадського впливу на розв'язання проблем освіти, посилення ролі місцевих органів управління освітою в ухваленні рішень, зростання автономії закладів освіти в управлінні їхніми ресурсами [21].

Наразі, державна освітня політика України включає широкий напрям співробітництва з інститутами громадянського суспільства та іншими недержавними органами в розробленні сценаріїв освітніх змін, здійсненні освітніх експериментів та спільних проектів.

Головним завданням сучасної української освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [3] і впровадження ідеї демократії, життя в умовах сучасної держави, дотримання її законів, відстоювання своїх прав і свобод, практичної реалізації в подальшому дорослому житті знань, отриманих у закладі освіти. Це можливо здійснити, на наш погляд, лише за допомогою створення системи державно-громадського управління.

Система державно-громадського управління полягає в забезпеченні оптимального поєднання державних і громадських органів управління закладом освіти на основі врахування громадської думки й залучення громадян до ухвалення управлінських рішень, які стосуються освітнього процесу, громадськості, держави і самоврядування.

Громадське самоврядування в закладі освіти – це право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді (контролі) та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених його установчими документами та законодавством [22].

Передусім серед головних принципів розвитку державно-громадського управління закладами освіти слід виокремити демократичність, відкритість, взаємодію, узгодженість, спільну участь у

здійсненні навчально-виробничого і навчально-виховного процесів, спільне управління та взаємний контроль.

Заклад освіти як соціально-культурний центр є місцем інтересів як держави, так і громади, він є одночасно часткою суспільного життя й елементом структури, що підвладна державному контролю. В умовах розвитку демократії й розширення практики співуправління заклад освіти все більше буде спиратися на громадські організації й громади. Це допоможе завершити перехід від політики патронажу й домінування державного над громадським до їх конструктивного партнерства та взаємодії.

Безпосереднє управління закладом освіти здійснюють засновники або уповноважений ними орган, керівник закладу освіти, колегіальний орган управління закладу освіти.

В управлінні закладом освіти мають право брати участь також органи громадського самоврядування у порядку та в межах, визначених законодавством про освіту та установчими документами закладу освіти.

Так, у закладі освіти можуть діяти два основних різновиди громадських органів.

Перший:

- органи самоврядування працівників закладу освіти;
- органи самоврядування здобувачів освіти;
- органи батьківського самоврядування;
- інші органи громадського самоврядування учасників освітнього процесу.

Другий – органи спільного управління педагогів, здобувачів освіти та їхніх батьків, яким надано статус органів громадського управління закладом освіти: загальні збори (конференція), рада закладу освіти.

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу освіти є загальні збори (конференція) трудового колективу. Повноваження, відповідальність, засади формування та діяльності органів громадського самоврядування визначаються законодавством та установчими документами закладу освіти.

Загальні збори (конференція) скликаються не менше 2 разів на рік (в жовтні та травні). Рішення загальних зборів (конференції) трудового колективу, прийняті у межах їх повноважень, є обов'язковими до виконання всіма працівниками закладу освіти [3].

Основним постійно діючим колегіальним органом управління закладу освіти або його структурного підрозділу є педагогічна рада, повноваження якої ради визначаються законодавством, статутом закладу освіти та положеннями про його структурні підрозділи.

Як правило, педагогічна рада утворюється за наявності не менше трьох педагогічних працівників. Усі педагогічні працівники зобов'язані

брати участь у засіданнях педагогічної ради. Головою педагогічної ради є керівник закладу освіти або його структурного підрозділу.

Зауважмо, що педагогічна рада:

- схвалює перспективний план розвитку та річний план роботи закладу освіти або його структурного підрозділу;
- схвалює освітні програми, зміни до них та оцінює результати їх виконання;
- схвалює правила внутрішнього розпорядку, положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти;
- розглядає питання щодо вдосконалення навчально (науково)-методичного забезпечення освітнього процесу;
- приймає рішення щодо переведення здобувачів освіти, їх відрахування, притягнення до відповідальності за невиконання обов'язків, а також щодо відзначення, морального та матеріального заохочення здобувачів освіти та інших учасників освітнього процесу;
- визначає заходи щодо підвищення кваліфікації педагогічних працівників; формує та затверджує річний план підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- розглядає інші питання, віднесені законом та/або статутом закладу освіти до її повноважень.

Рішення педагогічної ради, прийняті в межах її повноважень, вводяться в дію наказами керівника та є обов'язковими до виконання всіма учасниками освітнього процесу у закладі освіти.

Доцільно наголосити, що самоврядування – один із головних принципів діяльності спільноти здобувачів освіти. Досвід багатьох років показує, що саме самоврядування здобувачів освіти – це не лише самостійне вирішення різноманітних питань, а й самостійне виконання, проведення, планування різноманітних заходів, відповідальність за яких несуть самі здобувачі освіти.

Безумовно, розвиток самоврядування здобувачів освіти цікавий, насамперед, у контексті побудови міжрегіонального та міжнаціонального взаєморозуміння, дасть змогу ближче пізнати однолітків з інших регіонів України та зарубіжжя.

Таким чином, у закладах освіти та їх структурних підрозділах може діяти самоврядування здобувачів освіти, яке здійснюється відповідно до законодавства України про освіту та відповідних положень про їх самоврядування. Самоврядування здобувачів освіти може здійснюватися на рівні класу, групи, структурного підрозділу закладу освіти, закладу освіти.

Слід зазначити, що органи самоврядування здобувачів освіти мають право:

- брати участь в обговоренні питань освітнього процесу, експериментальної та інноваційної діяльності закладу освіти, науково-дослідної роботи, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування;
- проводити просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи та ініціювати їх проведення перед керівництвом закладу освіти;
- брати участь у заходах (процесах) із забезпечення якості освітнього процесу в закладі під час інституційного аудиту;
- захищати права та інтереси здобувачів освіти;
- вносити пропозиції до плану роботи закладу освіти, змісту освітніх програм.

Зазначимо, що характерною ознакою переходу до державно-громадського управління закладами освіти є створення недержавних структур, які розширюють можливості закладу освіти у виборі партнерів для забезпечення надання якісних освітніх послуг та можливостей їхнього ресурсного забезпечення, соціально-реабілітаційні центри, благодійні фонди, громадські організації, організації об'єднань роботодавців та інші організації, які підтримують і реалізують освітні ініціативи.

Серед основних ознак державно-громадського управління передусім слід виокремити таке: спільна управлінська діяльність державних і недержавних структур у керівництві інноваційними освітніми проектами; прийняття рішень державним органом управління з обов'язковим узгодженням проекту рішення з представниками громадськості; делегування частини владних повноважень структурам, що представляють інтереси певних груп громадськості [10].

Державно-громадське управління має вертикальну будову й знаходиться під контролем у держави, диктує умови нижчим організаціям (зокрема, закладу освіти). Це чітко прослідковується в текстах Закону України «Про освіту», де обґрунтовуються цілі, завдання, функції держави по відношенню до освітніх установ – механізми державного управління. Однак у Законі присутня (хоча і меншою мірою) громадська складова, наприклад, право освітніх установ створювати освітні об'єднання – асоціації, фонди, тобто громадські структури [3].

Як свідчать проведені нами дослідження, при центральних, регіональних та місцевих органах виконавчої влади України створюються громадські ради, громадські колегії; представників громадськості також долучено до складу колегій органів виконавчої влади. Безпосередньо у закладах освіти створюються наглядові ради, ради закладів, до складу яких входять батьки, учні, соціально активні громадяни, які переймаються питаннями розвитку освіти.

Наглядова рада закладу освіти сприяє виконанню завдань його розвитку, залученню фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійснення контролю за їх використанням, ефективній взаємодії закладу освіти із суб'єктами господарської діяльності, роботодавцями та їх об'єднаннями, професійними спілками, іншими стейкхолдерами, з державними органами та органами місцевого самоврядування, громадськістю, суспільно-політичними організаціями в інтересах розвитку та підвищення якості освітньої діяльності і конкурентоспроможності закладу освіти, здійснює громадський контроль за його діяльністю, ініціює проведення аудиту діяльності закладу освіти [3, с. 13].

На місцевому і регіональних рівнях створено ради учнівського самоврядування, об'єднання батьків, ради директорів закладів освіти, ради ректорів закладів вищої освіти тощо.

На всеукраїнському рівні – проведено Перший (1992 р.), Другий (2001 р.), Третій з'їзди педагогічних працівників України, Перший Всеукраїнський з'їзд працівників дошкільної освіти (2010 р.), Перший Всеукраїнський з'їзд учителів математики (2012 р.), Перший Всеукраїнський з'їзд учителів інформатики (2012 р.), Перший Всеукраїнський Форум учителів іноземних мов «Якість освіти: унікальна роль мови» (2013 р.). У 1995 р. створена Всеукраїнська асоціація працівників професійно-технічної освіти» (ВАПП), у 2005 р. – Громадська рада освітян і науковців (ГРОНУ), почали діяти Спілка ректорів вищих навчальних закладів України, Асоціація керівників шкіл України, Асоціація керівників позашкільних закладів освіти, інші громадські структури та організації.

Проте, незважаючи на значні зусилля з боку закладів освіти і органів управління освітою, ініціативи прогресивних громадян та окремих громад, а також достатню кількість сформованих інституцій, державно-громадське управління розвитком освіти в Україні, його функціональна здатність і реальний вплив ще залишаються низькими. Попри численні приклади впровадження його елементів на всіх управлінських рівнях освіти воно не набуло системності, залишається малоефективним, як правило, громадські інституції не впливають на процеси освітньої галузі, оскільки не наділені необхідними і достатніми повноваженнями. З іншого боку, громадські структури управління залишаються нерозвиненими й частково через просте небажання цього партнерства з боку державних структур.

Відповідно до змісту Національної стратегії розвитку освіти в Україні гнучка, цілеспрямована, ефективна система державно-громадського управління освітою, що забезпечує інтенсивний розвиток і якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб країни та запитів особистості, передбачає оптимізацію державних управлінських структур,

децентралізацію управління освітою; перерозподіл функцій і повноважень між центральними та регіональними органами управління освітою, органами місцевого самоврядування, закладами і установами освіти; розроблення системи заходів (нормотворчих, науково-методичних, фінансово-економічних тощо) щодо впровадження децентралізації управління, автономії закладів і установ освіти, розширення їхніх прав і можливостей щодо фінансової самостійності; апробацію і впровадження різних моделей державно-громадського управління розвитком закладів та установ освіти; перехід до програмно-цільового управління тощо.

Відтак, стратегія розвитку освіти визначає актуальну тенденцію сприйняття освіти як найважливішої сфери для розвитку громадянського суспільства шляхом провадження моделі державно-громадського управління, посилення ролі та взаємодії усіх суб'єктів освітньої політики, у якій особистість, суспільство й держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами [20].

Тому вивчення досвіду європейських країн викликане їхнім теоретичним та практичним здобутком у цій сфері діяльності і є пізнавальним для розбудови Україною державно-громадської системи управління освітою.

Аналіз загальносвітових тенденцій реформування національних систем освіти у сфері управління дає підстави сформулювати перелік основних завдань децентралізації, в основу яких покладено: політичні мотиви (у більшості країн світу вони є підґрунтям ентузіазму для зростання участі громадськості в ухваленні державних рішень); фінансові мотиви (центральні уряди не в змозі надати повне фінансування, якого потребує сфера освіти); мотиви ефективності (зумовлені тим, що ухвалення рішень на місцевому рівні допомагає зменшити витрати на досягнення кожного окремого результату) [22]. Виходячи з теорії управління, децентралізація – це, як правило, такий спосіб територіальної організації влади, за яким держава передає право на ухвалення рішень з певних питань або в певній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що перебувають поза системою виконавчої влади і є відносно незалежними від неї [11].

Досвід багатьох країн показує, що демократизація суспільства супроводжується пошуками таких варіантів управління освітою, які б найбільш вдало забезпечували підтримку закладів освіти з боку місцевої громади. Зрозуміло, що під час переходу до нових засад діяльності в освітній сфері доцільно відмовитися від системи централізованого управління мережею закладів освіти і передати відповідальність місцевим органам виконавчої влади, на території яких вони перебувають. Такий процес прийнято називати децентралізацією управління освітою, хоча цей

термін не відображає всіх нюансів і особливостей діяльності закладів освіти, підвищення їхньої автономії та зміцнення зв'язків із суспільством, соціальними партнерами та виробництвом.

Перш за все, для ефективної реалізації комплексу першочергових завдань і заходів, спрямованих на модернізацію управління галуззю освіти України в сучасних умовах, на нашу думку, мають бути вироблені концептуальні підходи до стратегії децентралізації у сфері освіти, укомплектовані органи місцевої влади та самоврядування кваліфікованими кадрами, сформована цілісна державно-громадська система управління освітою, що забезпечена відповідними ресурсами. І це повинно знайти своє відображення в законодавчих актах.

З'ясовано, що реформування моделі управління освітою в Україні є пріоритетним і відповідає загальним тенденціям розвитку державотворення, які орієнтуються на активне залучення громадськості до вирішення суспільних потреб, а отже, об'єднує в собі дві складові: державну та громадську, тобто, складає інтегровану державно-громадську модель управління.

У нових соціально-економічних умовах нова система управління освітою поступово набуває ознак громадського самоврядування та державно-громадської моделі управління, що має забезпечити прискорений випереджальний інноваційний розвиток, перехід України до постінформаційного суспільства [17].

У цілому організаційну структуру державно-громадського управління у закладі освіти складають: наглядова рада, директор закладу освіти і педагогічна рада (як носії державного управління); а також учнівське самоврядування, батьківський комітет, рада закладу, загальні збори (конференція) (як носії громадського управління).

Важливе значення для забезпечення ефективності та надійності впровадження політик та процедур громадського самоврядування безпосередньо у закладі освіти має діяльність органів самоврядування працівників закладу освіти; органів самоврядування здобувачів освіти; органів батьківського самоврядування та інших органів громадського самоврядування учасників освітнього процесу.

У закладі освіти утворюється, як правило, наглядова рада для визначення та координації його основних напрямів діяльності, дотримання мети його утворення, нагляду за управлінням переданим йому майном. Наглядова рада закладу, як правило, сприяє виконанню перспективних завдань його розвитку, залученню фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійснення контролю за їх використанням, ефективній взаємодії закладу освіти із суб'єктами господарської діяльності, з державними органами та органами

місцевого самоврядування, громадськістю, суспільно-політичними організаціями в інтересах розвитку та підвищення якості освітньої діяльності і конкурентоспроможності закладу освіти, здійснює громадський контроль за його діяльністю [3].

Характерні для сучасного українського суспільства соціальні, політичні та економічні процеси вимагають визначення пріоритетів у змісті, принципах, функціях освіти, провідних засадах її розвитку. Ключовим пріоритетом державної освітньої політики є державно-громадське управління освітніми закладами. В сьогоденній освіті відбувається перебудова взаємовідносин учасників освітньої діяльності на демократичній, партнерській основі. До управління закладами освіти, окрім державних органів управління освітою, поступово долучаються педагоги, учні, їхні батьки та громада.

Відтак, стратегія розвитку освіти визначає актуальну тенденцію сприйняття освіти як найважливішої сфери для розвитку громадянського суспільства шляхом провадження моделі державно-громадського управління, посилення ролі та взаємодії усіх суб'єктів освітньої політики, у якій особистість, суспільство й держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами.

Однак, слід зазначити, що в управлінні закладом освіти все ще переважає державний компонент, в якому позиції громади представлені не в повній мірі. Переведення управління освітою на задекларований у нормотворчих документах державно-громадський рівень змінює цілі цього процесу й передбачає проходження низки певних взаємопов'язаних етапів, кожний з яких висуває свої завдання й є обов'язковим перехідним щаблем до наступного.

Необхідно зазначити, що державне управління поки що в Україні посправжньому не передбачає участі громадськості і незалежних експертів в освітньому процесі. Відсутність діалогу негативно впливає не тільки на державну освітню політику, для якої вимоги європейської інтеграції ще не виступають ні змістовними, ні організаційними рамками, а й на соціальний клімат.

Досягнення державно-громадського рівня управління закладом освіти гальмується низкою чинників, усунення яких потребує уваги як з боку самих цих закладів, так і (а скоріше насамперед) з боку держави. Серед таких чинників можна назвати: низький рівень правової культури більшості учасників освітньої діяльності; незацікавленість значної кількості працівників і керівників у тому, щоб суспільство залучалося до управління загальноосвітніми закладами; слабку розробку науково-методичних засад демократичного, державно-громадського управління освітою та ін.

Цілком очевидно, що метою державно-громадського управління освітою постає оптимальне поєднання державних та громадських засад в інтересах особистості, соціуму та влади. Основними його завданнями є реалізація визначених прав та обов'язків педагогічних працівників, здобувачів освіти та їхніх батьків на участь в управлінні закладами освіти; демократизація державного управління освітою; задоволення потреб та інтересів учасників освітнього процесу; розвиток погоджувальних механізмів у вирішенні загальних завдань.

Проведення державно-громадського управління, порядок створення та організації діяльності громадських органів управління освітою, принципи їх роботи, порядок розподілу функцій і повноважень, врегулювання питань контролю за діяльністю всіх суб'єктів й їх відповідальності, – усе це та інше повинно бути унормованим на усіх рівнях законодавства, і перш за все для того, щоб ця модель стала дієвим організаційно-правовим механізмом взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави і виконувала провідну роль у впровадженні управлінських реформ в Україні.

В основу управління освітою покладено державну освітню політику, яка фіксується в чинному законодавстві та доцільно орієнтує управлінську діяльність. Разом з тим, в умовах модернізаційних перетворень, розвиток освітньої галузі може припускатись певних змін щодо принципів і механізмів державного управління освітою.

Відтак, оптимізація управління передбачає скорочення рівнів управління, його децентралізацію, розширення соціальної бази, підвищення дисципліни суб'єктів управлінських відносин. Для формування державно-громадського управління необхідним є дотримання не тільки взаємного інтересу суб'єктів, але й взаємних зобов'язань та відповідальності. Механізми державного управління стійким розвитком в освітній системі являють собою динамічну структуру гнучкої взаємодії соціальних суб'єктів, характер якої складається й визначається соціальним поведінням цих суб'єктів.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Масштабне реформування освіти в Україні стало можливим завдяки прийняттю рамкового Закону України «Про освіту», який визначив метою освіти всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь

іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

В умовах децентралізації влади в Україні, модернізація системи освіти, її перехід на новий термін і зміст навчання, становлення державно-громадської форми управління освітою можливі лише за умови ефективної системи управління розвитком освіти України, формування нових механізмів впливу держави на реформування освітньої галузі України на основі європейського та світового досвіду.

У передових країнах Європи історично склалися різні моделі управління освітою. Саме тому, навіть в умовах зближення політики в рамках Європейського Союзу освітні системи залишаються унікальними в кожній країні з різним ступенем централізації/децентралізації управління та фінансування сфери освіти.

Порівняльний аналіз розподілу повноважень між рівнями управління в сфері освіти в країнах з різним рівнем економічного і політичного розвитку дав змогу виявити, що постіндустріальні країни з високими соціоекономічними показниками характеризуються більшим рівнем децентралізації управління освітою, ніж країни, що розвиваються, або нещодавно вибороли свою незалежність.

Механізми державного управління виконують регуляторну й мобілізаційну функції, що виявляється в активізації суб'єктів управління та зміні їх цільових і ціннісних настанов у процесі проектування змін в освіті, забезпечує зв'язок і взаємозумовленість управлінських рішень.

Основними пріоритетами державної політики у сфері освіти повинні бути:

- підтримка появи та функціонування різноманітних форм організації освітньої діяльності, заснованих на різних формах власності, управління, фінансування тощо;
- пріоритетна роль держави в управлінні та фінансуванні галузі освіти: високий суспільний авторитет професії педагога, це повинна бути одна з найбільш високооплачуваних та шанованих професій в країні;
- державний сектор освіти залишається пріоритетним, але роль його на різних рівнях та складових освіти не є однаковою (найвагоміша і найбільш затребувана – на рівні загальної середньої освіти):
 - сприяння розвиткові недержавних, неприбуткових закладів освіти;
 - об'єктом особливої уваги та контролю держави виступають ті сфери освіти (галузі, спеціальності), які мають стратегічне значення для розвитку національного виробництва, його експортної орієнтації;

- сприяння розвитку ініціативи суб'єктів освітньої діяльності, залученню громадськості до управління освітою.

Умовою ефективного управління освітою визначається взаємодія органів державної влади з органами громадського самоврядування, які мають право вносити пропозиції щодо формування державної освітньої політики, вирішувати питання освітньої, науково-дослідницької, методичної, фінансово-економічної діяльності закладів та установ освіти у межах визначених чинним законодавством повноважень.

Особливої актуальності сьогодні набувають питання визначення складу й функціональних позицій суб'єктів управління розвитком, соціальних взаємодій різнопланових груп зацікавлених сторін партнерства, інституційних форм участі громадськості в управлінні розвитком, ефективних технологій соціального проектування розвитку, можливостей оцінок ефективності управління та низки інших проблем.

Отже, сучасний етап розвитку механізмів державного управління українською освітою характеризується тим, що державні органи влади в освітній сфері виконують кілька ролей у соціальній взаємодії, від традиційної взаємодії до системи ініціаторів і посередників соціальних взаємодій із позасистемними партнерами. Безумовно державні норми взаємовідносин в освіті перебувають на стадії нового формування, тому випереджальні правові норми закріплення й регулювання таких відносин ще не знаходять очікуваного практичного впровадження.

Управління освітою повинно здійснюватися на засадах інноваційних стратегій відповідно до принципів сталого розвитку, створення сучасних систем освітніх проектів та їх моніторингу; розвитку моделі державно-громадського управління у сфері освіти, в якій особистість, суспільство та держава стають рівноправними суб'єктами і партнерами.

Необхідно створити гнучку, цілеспрямовану, ефективну систему державно-громадського управління освітою, що забезпечуватиме інтенсивний розвиток та якість освіти, спрямованість її на задоволення потреб держави, запитів особистості.

Зазначене передбачає:

- оптимізацію органів управління освітою, децентралізацію управління у цій сфері; перерозподіл функцій і повноважень між центральними та місцевими органами управління освітою;
- професіональний підхід під час здійснення добору та призначення керівників навчальних закладів, органів управління освітою;
- розроблення системи заходів (науково-методичних, фінансово-економічних тощо) стосовно впровадження ідеї автономії закладів освіти, розширення їх прав і можливостей щодо фінансово-економічної самостійності;

- подолання бюрократизації в системі управління освітою, удосконалення порядку перевірок та звітності навчальних закладів;
- професійну підготовку компетентних менеджерів системи освіти, формування управлінців нової генерації, здатних мислити і діяти системно, у тому числі в кризових ситуаціях, приймати управлінські рішення в будь-яких сферах діяльності, ефективно використовувати наявні ресурси;
- запровадження нових ефективних форм підвищення кваліфікації керівників освіти;
- розвиток автоматизованих систем управління освітою.

Цілком очевидно, що усі етапи робіт щодо децентралізації управління у сфері освіти повинні забезпечуватися відповідним науково-методичним супроводом, що потребуватиме залучення до цих процесів Національної академії педагогічних наук України та науково-методичних установ освіти, Центрів професійного розвитку. Крім того, необхідно буде визначити етапи та терміни реалізації процесу децентралізації управління системою професійної освіти, розробити та затвердити в установленому порядку стратегію децентралізації та план (довгостроковий та короткостроковий) її реалізації за усіма складниками та рівнями освіти.

Саме Всеукраїнські з'їзди працівників освіти – це один з головних органів громадського самоврядування в освіті: зібрання освітян України, що проходили в 1992, 2001 та 2011 роках з метою вирішення основних напрямів подальшого розвитку освіти в Україні та прийняття державних національних програм розвитку галузі, визначення стратегії пріоритетності розвитку освіти і науки, першочерговості розв'язання освітніх проблем. Наступний, четвертий, Всеукраїнський з'їзд працівників освіти повинен відбутися у 2022 році.

Прийняття нових законодавчих і правових актів щодо регулювання та розвитку сфери освіти, провадження реформи децентралізації влади не лише створюють потенційну основу, а й призводять до появи поступових якісних змін у формуванні нових механізмів впливу держави на реформування освітньої галузі України, створення ефективної системи управління розвитком освіти України в сучасних умовах децентралізації та становлення державно-громадського управління на основі європейського досвіду.

Разом з тим, основний принцип реформ – готовність до системних освітніх змін – ставиться під загрозу несприйняттям освіти як пріоритетного напрямку державної політики. У багатьох із ключових сучасних вітчизняних політичних документах освітню реформу не виділено в окремий розділ чи окремий напрям реформаторських дій.

Отже, децентралізацію в управлінні освітою слід здійснювати комплексно, між державою і громадянським суспільством, між органами

влади і здобувачами освітніх послуг, між виконавчою владою і органами місцевого самоврядування, між керівником закладу, установи освіти та учасниками освітнього процесу. Цьому значною мірою сприятиме використання європейського та світового досвіду реформування освіти в процесі децентралізації влади та становлення громадянського суспільства.

Перспективи подальших досліджень. Вивченню проблеми формування ефективної системи управління розвитком освіти України, становлення та розвитку громадського самоврядування та державно-громадської моделі управління освітою приділяється все більше уваги як у сфері наукового пізнання, так і у практичних питаннях її реалізації.

Оскільки сьогодні в державі мають бути вироблені підходи (бачення) в цілому до стратегії децентралізації освіти, становлення та розвитку громадського самоврядування та державно-громадської моделі управління освітою, то для чіткого розуміння специфічних проблем, пов'язаних з децентралізацією управління усіх складників та рівнів освіти, на нашу думку, необхідні подальші дослідження у цьому напрямі, а також необхідним буде визначити етапи та терміни реалізації процесу децентралізації та оптимізації управління освітою, розробити й затвердити в установленому порядку стратегію децентралізації та плани (довгостроковий та короткостроковий) їх реалізації.

Актуальними завданнями залишаються збереження і поширення кращих традицій національної системи освіти, реальне забезпечення доступності здобуття якісної освіти для всіх громадян та входження вітчизняної системи освіти в освітній і науковий простір Європи і світу. Зберігаючи кращий досвід вітчизняної освіти, необхідно здійснювати стратегію випереджувального розвитку освіти, забезпечувати її цілісне, системне оновлення, осучаснення в контексті тих змін, які здійснюються в політичному, економічному, екологічному, культурному, правовому просторі нашої держави, враховуючи загальносвітові тенденції. Натомість основна мета здійснюваних і майбутніх перетворень – якість освіти. Якісна освіта в сучасному розумінні має задовольнити ті вимоги, які ставить до кожної особи швидко змінюване суспільство.

У подальших дослідженнях цієї теми важливим вбачається порівняльно-історичний аналіз процесів децентралізації та вивчення особливостей формування законодавчої бази управління освітою в постсоціалістичних країнах; аналіз зарубіжних систем підготовки управлінських кадрів у процесі поглиблення децентралізації управління освітою; створення такої системної моделі провадження громадського самоврядування та розвитку державно-громадського управління в освіті України, що має супроводжувати управління закладами освіти в сучасних умовах модернізації освіти та децентралізації управління, яка буде

найефективнішою в сучасних умовах суспільних змін та реформування освітньої галузі України. Основні напрями подальших досліджень проблеми мають бути пов'язані з визначенням практичних механізмів впливу держави на реформування освітньої галузі України, формування ефективної системи управління розвитком освіти, становлення освіти України шляхом громадського самоврядування та розвитку державно-громадського управління, що відповідатиме найкращим європейським та світовим зразкам.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. Андрущенко, «Державно-громадський характер управління освітою», *Вища освіта України*, № 3, с. 5–8, 2011.
- [2] *Біла книга національної системи освіти України*, В. Г. Кремень, Ред; Академія пед. наук України. Київ, Україна, 2009, 185 с.
- [3] Верховна Рада України (2017, Верес. 05). *Закон України № 2145-VIII «Про освіту»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- [4] Л. А. Гаєвська, *Становлення державно-громадської системи управління освітою на місцевому рівні (80-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)*. Умань, Україна: Видавництво «Софія», 2007, 63 с.
- [5] В. А. Грабовський, «Державно-громадське управління загальною середньою освітою на районному рівні», дис. канд. наук. Київ, Україна, 2006, 233 с.
- [6] Л. М. Гриневич, «Тенденції децентралізації управління базовою освітою в сучасній Польщі», автореф. дис. канд. наук; Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2005, 26 с.
- [7] Кабінет Міністрів України (1993, Листоп. 03). *Про Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття) № 896*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
- [8] Г. В. Єльнікова, «Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління», *Директор школи*, № 40(280), с. 10–11, 2003.
- [9] С. В. Королук, «Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи». *Теорія та методика управління освітою*, № 3, 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf>.
- [10] В. Кремень, «Державно-громадська модель управління освітніми змінами», *Директор школи*, № 4, 2001.

- [11] І. П. Лопушинський, О. І. Ковнір, «Стан та перспективи реформування освіти в умовах децентралізації влади в Україні», Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування: електронне наук. фахове вид. Херсонського національного технічного ун-ту, № 1, 2017.[Електронний ресурс]. Доступно: <http://el-zbirn-du.at.ua/>.
- [12] Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, *Цілі сталого розвитку, Україна: Національна доповідь 2017*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku>
- [13] Міністерство освіти і науки України (2001, Лют.05). *Наказ «Про затвердження Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу» № 45*. [Електронний ресурс]. Доступно: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/3079/.
- [14] О. Михайленко, «Державно-громадське управління освітою», *Директор школи*. Київ, Україна, № 1, с. 46–51, 2007.
- [15] Н. І. Клокар, Г. Г. Науменко, Л. В. Гунько, «Освіта в ОТГ: нові підходи до управління в умовах децентралізації влади», *Рідна школа*. Київ, Україна, № 11/12, С. 27–31, 2017.
- [16] Л. І. Паращенко, «Механізми державного управління загальною середньою освітою в контексті національної стратегії розвитку освіти», *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 1, 2012.
- [17] К. А. Постол, «Державно-громадська модель управління освітою як напрямок сучасного державотворення в Україні», *Право*, Вип. 24, с. 221–226, 2014. (Серія 18 «Економіка і право»). [Електронний ресурс].
Доступно: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7386/1/Postol.pdf>.
- [18] Президент України (2002, Квіт. 17). Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» 347/2002. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
- [19] Президент України (2013, Черв. 25). Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» 344/2013. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
- [20] *Реформування освіти в Україні: державно-управлінський аспект* / Н. Г. Протасова, В. І. Луговий, Ю. О. Молчанова [та ін.]; Н. Г. Протасова, Ред. Київ – Львів, Україна: НАДУ, 2012, 456 с. [Електронний ресурс].
Доступно: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/43149163-90e1-4bdb-a2f2-d04dd0c9cbc9.pdf.
- [21] Н. Тарасенко, *Децентралізація освіти в Україні: плани, проблеми, перспективи*. [Електронний ресурс] Доступно: <http://xn-80aid1auz.xn->

80ao2a3f.xn-j1amh/160-detsentralizatsiya-osviti-v-ukrajini-plani-problemi-perspektivi-2.html.

- [22] Л. Юрчук, «Тенденції децентралізації управління освітою в Україні», Вісник Національної академії держ. управління при Президентові України. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-4-36.pdf>.
- [23] United Nations. Ukraine. *Цілі сталого розвитку в Україні*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili/quality-education>.

MECHANISMS OF FORMATION EFFECTIVE MANAGEMENT SYSTEMS IN EDUCATION OF UKRAINE ON THE BASIS OF EUROPEAN EXPERIENCE

Vyacheslav Suprun,

Ph.D. of economics, associate professor,

Professor of the Department of Management education and law

Central Institute of Postgraduate Education

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

proftekhosvita@i.ua

Abstract. The article examines the constitutional principles of public administration as an area of social management and public activity, analyzes the theoretical aspects of the formation of new mechanisms of state influence on the reform of the Ukrainian educational sector, the formation of an effective system for managing the development of education in Ukraine in the modern conditions of decentralization and the establishment of public-public administration on the basis of European experience. The main tasks of the development of partnership between education authorities and civil society organizations in the current conditions of education reform in Ukraine are outlined. The condition of effective education management is a balanced distribution of powers, rights and responsibilities of education and science bodies at the national as well as at regional and local levels, regulation of the mechanism of relations between executive bodies and self-government in ensuring the functioning of both the education system as a whole and the educational institution in the conditions of decentralization of management and social changes in the formation of state educational policy, educational, research, methodical, financial and economic activity within the limits set by law powers. Of great importance is the scientific and theoretical substantiation of the state-public model of management in educational establishments of different types and subordination, the development of recommendations for the implementation and development of effective management in education as a priority of the state educational policy of Ukraine in the current conditions of modernization of education and decentralization of management. The article attempts to analyze the scientific understanding of the concept, content and principles of public administration in the field of education; the scientific and methodological bases of state-public management of educational institutions are investigated, the essence and peculiarities of introduction of public self-government and state-public administration in the activity of a modern

educational institution are considered; the essence and peculiarities of introduction of public-private (public-private) partnership in the field of education are considered; the possibility of institutionalization of the processes of decentralization of management in the field of education and creation of appropriate mechanisms for their implementation were investigated and considered.

Keywords: education; mechanisms; management; management model; decentralization; optimization; state and public administration; municipality; autonomy.

МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ УКРАИНЫ НА ОСНОВЕ ЕВРОПЕЙСКОГО ОПЫТА

Супрун Вячеслав Васильевич,

кандидат экономических наук, доцент,
профессор кафедры менеджмента образования и права
Центрального института последипломного образования
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>
proftekhosvita@i.ua

Аннотация. В статье рассмотрены конституционные основы государственного управления образованием как области социального управления и государственной деятельности, проанализированы теоретические аспекты формирования новых механизмов воздействия государства на реформирование образования Украины, формирование эффективной системы управления развитием образования Украины в современных условиях децентрализации и становления государственно-общественного управления на основе европейского опыта. Определены основные задачи по развитию партнерства органов управления образованием и организаций гражданского общества в современных условиях реформирования образования в Украине. Условием эффективного управления образованием стоит сбалансированное распределение полномочий, прав и ответственности органов образования и науки как на общегосударственном, так и на региональном и местном уровнях, урегулирование механизма взаимоотношений органов исполнительной власти и самоуправления по обеспечению функционирования как системы образования в целом, так и

конкретного учебного заведения в условиях децентрализации управления и общественных изменений по формированию государственной образовательной политики, образовательной, научно-исследовательской, методической, финансово-экономической деятельности в пределах определенных действующим законодательством полномочий. Важное значение приобретает научно-теоретическое обоснование государственно-общественной модели управления в учебных учреждениях разных типов и подчинения, разработка рекомендаций по внедрению и развитию эффективного управления в образовании в целом как приоритет государственной образовательной политики Украины в современных условиях модернизации образования и децентрализации управления. В статье сделана попытка анализа научного понимания понятия, содержания и принципов государственно-общественного управления в сфере образования; исследованы научно-методологические основы государственно-общественного управления учебными учреждениями, рассмотрены сущность и особенности внедрения общественного самоуправления и государственно-общественного управления в деятельности современного учебного учреждения; рассмотрена сущность и особенности внедрения публично-частного (государственно-частного) партнерства в сфере образования; исследованы и рассмотрена возможность институализации процессов децентрализации управления в сфере образования и создание соответствующих механизмов их реализации.

Ключевые слова: образование; механизмы; управление; модель управления; децентрализация; оптимизация; государственно-общественное управление; самоуправление; автономия.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. Andrushchenko «Derzhavno-hromadskyi kharakter upravlinnia osvitoiu», Vyshcha osvita Ukrainy, № 3, s. 5–8, 2011.
- [2] Bila knyha natsionalnoi systemy osvity Ukrainy, V. H. Kremen, Red; Akademiia ped. nauk Ukrainy. Kyiv, Ukraina, 2009, 185 s.
- [3] Verkhovna Rada Ukrainy (2017, Veres. 5). Zakon Ukrainy № 2145-VIII «Pro osvitu». [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
- [4] L. A. Haievska, Stanovlennia derzhavno-hromadskoi systemy upravlinnia osvitoiu na mistsevomu rivni (80-ti rr. XX – pochatok XXI st.). Uman, Ukraina: Vyd-vo «Sofiia», 2007, 63 s.

- [5] V. A. Hrabovskiy, «Derzhavno-hromadske upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu na raionnomu rivni», dys. kand. nauk. Kyiv, Ukraina, 2006, 233 s.
- [6] L. M. Hrynevych, «Tendentsii detsentralizatsii upravlinnia bazovoiu osvitoiu v suchasni Polshchi», avtoref. dys. kand. nauk; Instytut pedahohiky APN Ukrainy. Kyiv, 2005, 26 s.
- [7] Kabinet Ministriv Ukrainy (1993, Lystop. 03). Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu «Osvita» (Ukraina KhKhI stolittia) № 896. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
- [8] H. V. Yelnykova, «Teoretychni pidkhody do modeliuvannya derzhavno-hromadskoho upravlinnia», Dyrektor shkoly, № 40(280), s. 10–11, 2003.
- [9] S. V. Koroliuk, «Osoblyvosti hromadsko-derzhavnogo upravlinnia v diialnosti suchasnoi shkoly», Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu: elektronne nauk. fakhove vyd., № 3, 2010. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://tme.umo.edu.ua/docs/3/10kormsa.pdf>.
- [10] V. Kremen, «Derzhavno-hromadska model upravlinnia osvitnimy zminamy», Dyrektor shkoly, № 4, 2001.
- [11] I. P. Lopushynskiy, O. I. Kovnir, «Stan ta perspektyvy reformuvannya osvity v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini», Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannya: elektronne nauk. fakhove vyd. Khersonskoho natsionalnogo tekhnichnogo un-tu, № 1, 2017.[Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://el-zbirn-du.at.ua/>.
- [12] Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torhivli Ukrainy, Tsili staloho rozvytku, Ukraina: Natsionalna dopovid 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku>
- [13] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2001, Liut. 05). Nakaz «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pikluvalnu radu zahalnoosvitnoho navchalnogo zakladu» № 45. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/3079/.
- [14] O. Mykhailenko, «Derzhavno-hromadske upravlinnia osvitoiu», Dyrektor shkoly. Kyiv, Ukraina, № 1, s. 46–51, 2007.
- [15] N. I. Klokar, H. H. Naumenko, L. V. Hunko, «Osvita v OTH: novi pidkhody do upravlinnia v umovakh detsentralizatsii vlady», Ridna shkola. Kyiv, Ukraina, № 11/12, s. 27–31, 2017.
- [16] L. I. Parashchenko, «Mekhanizmy derzhavnogo upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu v konteksti natsionalnoi stratehii rozvytku osvity», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, № 1, 2012.
- [17] K. A. Postol, «Derzhavno-hromadska model upravlinnia osvitoiu yak napriamok suchasnoho derzhavotvorennya v Ukraini», Pravo, Vyp.24, s. 221–226, 2014. (Seriia 18 «Ekonomika i pravo»). [Elektronnyi resurs].

Dostupno: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/7386/1/Postol.pdf>.

- [18] Prezydent Ukrainy (2002, Kvit. 17). Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity» 347/2002. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
- [19] Prezydent Ukrainy (2013, Cherv. 25). Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku» 344/2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
- [20] Reformuvannia osvity v Ukraini: derzhavno-upravlinskyi aspekt / N. H. Protasova, V. I. Luhovyi, Yu. O. Molchanova [ta in.]; N. H. Protasova, Red. Kyiv – Lviv, Ukraina: NADU, 2012, 456 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/43149163-90e1-4bdb-a2f2-d04dd0c9cbc9.pdf.
- [21] N. Tarasenko, Detsentralizatsiia osvity v Ukraini: plany, problemy, perspektyvy. [Elektronnyi resurs] Dostupno: <http://xn-80aid1auz.xn-80ao2a3f.xn-j1amh/160-detsentralizatsiya-osviti-v-ukrajini-plani-problemi-perspektivi-2.html>.
- [22] L. Yurchuk, «Tendentsii detsentralizatsii upravlinnia osvitoiu v Ukraini», Visnyk Natsionalnoi akademii derzh. upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2009-4-36.pdf>.
- [23] United Nations. Ukraine. Цілі сталого розвитку в Україні. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili/quality-education>.

*Стаття надійшла до редакції
06 квітня 2020 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 12(41)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

*Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 052, 053
Шифр галузі: 07; код спец.: 073; Шифр галузі: 28; код спец.: 281*

Редактори — *Отрішко В. І.
Ремізовський К. М.*
Коректор — *Отрішко В. І.*
Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й.*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 10.04.2020. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 12,79. Обл. вид. арк. 13,75.
Тираж 300 прим. Замовлення № 05052020_2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 12(41)*

Social and Behavioral Sciences Series

*Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 052, 053
Area Code: 07; spec code: 073; Area Code: 28; spec code: 281*

Editors — *Otrishko V. I.
Remizovsky K. M.*

Corrector — *Otrishko V. I.*
Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044) 484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 10.04.2020. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 12,79. Accounting and publishing sheets 13,75.
Edition 300 copies. Order № 05052020_2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.